

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN AFGANİSTAN'A
EĞİTİM ALANINDAKİ KATKILARI (1932-1938)**

**Tolga AKBABA
2501120950**

**Danışman
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT**

İstanbul, 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Tolga AKBABA Numarası :2501120950
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :23.07.2015
Danışman :Doç.Dr.Abdurrahman BOZKURT Saati :14:00
Tez Başlığı :” Türkiye Cumhuriyeti’nin Afganistan’a Eğitim Alanındaki Katkıları (1932-1938)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ’NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Doç.Dr.Fatih M.SANCAKTAR		Kabul
2-Doç.Dr.Abdurrahman BOZKURT		Kabul
3-Doç.Dr.Recep KARACAKAYA		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Yrd.Doç.Dr.Bülent YILDIRIM		
2-Yrd.Doç.Dr.Ramazan Erhan GÜLLÜ		

ÖZ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN AFGANİSTAN'A EĞİTİM ALANINDAKİ KATKILARI (1932-1938)

Tolga AKBABA

20. yüzyılın ilk yarısında Cumhuriyet Türkiye'sinde meydana gelen Batılılaşma denemeleri, İslam Dünyası için de bir dizi yenilikleri ve değişimi beraberinde getirmiştir. Ulusal olmaktan ziyade evrensel bir niteliği bulunan ve akademik çevreler tarafından daha çok "Türk Çağdaşlaşması" ya da "Türk Modernleşmesi" olarak nitelendirilen Türk Batılılaşma hareketi, İslam devletleri içerisinde Afganistan'ı oldukça fazla etkilemiştir. Bağımsızlık mücadelesini Türkiye Cumhuriyeti'nden önce kazanan ancak geleneksel kurumları ve eğitimci kadrosu ile Türkiye'nin oldukça gerisinde kalan Afganistan, mevcut durumunu Türkiye'nin eğitim yardımlarını temel alarak değiştirmek istemiş ve bu minvalde 1926-1929 ile 1932-1938 yılları arasında yoğun olmakla birlikte, 1938 ila 1945 yılları arasında da Türkiye'den her alanda faydalanmıştır. Özellikle bu tarihler arasında Türkiye Afgan eğitimine, sağlık, askeri ve sivil eğitim alanlarında büyük katkılar sunmuştur. Kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı yoldan yapılan bu yardımlar, kuşkusuz Afgan Batılılaşma hareketinin de itici bir gücü olmuştur. Ayrıca bu, her iki devletin ve her iki milletin tarihsel dostluğunun da en yoğun yaşandığı bir dönem olması itibari ile önem arz etmekte ve Türk-Afgan ilişkilerindeki yakınlaşmanın yansımalarının günümüze kadar uzanmasına da katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Yardım, İlişkiler, Eğitim, Batılılaşma.

ABSTRACT

CONTRIBUTIONS OF REPUBLIC OF TURKEY TO AFGHANISTAN IN THE FIELD OF EDUCATION (1932-1938)

Tolga AKBABA

Westernization efforts which occurred in the Republic era Turkey during the first half of the 20th century, also accompanied a series of novelties and alternations for the Islamic World. Turkish Westernization movement which is named “Turkish Modernization” among academic circles and had a universal quality rather than national, heavily influenced Afghanistan in particular among the Islamic States. Lacking behind Turkey in terms of traditional institutions and educators despite succeeding in independence campaign before Turkey, Afghanistan desired to change the existing situation based upon the educational assistance of Turkey and within this direction benefited from Turkey in every field from the year 1938 to 1945 as well, but more intensely between the years 1926-1929 and 1932-1938. Particularly between these dates, Turkey contributed greatly to Afghan education in the fields of Health, Military and Civilian Education. This support which has sometimes been direct and sometimes indirect, without any doubt, has been a driving force of the Afghan Westernization movement as well. Furthermore this has a importance as a period in which the historical friendliness of both states and both nations was experienced more intensely, and contributes to the stretching of the reflections of the intimacy of the Turkish-Afghan relationships to the present day.

Key Words: Turkey, Afghanistan, Support, Relationships, Education, Westernization

ÖNSÖZ

İslam dünyası içerisinde Türkiye'nin ardından Batılılaşma adına en çok çaba harcayan ülkelerden bir tanesi de Afganistan olmuştur. Afganistan'daki Batılılaşma sürecinin Türkiye'ye oranla daha yavaş ilerlemesi nedeniyle Afganistan, Türkiye'yi kendine örnek almış ve yardımlarını beklemiştir. Özellikle bu durum, iki devlet arasında imzalanan antlaşmalara da konu olmuştur. Bu noktada Türkiye, antlaşmaların gerektirdiği bir yükümlülük olarak Afganistan'a 1926-1945 yılları arasında hemen hemen her alanda yardım yapmıştır. Biz burada, Afgan Batılılaşması'nın gelişim evrelerinden birisi olan 1932-1938 yılları arasındaki dönemi inceleyerek, Türkiye'nin Afganistan'a yapmış olduğu eğitim yardımlarının ve Afganistan'a giderek bu ülkedeki eğitim sürecine uzman sıfatı ile dâhil olan Türk görevlilerin Afganistan'ın Batılılaşma sürecine sunduğu katkıları tespit etmeye çalıştık. Dönem itibari ile 1932-1938 yılları arasını incelemiş olsak da, yardımların süreklilik arz etmesi hasebi ile bu tarihlerin öncesi ve sonrasına da değinme gereği duyduk.

Çalışmamız, devlet kurumları arasındaki koordinasyonsuzluk ve yine bilgi kaynağı olacak olan kurumların yerleşik hantallığı sebebi ile bazı noktalarda eksik kalmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen tez çalışmamızın sonlandırılmasına katkı sağlayan ve tezin her aşamasında yardımlarını unutamayacağım Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT ve Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR'a, ders dönemimde bilgi ve tecrübelerinden yararlanma imkânı bulduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Ali ARSLAN, Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, Prof. Dr. Halil BAL ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet NAM Beyefendilere, eğitim-öğretim hayatım boyunca şahsıma karşı maddi-manevi desteklerini esirgemeyen Mehmet AKBABA şahsında tüm aileme ve Şenay-Suat GÜNGÖR ailesi ile Tamam YILMAZEL'e teşekkürlerimi sunarım.

Tolga AKBABA

İstanbul, 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU, EKONOMİK DURUMU VE KAYNAKLARI İLE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Özellikleri.....	6
1.2. Afganistan'ın Ekonomik Durumu ve Kaynakları	9
1.2.1. Tarım.....	10
1.2.2. Sanayi.....	10
1.2.3. Madencilik	11
1.2.4. Ulaşım	11
1.3. Afganistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı	12
1.3.1 Nüfus.....	12
1.3.2. Aile Yapısı	12
1.3.3. Etnik Unsurlar	13
1.3.3.1. Peştunlar	13
1.3.3.2. Hazaralar	14
1.3.3.3. Tacikler.....	16
1.3.3.4. Türkler.....	16
1.3.3.4.1. Türkmenler.....	17

1.3.3.4.2. Özbekler	18
1.3.3.4.3. Kazaklar	19
1.3.3.4.4. Kırgızlar	19
1.3.3.4.5. Karakalpaklar	20
1.3.3.5. Diğer Etnik Gruplar.....	20
1.3.4. Etnik Gruplar Arası Mücadeleler.....	22
1.3.5. Afganistan’da Din ve Mezhepler	23
1.4. Afganistan Coğrafyasının Tarihsel Dönüşüm Süreçleri ile Afgan Milli Devleti’nin Kuruluşu ve Yakın Dönem Afgan Tarihi	25
1.4.1. Müslüman Fetihlerine Kadar Afganistan Coğrafyasında Fars, Yunan ve Türk Hâkimiyeti	25
1.4.1.1. Afganistan’da Fars Nüfuzu	25
1.4.1.2. Yunan Hâkimiyeti	26
1.4.1.3. Türk Fütuhâtı.....	27
1.4.2. Afganistan Coğrafyasının İslamlaşması	29
1.4.3. Milli Bir Devletin Kuruluşuna Kadar Afganistan.....	30
1.4.4. Afgan Milli Devleti’nin Kuruluşu	31
1.4.5. XIX. Yüzyıldan Sovyet İşgaline Kadar Afganistan.....	34

II. BÖLÜM

AFGAN MİLLİ DEVLETİ’NİN KURULUŞUNDAN SONRAKİ SÜREÇTE TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ (1747-1945)

2.1. 1747-1876 Yılları Arası Türk-Afgan İlişkileri.....	37
2.1.1. II. Abdülhamid Dönemi Türk-Afgan İlişkileri	39
2.1.2. Diplomatik İlişkilerin Kültürel Sahalara ve İnsani Boyutlara Taşınması İle Tarihi Dostluğun Başlangıcı (1880-1912).....	40
2.1.3. 1914-1918 Yılları Arası Türk-Afgan İlişkileri.....	44

2.2. Milli Mücadele Döneminde Türkiye-Afganistan İlişkileri (1919-1923)	45
2.2.1. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki Faaliyetleri	47
2.2.2. Afganistan'ın Sovyet Rusya ve Türkiye ile Yaptığı Antlaşmalar (1921)	49
2.2.3. Afganistan ve Türkiye'nin Karşılıklı Elçilik Açma Girişimleri	53
2.2.3.1. Türkiye'de İlk Afganistan Elçiliğinin Açılması.....	54
2.2.3.2. Fahrettin Paşa'nın Elçi olarak Afganistan'a Gönderilmesi.....	55
2.3. Siyasi İttifaktan Diplomatik Dostluğa: Cumhuriyet Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1923-1945).....	56
2.3.1. Mahmut Tarzi'nin Türkiye Ziyareti.....	57
2.3.2. Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi.....	57
2.3.3. İkinci Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması	60
2.3.4. Afganistan'da Geçici Bir Hükümet ve Türkiye-Afganistan İlişkilerinde Durağanlaşma Dönemi (1928-1929).....	63
2.3.5. Muhammed Nadir Şah İktidarı ve Yeniden Başlayan Türkiye-Afganistan İlişkileri (1929-1933).....	65
2.3.5. Zahir Şah Dönemi Siyasi ilişkiler ve Afganistan'ın Türkiye'nin Desteği ile Uluslararası İttifaklara Üye olması.....	68
2.3.5.1. Türkiye'nin Afganistan'ın Üyeliğe Kabul Edilmesi Yönündeki Çabaları ve Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği.....	69
2.3.5.2. Afganistan'ın Sâdâbâd Paktı'na Üyeliği	70
2.3.6. M. Kemal Atatürk'ün Vefatının Afganistan'daki Akisleri.....	71
2.3.7. M. Kemal Atatürk'ün Vefatı Sonrası Türkiye-Afganistan İlişkileri (İkinci Dünya Savaşı'na Kadar).....	72

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN EĞİTİM ALANINDA AFGANİSTAN'DA MÜESSESELEŞME ÇABALARI VE EĞİTİM YARDIMLARI 1932-1938

3.1. Türk Eğitim Anlayışı	74
3.1.1. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yenilikleri	75
3.2. Afganistan Hükümdarlarının Eğitim Reformları (1901-1940)	77
3.2.1. Habibullah Han Döneminde Eğitim Alanındaki Yenilikler.....	78
3.2.2. Amanullah Han Döneminde Eğitim Alanındaki Yenilikler.....	79
3.2.3. Nadir Şah Dönemi Eğitim Olanakları.....	84
3.2.4. Zahir Şah Dönemi Eğitim Reformları.....	84
3.3. Afganistan'a Eğitim Temelli Türk Yardımları	85
3.3.1. Eğitim Çerçevesi Dâhilinde Sağlık Alanında Afganistan'a Sunulan Hizmetler	86
3.3.1.1. 1907-1925 yılları arasında Afganistan'a giden Türk Doktorları	86
3.3.1.2. Kamil Rıfkı Urga ve Ekibinin Afganistan'daki Sağlık Hizmetleri.....	87
3.3.1.3. Afganistan'da Tıp Fakültesi'nin Kurulması ve Yeni Sağlık Hizmetleri.....	89
3.3.1.4. Afganistan'daki Türk Doktorlar Tarafından Tıp Eğitimine Kazandırılan Farsça Tıp Kitapları.....	94
3.3.1.5. Afganistan'daki Eczacılık Hizmetleri	95
3.3.2. Sivil ve Askeri Eğitim Alanda Eğitim Almak Üzere Türkiye'ye Getirilen Afgan Öğrenciler	97
3.3.2.1. Türkiye'ye Askeri Eğitim Amacıyla Gelen Afgan Subaylar ve Türkiye'nin Afgan Ordusunun Eğitilmesi İçin Gönderdiği Türk Uzmanlar	98

3.3.2.2. Türkiye'ye Eğitim İçin Gelen Sivil Afgan Öğrenciler.....	102
3.3.3. Afganistan'da Türklerin Öncülüğünde Kurulan Mülkiye Mektebi ve Kabil Türk Lisesi.....	107
3.3.4. Afganistan'daki Hizmetlerin Genel Durumu.....	112
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA	121
EKLER.....	146

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Afganistan haritası.	7
Şekil 2: Amanullah Han, Iydgâh Camii'nde Türk-Afgan Dostluk Anlaşması'nı tasdik ediyor (1922).	53
Şekil 3: Afgan Şahı Nadir Han Siracülemaret'te askeriyle (1929).	66
Şekil 4: Yıllara göre bütün okulların sayısı ve bunların öğretmen ve öğrenci miktarları (1923-1937).	76
Şekil 5: Habibullah Han döneminde Harbiye-i Sirâciye Mektebi öğrencileri.	79
Şekil 6: Selahattin Tandal, Kabil Eczacılık Okulu'nda ilaç üretiminde.	96
Şekil 7: Selahattin Tandal, Kabil Eczacılık Okulu'nda ders verirken.	97
Şekil 8: Afganistan'da kurulan Mülkiye Mektebi'nin eğitimci kadrosu.	108
Şekil 9: Kâbil Türk Lisesi'nin eğitimci kadrosu.	111

KISALTMALAR

a.b.	Aynı belge
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
Bnb.	Binbaşı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
GSMH.	Gayri Safi Milli Hasıla
Haz.	Hazırlayan
Km.	Kilometre
m. ³	Metreküp
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Ord.	Ordinaryüs
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
Tuğg.	Tuğgeneral
v.d.	Ve diğerleri
Yay.	Yayın
Yzb.	Yüzbaşı

GİRİŞ

18. yüzyılın ortalarında başlayan Türk-Afgan ilişkileri, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 18. yüzyıla nazaran ivme kazanmış ve ikili ilişkiler II. Abdülhamid'in İslâm siyaseti dâhilinde yürütülmüştür. II. Abdülhamid'den İttihad ve Terakki yönetimine kalan bu siyaset mirası, I. Dünya Savaşı evresinde ve aynı zamanda savaş sırasında da mevcut durumunu korumuştur. Özellikle İngiliz sömürgesi Hindistan'ın, Afganistan ile komşu olması ve İngilizler için hayati bir önem taşıyan Hindistan'ın güvenliğinin Afganistan nezdinde açılacak bir cephe ile zaafa uğratılabileceği düşüncesi, 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti ile müttefik Almanya'yı Afganistan'a karşı daha ilgili olmaya sevk etmiştir. Bu amaç doğrultusunda Afganistan'a çeşitli heyetler gönderen Osmanlı Devleti ile Almanya, her ne kadar Hilafet makamını bir ikna unsuru olarak kullansa da, Afganistan'daki sınır kabilelerinin Hindistan'daki İngiliz kuvvetlerine saldırılarına yaptıkları teşvikten başka başarı elde edememişlerdir. Bunun nedeni ise, Afganistan'ın bağımsızlık arifesinde İngilizlerin tepkisi ile karşılaşmamak için yürüttüğü tarafsızlık politikasıyla savaş siyasetine yön vermesidir.

20. yüzyılın başlarında ittifak arayışı içerisinde yürütülen Türk-Afgan ilişkileri, 1919 yılından itibaren Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri ile farklı bir minvale oturtulmuş ve bu tarihten sonra Türkiye ile Afganistan arasında dostluk ilişkisi başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye ile Afganistan arasında 1921 yılında imzalanan ve 1928 yılında kapsam olarak genişletilen Türk-Afgan Dostluk Antlaşması çerçevesinde yürütülen diplomatik ve kültürel, ilişkiler, dönem dönem kısa aralıklarla durağan bir seyir izlese de, II. Dünya Savaşı'na kadar genel manada istikrarlı bir seyir izlemiştir.

Türkiye'nin Sovyet-Rusya ile anlaşma zemini bulmaya çalıştığı sıralarda bir doğu devleti ile bütünleşerek Batı Emperyalizmi'ne karşı doğuda bir set oluşturmak istemesi, Afganistan'ın ise kısmen Batılılaşmış ve bu konuda deneyim kazanmış bir Müslüman devletten her alanda faydalanarak dönemin şartlarına uygun bir devlet ve toplum düzeni inşa etmek istemesi, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin başlıca dayanak noktası olmuştur.

Türkiye ile Afganistan arasında 1921 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması çerçevesinde Türkiye Afganistan'a, içinde bulunduğu şartlar imkânınca yardım etmiş ve bu doğrultuda Afganistan'a ordunun yeniden şekillendirilmesi amacıyla askeri heyetler göndermiştir. Ayrıca yine bu tarihlerde birtakım Türk doktorlar da Afganistan'a giderek burada hizmet etmişlerdir. Tüm bunlara rağmen Türk-Afgan dostluk Antlaşması, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlardan dolayı kısmen uygulanma imkânı bulmuş ve bu durum 1928 yılında antlaşmanın yenilenmesine kadar sürmüştür.

1928 yılından sonra Türkiye, Dostluk Antlaşması'ndaki yükümlülüğü gereği Afganistan'a her alanda yardım seferberliği başlatmıştır. Bu tarihlerde siyasi olarak İslâm toplumu cetveliyle Müslüman topluluklar nezdinde muazzam bir tablo çizen Türkiye, toplum yapısı olarak da Batılılaşma yönünde önemli adımlar atmış ve gelensel unsurlarını reforma tabi tutmuştur. Yine aynı tarihlerde Afganistan yönetimi ise muhafazakâr ve kabilecilik anlayışı ile çevrelenmiş grupların iktidar mücadelesi ile uğraşmakta ve devlet sık sık iktidar değişikliğine sahne olmaktadır. Bu durum Afganistan'ın Türkiye'ye daha fazla yaklaşmasının nedeni olarak dile getirilebilir. Nitekim bu yaklaşımda, toplumu ile Müslüman görünüm arzeden bir devletten alınacak olan yardımların, Afganistan'daki dini çevrelerce tepki ile karşılanmayacağı düşüncesi hâkim olmuş olabilir.

1930-1940 yılları arasında Afgan coğrafyasında siyasi hesap yapan ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerine gelince Türkiye, Milli Mücadele döneminde Müslüman ülkelerle yaklaşma siyaseti gütmüş, bununla birlikte İran ve Afganistan'la bir takım antlaşmalar imzalamıştır. Batılılaşan Türkiye Afganistan'ı olduğu gibi İran'ı da etkilemiş¹ ve ilan ettiği Cumhuriyet rejimi ile birlikte İran'a örnek olmuştur. Ancak İran'daki dini çevrelerin hassas tutumu Cumhuriyet rejiminin İran'da uygulanmasına engel oluşturmuştur. Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler bazı sınır problemleri dışında 1940 yılına kadar olumsuz bir durumla karşılaşmamış ve ikili ilişkiler İran Şah'ının Türkiye'ye gelmesi ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde İran, Sovyet Rusya

¹ İzzettin Öztoprak, "Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Kasım 1984), S.1, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-01/ataturk-cagdaslasma-ve-dis-dunyadaki-etkileri> (19.05.2015).

ve İngiltere'nin baskısı altınca kalmıştır. Nitekim Sovyet Rusya, İran ve Afganistan'da etkili olmak için büyük gayret harcamış ve bunun sonucunda da İran'ı işgal etmiştir. Bu işgal sırasında Sovyet Rusya yalnız değildir. Giriştiği harekâtı İngiltere ile paylaşmak zorunda kalmıştır. İngiltere, Hindistan'ın güvenliği için bir dönem Afganistan'ı tahkim etmiş daha sonra bu siyasetinden vazgeçerek İran'a yönelmiş ve Rus tehlikesini Afganistan'a ulaşmadan bertaraf etme niyeti gütmüştür. İngiltere belirli bir dönem yürüttüğü bu stratejiyi zamanla değiştirerek İran konusunda Sovyet Rusya ile birlikte hareket etmiştir. Bu doğrultuda İran'ın işgali iki devlet tarafından bir plan dairesinde gerçekleştirilmiş ve Almanya'ya karşı icra edilmiştir. Afganistan ise İngiltere'nin zamanla yüzünü İran'a dönmesini fırsata çevirerek 1921-1940 yılları arasında Sovyet Rusya ile kısmen yakınlaşmış, İngiltere ile Sovyet Rusya arasında denge siyaseti izlemeye çalışmıştır. Dış siyasetinde yumuşak bir tavır takınması rağmen Afganistan, İran ile iyi ilişkiler kuramamıştır. Afganistan-İran ilişkileri, iki ülke arasındaki sınır problemleri sebebiyle ivme kazanamamış ve bu Afganistan ile İran'ı olduğu kadar Türkiye'yi de rahatsız etmiştir. Çözüm olarak ise İngiltere ile yakınlaşan Türkiye'nin çabalarıyla, sınır problemlerinin çözülmesine katkı sağlanmış ve bu iki devletin de dâhil olduğu bir pakt kurabilmiştir. Yine aynı dönemde Türk-Sovyet ilişkileri bir ittifak görünümünde olmasa da iyi durumdadır. İlişkilerin siyasi ittifak bağlamına oturtulmamasında Türkiye'nin, rejimini muhafaza etme konusundaki hassasiyetinin etkisi büyüktür.

Son dönemlerde yukarıda bahsettiğimiz ilişkiler sarmalında Afganistan ile ilgili önemli çalışmalar kaleme alınmış olsa da Türkiye'nin Afganistan'a yapmış olduğu eğitim yardımlarını konu alan çalışmalar oldukça azdır. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında geleneksel kurumların varlığı sebebi ile eğitim sorunlarını tam anlamı ile çözemeyen Türkiye'nin, böyle bir sürece dâhil olması bizce oldukça önemli ve hassas bir konudur. Bu noktada M. Ali Fuat Dağpınar'ın *Afganistan'da Mülkiye* adlı makalesi ve Bilal Şimşir'in, daha çok Atatürk dönemi Türk-Afgan ilişkileri şeklinde ele aldığı ve Atatürk ile Afgan kralları arasındaki ikili ilişkilerin ayrıntılı bir biçimde dile getirildiği *Atatürk ve Afganistan* adlı çalışması, Türkiye'nin Afganistan'a sunduğu yardımları bütünsel olarak inceleyen yönüyle de bizim açımızdan oldukça dikkate değer bir noktadadır. Nitekim Bilal Şimşir

eserinde, İngiliz arşivlerindeki belgeleri kullanarak konuyu derinlemesine araştırmış ve bizim arşivlerimizden elde edemediğimiz çok değerli bilgiler ortaya koymuştur. Yine Mehmet Saray'ın danışmanlığında Özlem Korkmaz tarafından hazırlanan *Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)* isimli çalışma, Türk-Afgan ilişkileri konusunda eksik kalsa da Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı yardımları incelemesi bakımından tezimize önemli katkılar sağlamıştır. Bu konuda diğer bir çalışma olan Ersin Çelikkat'ın *Atatürk'ün Afganistan'a İlgisi, Bakışı, Türk-Afgan İlişkileri, Hakkındaki Görüşleri ve Günümüze Yansımaları* isimli yüksek lisans tezi de, Türk yardımları konusunda oldukça geniş yelpazeli bilgiler sunması sebebiyle tarafımızca dile getirilmemesi büyük bir haksızlık olur. Afganistan'daki Batılılaşma hareketinin boyutlarını dönem dönem inceleyen ve değerlendirmeleri ile bu konuya farklı bir boyut kazandıran Oğuz Hamşioğlu'nun *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)* adlı doktora çalışması, yine Afganistan'da eğitim yeniliklerinin Batılılaşma adına ne gibi katkıları olduğunu ifade etmesi bakımından zikre değer bir konumdur. Son olarak Türkiye'nin Afganistan'daki sağlık eğitimine ve tıp alanındaki müesseseleşme çalışmalarına sunduğu katkıları konu edinen, bir dönem Afganistan'da bulunan ve burada önemli sağlık hizmetleri icra eden Rebi Barkın'ın *Afganistan'da Türk Hekimleri* adlı makaleleri, tezimizin en önemli bilgi kaynakları arasındadır².

Çalışmamız sırasında genel bilgileri ifade etmesi bakımından yukarıda zikrettiğimiz çalışmalar dışında yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler ve çok sayıda kitaptan yararlanılmış olup bunlar metin içerisinde ayrıca kaynak olarak belirtilecektir.

² Mehmet Ali F. Dağpınar, "Afganistan'da Mülkiye", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 1976, S.43; Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002; Özlem Korkmaz, "Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000; Rebi Barkın, "Efganistan'da Türk Hekimleri", **Dirim Dergisi**, S.III, Mart 1946; S.IV, Nisa 1946; S.VI, H n 1946; S.V, Mayıs aziran 1946; S.VII, Temmuz 1946; C.21, S.X, Ekim 1946; Ersin Çelikkat, "Atatürk'ün Afganistan'a İlgisi, Bakışı, Türk-Afgan İlişkileri, Hakkındaki Görüşleri ve Günümüze Yansımaları", **Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008; Oğuz Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihî Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Tez çalışmamızda, birçok akademik çalışmada dile getirilen ve içeriği, Batı standartlarına göre kategorize edilmiş bir model görünümünde olan “Modernleşme” veya “Çağdaşlaşma” şeklindeki terimler yerine, “Batılılaşma” kavramı kullanılmıştır.

Tezimiz, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde, Afganistan’ın iç dinamikleri, sınırları dâhilinde bulunan coğrafyanın tarihsel süreç içerisindeki önemi, Afganistan Milli Devleti’nin kuruluş dönemleri ve 20. yüzyıl ortalarına kadar ülkenin mevcut durumu hakkında bilgi verilmiştir³. İkinci bölümde, Osmanlı Devleti ile Afgan Milli Devleti arasında başlayan siyasi ilişkilerin Cumhuriyet Türkiye’si bağlamında nasıl değerlendirildiği ve hangi aşamalara ulaştığı anlatılmaktadır. Son olarak üçüncü bölümde ise, Türkiye’nin Afganistan’ın kalkınması yönünde atmış olduğu adımlar, arşiv kaynakları ve akademik çalışmalar eşliğinde ortaya konulmuştur. Çalışmamız, Milli Kütüphane, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi İktisat, Edebiyat ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphaneleri ile İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi’nden elde edilen akademik çalışmalar ışığında şekillenmiş ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen belgeler çerçevesinde de sonuca ulaşmıştır. Nitekim ortaya koymuş olduğumuz bu çalışma, arka planda Türk-Afgan dostluğunun tarihsel temellerini ve iki ülke arasındaki kültür alışverişinin kısa bir kesitini incelemeye çalışmış, esas olarak ise Türkiye’nin 1932-1938 yılları arasında Afganistan’ın Batılılaşma sürecine eğitim alanında ne gibi hizmetleri olduğu yönündeki problemin çözümünü hedeflemiştir. Bu problemin çözümünde Afganistan’ın coğrafi konumu, ekonomik durumu, kaynakları, sosyo-kültürel yapısı, Türk-Afgan ilişkilerinin tarihi kökenleri ve her iki ülkenin eğitim alanında tecrübeleri son derece önemli bir role sahiptir.

³ İlk bölümde yer alan Afganistan’ın coğrafi konumu, ekonomik durumu ve kaynakları ile sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi verirken karşılaştırma imkânı elde edilebilmesi için günümüzdeki verileri kullanmak durumunda kaldık.

I.BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFI KONUMU, EKONOMİK DURUMU VE KAYNAKLARI İLE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Dönem dönem “Aryana”, daha sonra ise “Horasan” gibi farklı isimlerle adlandırılan Afgan coğrafyası, 18. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Şah Durani tarafından ilk Afgan devletinin kurulmasından itibaren Afganistan ismi ile anılmaya başlanmış ve sınır olarak da Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya bölgeleri arasındaki kesişim noktalarını ifade etmiştir⁴. Güneybatı Asya’da yer alan Afganistan, 33 kuzey enlemi ile 65 doğu boylamı arasında yer almakta ve 652.100 km.² yüz ölçümü bulunmaktadır⁵. Batı’da İran, Doğu’da ve Güney’de Pakistan, Kuzey’de Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kuzeydoğu’da da Çin ile sınır komşusu olan Afganistan’ın toplam sınır uzunluğu ise 5529 km.’dir⁶.

Demografik yapısı son derece çeşitli olan Afganistan’ın, 2009 verilerine göre nüfusu yaklaşık 33 milyon civarındadır. Ancak bu rakamlar, ülkedeki mevcut istikrarsızlık ve güvenlik zafiyeti gibi sebeplerle tam manası ile kesinleştirilememektedir⁷.

Deniz seviyesine göre oldukça yüksek ve engebeli olan Afganistan’ın ortalama yüksekliği 1,200 metredir ve dağ sıraları ülkeyi Kuzey-Güney olarak ikiye bölmektedir. Himalaya uzantısı olan Hindikuş dağları, Pamir Dağları, Sefid Kuh Dağı, Kovaja Arman Dağı, Kuh-i Baba Dağı ve Vakhan Dağları ülkenin en önemli

⁴ Murat Büyükbaş, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s.4.

⁵ İsmail Özaslan, “Afganistan”, **İstanbul Ticaret Odası**, Yay. no: 2002, S.44, İstanbul 2002, s.7.

⁶ Sadık Güleçen, “Afganistan ve Türkiye Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008, s. 11.

⁷ Nuh Yılmaz, “ABD’nin Af-Pak Stratejisi ekseninde Afganistan Seçimleri”, **Siyaset-Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)**, (Eylül 2009), S.11, s.6.

dağları olup, Hindikuş dağ silsilesi İran sınırına kadar uzanmaktadır⁸. Alp kıvrımında yer alan ülkenin orta kısımları dağlık, kuzey kısımları ovalık ve güney kesimleri ise yüksek platolardan oluşmaktadır.

Şekil 1: Afganistan haritası⁹.

Yüksek dağların ve kıvrımların ülke iklimi üzerinde oldukça belirleyici bir rolü vardır. 7,695 metre yüksekliğe kadar uzanabilen Hindikuş dağları bir set görevi görerek, yağmur getiren okyanus esintilerinin ülke içine sokulmasına engel olmakta ve bu durum ülkede yazları sıcak ve kurak, kışları ise özellikle yüksek bölgelerde, soğuk bir iklimin yaşanmasına imkân sağlamaktadır¹⁰. Çoğu zaman hayatı olumsuz yönde etkileyen bu durum, ulaşım noktasında da birçok problemin ortaya çıkmasına sebebiyet vererek, kış aylarında kuzey-güney yönlü kara trafiğinin günlerce, hatta

⁸ Najiba Ziyayi, “Afganistan Türklerinin Dini İnanç ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2004, s.18.

⁹ <http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/afghanis.pdf> (24.12.2014); Afganistan’ın siyasi, idari, fiziki, etnik ve nüfus yoğunluğu ile ilgili haritalar için bkz.: <http://www.orsam.org.tr/tr/haritaGaleri.aspx?HaritaID=46> (12.05.2015).

¹⁰ Güleçen, **a.g.t.**, s.11.

haftalarca durmasına neden olmaktadır. Bunun yanında Afganistan’da yazları artı 40 dereceye çıkan, kışları ise eksi 20 dereceye kadar düşen hava sıcaklıkları, mekanik çözümlere meydan vererek tarım alanlarının genişletilmesine engel olmakta ve bu durum ülke ekonomisine, içinden çıkılmaz bir sorun yaratmaktadır¹¹.

Yukarıda bahsedildiği üzere Afganistan’ın kuzeyi verimli ovalardan oluşmaktadır. Tacikistan sınırına yakın Darkat, Yangikala, Khocabahauddin ve Daştıkala bölgelerinden başlayarak, Türkmenistan sınırındaki Kaysar bölgesine dek uzanan Amu-Derya nehrinin kıyılarındaki bu ovalar, Türklerin yaşam alanı içerisinde kalmasından dolayı “Afgan Türkistan’ı” olarak adlandırılmıştır¹². Bunun yanı sıra yine kuzeyde yer alan Badgis, Herat, Heru Rud Irmağı ovaları, Kabil Irmağı ovaları ve Hirmend (Helmend) suyu havzası ülkenin önemli düzlükleri ve tarım alanlarıdır. Güney’de ise düzlükler çöl görünümünde olup kuraktır. Bu kurak düzlüklerin en önemlisi “Ölüm Çölü” olarak adlandırılmıştır¹³. Bölgenin % 12’si tarım alanı, % 46’sı otlak ve % 3’ü ormanlık olup geri kalan kısmı tarıma elverişsiz bozkırlardan meydana gelmektedir¹⁴.

Afganistan’ın Pağman dağlarından akan Hirmend, Kuh-i Baba’dan dökülen Harirud ve kaynağını kuzey dağlarından alan Rud-i Kabul nehirleri ile Deryay-i Muğrab ve Deryay-i Askalan, ülkenin önemli su havzaları arasındadır. Bunun yanında Amuderya, Kokça, Kunduz ve Kabil ırmakları da su kaynakları bakımından Afganistan için oldukça önemlidir. Ayrıca yine Sarı Göl, Çakmaktın, Sıva Gölü, Bend-i Emir Gölü, Ab-ı İstade ve Namus gölü de Afganistan’ı göl bakımından zenginleştiren su kaynakları arasındadır¹⁵.

Su kaynakları bakımından zengin sayılabilecek bir durumda olan Afganistan, bu kaynakları tarım alanında verimli bir şekilde kullanamamaktadır. Bunun en temel

¹¹ Farhad Hajiyarali, “Afganistan’ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu”, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2011, s.11-12.

¹² Mohammad Aleem Saaie, “Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009, s.18.

¹³ Büyükbaş, **a.g.t.**, 5-6.

¹⁴ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.12.

¹⁵ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.12; Saaie, **a.g.t.**, s.18.

nedeni ise sulama alanında ortaya çıkan teknolojik yetersizlikler ve su dağılımının düzensizliğidir¹⁶.

1.2. Afganistan'ın Ekonomik Durumu ve Kaynakları

Afgan Ekonomisi dünyanın en geri ekonomileri arasında olup, ekonominin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ülkede yaşanan savaşlar, istilalar ve terör tehdidi, Afganistan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve ekonomik gelişiminin önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir¹⁷.

Afganistan'ın 2004 yılı Gayri Safi Millî Hasılası (GSMH) yirmi bir milyar dolar civarındadır ve kişi başına düşen milli gelir de 2012 yılında 160 dolar olarak belirlenmiştir¹⁸. Nüfusun yarısından fazlasının yoksulluk sınırı altında yaşadığı Afganistan'da, 2005 verilerine göre halkın % 40'ı işsizlik ile mücadele etmektedir¹⁹.

Afganistan'ın 2010 yılı ithalat istatistiklerine göre toplam ithalat gideri 3 milyar dolardır ve ithalat yapılan ülkeler sırası ile Pakistan (% 26.78), ABD (% 24.81), Hindistan (% 5.15), Almanya (% 5.06) ve Rusya'dır (% 4.04). Yine aynı yılın ihracat istatistiklerine göre ise Afganistan'ın ihracattan elde ettiği gelir 365 milyon dolardır ve ürün ihraç ettiği ülkeler sırası ile ABD (% 26.47), Hindistan (% 23.09), Pakistan (% 17.36) ve Tacikistan'dır (% 12.51)²⁰.

Afganistan'ın ithalat kalemleri gıda malzemeleri, petrol ve petrol ürünleri, makine ile makine ekipmanları ve tüketim maddeleri olup, ihracat kalemleri ise haşhaş, meyve, fındık, el halısı, yün, pamuk, deri ve kıymetli taşlardır²¹.

Dış ticaret açığının oldukça yüksek olduğu Afganistan'da, tarım ürünlerine dayalı olan ihracat gelirleri istikrarlı bir görünüm arz etmemektedir. Bunun nedeni

¹⁶ Saaie, **a.g.t.**, s.19.

¹⁷ Güleçen, **a.g.t.**, s.15.

¹⁸ Afganistan'ın Milli Geliri İstanbul'un Onda Biri, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/108328.asp?cp1=1> (25.11.2014); Esas Düşman Yoksulluk, <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/09/24/ekonomi/ekonomidevam.htm> (25.11.2014).

¹⁹ Güleçen, **a.g.t.**, s.15.

²⁰ Afganistan Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> (29.11.2014).

²¹ Özaslan, **a.g.m.**, s.9.

klasik yöntemlerle yapılan tarım faaliyetleri ve tarımın büyük oranda iklime bağılı olmasıdır.

1.2.1. Tarım

Afganistan topraklarının yalnızca % 15’lik kısmı tarım için elverişlidir ve bu topraklardan elde edilen gelir GSMH’nin % 60’nı oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere tarım genel manada ilkel koşullarda yapılmakta ve bundan dolayı tarımdan alınan verim son derece düşük bir seyir izlemektedir. Tarımdan elde edilen gıda üretimi, Afganistan nüfusunu beslemek için gerekli olan oranın yalnızca % 15’idir²². Halkın büyük çoğunluğunun geçim ve uğraş kaynağı olan tarımdan elde edilen ürünler: Tütün, şeker pancarı, pamuk, patates, soğan, mısır, pirinç, arpa, limon, kabak, fasulye, çavdar, buğday, bezelye ve kabaktır²³.

1.2.2. Sanayi

Afganistan’da sanayi sektörü GSMH’nin %20’sini sağlamaktadır ve imalat sektörü istenilen yeterli düzeye henüz erişmemiştir. Mevcut sanayi daha çok tarımsal ürünlerin işlenmesi şeklindedir²⁴. Ülkede kumaş, çimento, şeker, inek ve yünlü tekstil fabrikaları ve gübre işletmeleri bulunmaktadır. Bunun yanında evlerde ve atölyelerde yapılan el işleri dışında sanayi alanında dikkate değer bir üretim alanı ve üretim şekli mevcut değildir²⁵.

1979 yılından itibaren yerel ve uluslararası koşulların etkisi altına bulunan Afganistan, sanayi hamlesi için gerekli olan eğitimli kadrolara ve teknolojik parçalara ulaşma imkânına erişmemekte ve bu durumun meydana getirdiği olumsuz sonuçlar, yalnızca sanayi alanında değil her yönü ile kendini hissettirmektedir.

²² Sektörler, “Afganistan”, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr> (05.12.2014).

²³ Ziyayi, a.g.t., s.20.

²⁴ Özaslan, a.g.m., s.16.

²⁵ Ziyayi, a.g.t., s.20.

1.2.3. Madencilik

Siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü Afganistan'da, yer altı kaynaklarının çeşitliliği ve rezervleri üzerine kapsamlı bir araştırma yapılamamıştır²⁶. Yeterli düzeyde kaynak taraması yapılamamasına rağmen, kısmen de olsa zengin doğalgaz kaynakları ile bakır, krom, kurşun, lityum, volfram, barit, florit, civa, lapis, kalay, yakut, magnezyum, nikel ve gümüş gibi yer altı madenlerinin varlığı bilinmekte, ancak buna rağmen mevcut yer altı kaynakları ve ülkenin kuzeyinde yer alan 150 milyar m.³'lük doğalgaz rezervleri terör ve sabotaj sebebi ile işletilememektedir²⁷.

Binin üzerinde maden sahasının bulunduğu Afganistan'da, petrol ve kömür gibi enerji kaynakları da bulunmaktadır²⁸. Ülkede varlığı tespit edilen kömür rezervi yaklaşık 100 milyon ton civarında olup, bu rakamın kapsamlı araştırmalar ışığında yapılacak tespitler sonucunda 4 kat daha artabileceği hesaplanmaktadır²⁹. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz üzere petrol yataklarına da sahip olan Afganistan, bu kaynaklarını işletmemekte ve ekonomik gelire dönüştürememektedir³⁰. Özellikle ülkenin Saripul ilinde yer alan 95 milyon varillik büyük petrol rezervleri ve kuyuları, 2003 yılına kadar küçük işletmeler tarafından kullanılmış daha sonra ise hükümet kararı ile bu küçük çaptaki üretim de durdurulmuştur³¹.

1.2.4. Ulaşım

Afganistan'daki temel problemlerden birisi de ulaşım sorunudur. Ticaret için son derece elzem olan demir yolu sistemi ülkede mevcut değildir, yalnızca kısa mesafeli yerel demir yolu hatları vardır. Hali hazırda bulunan 2850 km.'si asfaltlanmış toplam 18,970 km.'lik karayolları da ulaşım için yetersizdir. Ayrıca savaşlar ve iç mücadeleler de mevcut karayollarının % 60'ının tahrip edilmesine neden olmuştur. Şehirlerarası ulaşım küçük ve taşımacılık için son derece elverişsiz

²⁶ Muhammed Asıf Yoldaş, "Afganistan'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler", **Akademik Bakış Dergisi**, (Ekim 2007), S.13, s. 8.

²⁷ Özaslan, **a.g.m.**, s.17.

²⁸ Sektörler, **Afganistan**, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı <http://www.ekonomi.gov.tr> (05.12.2014)

²⁹ Özaslan, **a.g.m.**, s.17.

³⁰ Yoldaş, **a.g.m.**, s.8.

³¹ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.19.

olan “Layni”³² adlı araçlarla, şehir içi ulaşım ise birçok geri kalmış ülkede kullanılan rikşalar ve eski taksiler ile sağlanmaktadır. Toplu taşıma ise Afganistan’da yok denecek kadar azdır. Ülkede havayolu ulaşımı oldukça sınırlı olmakla birlikte havayolu ulaşımı Kandahar, Herat, Mezar-ı Şerif ve Kabil’deki havaalanları kullanılarak, Ariyana, Pamir ve Kam Air adlı yerli havayolu şirketleri ile sağlanmaktadır³³.

1.3. Afganistan’ın Sosyo-Kültürel Yapısı

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Afgan coğrafyası, sahip olduğu mozaik yapısı ile Afganistan toplumunun da kültürüne etki etmiş, toplumsal dokusunun önemli parçaları arasında yer almış ve yaşayış benzerliklerinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

1.3.1 Nüfus

Daha önce belirttiğimiz üzere Afganistan nüfusu yaklaşık 33 milyon olup, nüfusun %42’si 0-14 yaş arası, %55’i 14-64 yaş arası ve kalan %3’ü de 65 yaş üzerindedir. Ülkede kadın ve erkek nüfusu ise birbirine oldukça yakındır. Afganistan nüfusunun %73,7’si köylerde, %16,5’i ise şehirlerde yaşamakta ve geriye kalan %8,6’lık kısmı da göçebe bir yaşam sürmektedir³⁴.

1.3.2. Aile Yapısı

Afganistan’ın genel aile yaşamı geniş aile formatındadır ve ailede, aile büyüğü belirleyici bir unsurdur. Çekirdek aile yapısı yalnızca şehirlerde ve şehir yaşamını özümsemiş topluluklarda görülmektedir. Ailede evin geçimini sağlayan erkektir. Afganistan’da kadın, sosyal hayat içerisinde fazla yer almamakta ve yine Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Afganistan toplumunda kadın, eğitim alanında

³² Afganistan’da şehirlerarası ulaşım yapılan araçların tümüne Layni denilmektedir.

³³ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.19.

³⁴ Aliye Yılmaz, “Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005, s.18.

yeteri kadar ön plana çıkamamaktadır. Ancak bu durumun, kadınlara verilen bazı siyasal haklar neticesinde değişebileceği öngörülmektedir³⁵.

Afganistan toplumunda çok eşlilik günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Birden fazla eş edinme ve boşanma hakkı yalnızca erkeğe aittir, bu nedenle kadınlar üzerindeki sosyal baskı son derece fazladır³⁶.

1.3.3. Etnik Unsurlar

Çeşitli unsurlar (din, dil, ırk vb.) göz önüne alınarak kategorize edildiğinde Afganistan toplumu, on sekiz gruba ayrılmakta, ancak bunların içinde hepsi aynı derecede etki alanı yaratamamaktadır. Yalnızca sayıları itibari ile dikkate değer bir rakama ulaşan Peştunlar, Hazaralar, Tacikler ve Türkler birer güç odağı olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Beluciler, Brahiler, Nuristaniler, Gujjar Rajasthaniler, Araplar, Sihler, Pamirler, Hindular, Paşailer, Yatlar, Darvaziler ve Pencabiler ise daha alt gruplar olarak karşımıza çıkmaktadırlar³⁷.

1.3.3.1. Peştunlar

Zaman zaman “Pathan” diye de adlandırılan Peştunlar, Afganistan’ın en etkin ve en kalabalık etnik unsurudur ve ülke nüfusunun yaklaşık olarak % 48,5’ini oluşturmaktadırlar. Peştunların büyük çoğunluğu ülkenin Güney, Güneydoğu ve Doğu kesimlerinde yaşamaktadırlar³⁸. Ekonomik geçim kaynağı olarak tarım, hayvancılık ve devlet memurluğu ile meşgul olan Peştunlar, genellikle Sünni mezhebine mensupturlar.

Kültürel motifler içeren sosyal normlara son derece bağlı olan Peştunların, kabilelerine (aşiret) olan bağlılıkları Afgan devletine olan bağlılıklarından daha kuvvetlidir. Peştunlar, kendi aralarındaki meseleleri, anlaşmazlıkları ve hayata

³⁵ Jawad Siddiqi, “Afganistan’da Yükseköğretimde Din Eğitimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s.26.

³⁶ Siddiqi, **a.g.t.**, s.23.

³⁷ Özgür Çınarlı, “Afganistan’ın Etnik Yapısı”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, (Ocak 2012), C.4, S.1, s.73-74.

³⁸ Ziyayi, **a.g.t.**, s.22.

geçirilecek uygulamaları, devlet nizamnamesi çerçevesine göre değil, “Loya Jirga”³⁹ adı verilen kabile meclislerinde, aşiret liderlerinin karar ve fermanlarına bağlı olarak çözer ve karara bağlarlar. Peştunlar siyasi olarak tek merkezden idare edilmelerine rağmen 60 farklı kabileye ayrılmışlardır. Kabile bölünmüşlüğüne rağmen Peştun kabilelerin tümü, “Peştuca” diye adlandırılan ortak bir dil kullanmaktadırlar⁴⁰.

Peştunlar, Afganistan tarihi içerisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Uzak ve yakın dönemlerde Afgan kralları genellikle Peştunlar arasından çıkmıştır. Ayrıca devletin tüm yönetim kadrolarını işgal eden Peştunlar, bürokratik olarak da son derece güçlü bir konumdadırlar.

Afganistan’daki siyasi otorite boşluğunda yerel olarak merkezileşen ve otoriterleşen Peştunlar, ülkedeki yönetim zafiyetinden olumsuz manada fazla etkilenmemişlerdir. Bunun aksine diğer etnik gruplar üzerinde tahakküm kuran Peştunlar, Afganistan’daki sosyal buhranların ve etnisite uyuşmazlıklarının ortaya çıkmasında etkili bir rol oynamıştır. Edebi eserlerde de sık sık işlenen bu durum, Afganistan halkında genel anlamda bir yaşayış biçimi haline gelmiştir.

1.3.3.2. Hazaralar

Afganistan’ın merkezindeki Hazaracat adı verilen dağlık alanlarda yaşayan Hazaralar, kendilerine has bir kimlik ve yaşayış tarzı meydana getirmişlerdir. Sünni ve İsmaili mezhebine bağlı olanlar hariç Hazaraların büyük bir kısmı Şii mezhebi’ne bağlılık göstermekte ve ayrıca nüfusları 2,6 milyon civarında olup, ülke nüfusunun %9’luk kısmını oluşturmaktadırlar⁴¹.

Yerel bir dil olma niteliği gösteren ve içinde Türkçe, Moğolca kelimeler, deyimler ve eklemeler olan “Darice” lisanı ile konuşan Hazaraların kökenlerine dair farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Moğol ordularının Hindistan ve Afganistan seferleri sırasında Afganistan’da kalan Moğol askerlerinin soyundan geldiği

³⁹ Kelime manası olarak Loya Jirga “**Büyük Meclis**” anlamına gelmektedir. Afganistan Devleti’nin ilk kurucusu olan Ahmed Şah Durani, 1747 yılındaki Loya Jirga’da seçilmiş ve kurucu sıfatını almıştır, bkz.: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/157493.asp> (10.12.2014).

⁴⁰ Saaie, **a.g.t.**, s.20-21.

⁴¹ Çınarlı, **a.g.m.**, s.178.

yönündeki görüş ile birlikte Hazaraların, Türk ve Taciklerin karışımından meydana gelmiş olabileceği de ortaya atılan iddialar arasındadır⁴². Bunun yanı sıra Hazaraların, Çin sınırında yaşayan ancak daha sonraları Afgan coğrafyasına gelip burada hâkimiyet kuran ve Türklükleri ispatlanan Kuşanlar'ın⁴³ bakiyeleri olabileceği düşünesi de yeni bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴. Tüm bu teoriler, Hazaraların fiziksel özellikleri ve dil yapıları ile temellendirilmekte olup, antropolojik ve linguistik alanlarında bilimsel ve kesinleşmiş bir çalışma henüz yoktur⁴⁵.

Hazaralar ile Peştunlar arasında büyük bir çekişme ve nefret vardır. Özellikle Abdurrahman Han döneminde (1880-1901) uygulanan merkezî politikalar ile Hazaralara ait olan toprakların Peştunlara dağıtılması, Afganistan'ın Peştunlaştırılması ve yine Hazaraların mevcut statülerinin Peştunlar lehine ortadan kaldırılması, bu nefreti körükleyen en temel ve tarihi nedenler arasındadır⁴⁶.

Hazaralar günümüzde tekrar eski statülerine kavuşma çabası içerisinde. Bu doğrultuda kültürel olarak kendilerine yakın olan ve eğitim konusunda yine kendileri üzerinde oldukça etkili bir konumda bulunan İran'dan yardım görmektedirler. İran tarafından yapılan maddi ve siyasi yardımlar, Peştunları tedirgin etmekte ve Hazaralar ile aralarında olan mevcut gerginliği daha da tırmandırmaktadır⁴⁷.

⁴² Çınarlı, a.g.m., s.178.

⁴³ Çin kaynaklarında Kuşanlar, Yüe-çi ismi ile anılmaktadır. Bkz.: Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, (1957), C.15, S.1/3, s.274; Ayrıca Zeki Veli Togan, "Umumi Türk Tarihine Giriş" adlı eserinde Kuşanlar'ın, Yüe-çi'lerin bir kolu olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yay., 3. Baskı, İstanbul 1981; Kuşanlar'ın menşei için bkz.: Mehmet Tezcan, "Kuşanlar", **Türkler Ansiklopedisi**, (2006), C.1, s.789-814.

⁴⁴ Orhan Yazıcı, "Hazaralar'ın Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş", **Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi**, (Bahar 2011), S.29, s.486.

⁴⁵ Abdullah Mohammadi, **Hazaralar'ın Tarihi ve Etnolojik Yapısı**, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2009/01/08/hazaralarin-tarihi-ve-etnolojik-yapisi> (26.12.2014).

⁴⁶ Göker Gürsoy, "Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin Bir Rol Model: Türkiye", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011, s. 23.

⁴⁷ Fikret Ertan, **Hazaralar ve Yükselişleri**, http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/hazaralar-ve-yukselisleri_936077.html (26.12.2014).

1.3.3.3. Tacikler

Tacikler⁴⁸, Afganistan’da yaşayan en kalabalık ikinci etnik gruptur. Genel manada Sünni mezhebine bağlılık gösteren Tacikler, ülkenin Kuzey ve Kuzeydoğu bölgelerinde yaşamaktadırlar⁴⁹. Afganistan’ın Kabil, Bağla, Takhar, Samangan, Çarıkar, Penşir, Duşi, Gar, Herat, Ferah ile Kunduz şehirlerine yayılan ve 7,7 milyonluk bir nüfusa sahip olan Tacikler, Afganistan’a mahsus yerel bir dil olan Dari⁵⁰ lehçesini konuşmakla birlikte Dağ Tacikleri ile Farsivanlar⁵¹ olarak ikiye ayrılmışlardır⁵².

Ekonomik olarak tarım, ticaret ve Peştunlar gibi devlet memurluğunu geçim kaynakları olarak birinci sıraya oturtan Tacikler, sahip oldukları kabile yapılarını organize edememekte ve siyasi bir nüfuz oluşumu sergileyememektedirler. Herhangi bir otorite kaynağı yaratamamış olmasına rağmen Tacikler, kültür ve gelenek olarak koruyucu bir tutum sergileyerek benliklerini muhafaza edebilmişlerdir⁵³.

1.3.3.4. Türkler

Afganistan’da bulunan Türkler genellikle ülkenin kuzeyinde yaşamakta ve bu bölge “Güney Türkistan”⁵⁴ olarak adlandırılmaktadır. Nüfusları yaklaşık 5 milyon civarında olan Türkler, Katagan ve Türkistan olmak üzere iki bölgeye ayrılmışlardır. Türkistan bölgesinin başkenti Şibirgan, Kadagan bölgesinin merkezi ise Kunduz’dur. Bu iki bölgede yaşayan Türkler dil, din, gelenek ve göreneklerini muhafaza edebilmiş, diğer Türk boyları gibi (Afşarlar, Kalaçlar, Aymaklar, Kızılbaşlar,

⁴⁸ Oldukça eski bir niteleme olan “**Tacik**” kelimesi, Farsça konuşan halkı ifade etmektedir. Tacik kelimesi genel kabul gören bir görüşe göre “**Toc-i+k**” kökünden türemiştir. Bunun yanı sıra kelimenin, Türk ve Moğol kabilelerin Afgan coğrafyasına geldikleri dönemde, burada bulunan Arapları tanımlamak için kullandıkları “tazi” kelimesinden dönüştürüldüğü de ifade edilmektedir. Bkz.: İsmail Türkoğlu, “Tacikler”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, (2010), C.39, s.352.

⁴⁹ Saaie, **a.g.t.**, s.22.

⁵⁰ Dari lehçesi İran ve Tacikistan’ın resmi dilleri ile aynı kökten türemiş olup yalnızca telaffuz düzeyinde farklılaşmıştır. Bunun yanı sıra Dari lehçesi, “**Doğu Farsçası**” veya “**Afgan Farsçası**” olarak da bilinmektedir.

⁵¹ Farsça’da “**an**” eki canlı varlıkları çoğul yapmada kullanılır ve Fars+i+v+an şeklinde ayrılan kelime Farslılar manasına gelmektedir.

⁵² Çınarlı, **a.g.m.**, s.175.

⁵³ Ziyayi, **a.g.t.**, s.23.

⁵⁴ Bugün Afganistan’ın en güvenli bölgesi Türk’lerin yaşadığı Güney Türkistan (Afganistan’ın Kuzeyi) bölgesidir.

Bayatlar, Karaçaylar, Kıpçaklar) asimile olarak kültürel bir yok oluşa sürüklenmemişlerdir⁵⁵.

Afganistan'da bulunan en kalabalık Türk grubu Özbekler ve Türkmenlerdir. Birbirleri ile oldukça yakın ilişkiler kuran bu iki grup⁵⁶, Özbek Türkçesi adı verilen bir lehçe ile konuşmaktadırlar⁵⁷.

Türklerin büyük çoğunluğu hayvancılık, ticaret ve tarım ile uğraşarak Afganistan ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Özellikle Afganistan'ın ihracat kalemlerinde yer alan ürünlerin üretilmesi, bu katkıları da oldukça önemli bir hale getirmektedir⁵⁸.

1.3.3.4.1. Türkmenler

Afganistan'da bulunan Türkmenler, yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere Kunduz, Herat, Devlet Abad ve Belh şehirlerinde yaşamakta olup nüfusları yaklaşık olarak 3 milyon civarındadır. Altı boydan oluşan Türkmenlerin çoğu Ensarı adı verilen bir boya mensuplardır⁵⁹. Genellikle konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olan Türkmenler, güçlü bir etnik aidiyet duygusuna sahiptirler ancak buna rağmen Gazne, Gurbend ve Helمند'de yaşayan bazı Türkmenler dillerini ve kimliklerini kaybetmişlerdir⁶⁰.

Afganistan'da yaşayan Türkmenlerin dilleri Türkmenistan'da konuşulan Türkmenceden bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Afganistan'da kaleme alınan Türkmençe edebi eserlerde daha net bir şekilde görülen bu farklılık, medrese eğitimi

⁵⁵ Firuz Fevzi, "Afganistan'da Türk Kültürü ve Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, (18-20 Nisan 2012), Batman, C.1, S.1, s.551.

⁵⁶ Yavuz Selim, **Ah Afganistan**, Türkiye Sağlık İşçisi Sendikalar Yay., Ankara 2003, s.66-67.

⁵⁷ Fevzi, **a.g.m.**, 551.

⁵⁸ İsmail Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi ve Türk Afgan İlişkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s.11.

⁵⁹ Ziyayi, **a.g.t.**, s.25.

⁶⁰ Savaş Şahin, "Afganistan ve Stavropol Türkmenleri'nin Kullandıkları Şimdiki Zaman Ekleri", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)**, (Kış 2014), C.9/3, s.1327-1328.

alan Türkmenlerin dil bakımından Çağatay etkisi (Mahdumkulu Ekolü)⁶¹ altında kalmasından kaynaklanmaktadır⁶².

1.3.3.4.2. Özbekler

Afganistan'ın Kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde yaşayan ve 92 boydan oluştukları tahmin edilen Özbekler, Afganistan'da yaşayan Türkler arasındaki en kalabalık gruptur ve sayıları yaklaşık olarak 2 milyon civarındadır ancak bu durum hiçbir dönemde netlik kazanmamıştır. Genellikle tarım ve ticaretle meşgul olan Özbekler, Sünni akidelere bağlı bir yaşam sürmekte ve Oğuz Türkçesi'nin Özbek şivesini konuşmaktadırlar⁶³.

Menşei Cengiz Han'ın hükümdar olmadan ölen oğlu Cuci'nin (1185-1227) ulusu içinde bulunan Türk boylarına dayanan Özbekler⁶⁴, Moğol-Türk kaynaşmasının bakiyesidirler⁶⁵. Diğer Türk toplulukları gibi Afganistan ve Hindistan coğrafyasına hâkimiyet amacı ile gelen Özbekler, Astrahan (1466-1554), Hive (1512-1920), Babür (1526-1858), Buhara (1599-1785), ve Hokand Hanlığı (1740-

⁶¹ Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen Mahdumkulu, 18. yüzyılda yaşamış ve Türkmenlerin en önemli şairleri arasında kendine yer edinmiştir. Gençliğinde medreselerin eğitim süzgecinden geçen Mahdumkulu, ortaya koyduğu fikir ve eserleriyle Türkmen Kültürü'nün daha belirgin bir hale gelmesine katkı sağlamış ve Türkmen birliği düşüncesini gerek düşün yapısı gerekse şiirleri ile somutlaştırmıştır. Ayrıca Mahdumkulu, 18. yüzyılda Türkmen edebi dilinin oluşmasında da büyük pay sahibidir. Nitekim kendisi Arapça ve Farsça bilmesine rağmen şiirlerini Türkmençe dile getirmiş ve ismi ile anılan bir ekolün teşekkülüne imkan sağlamıştır. Mahdumkulu'nun fikir hayatı için bkz.: Soner Sağlam, "Mahtumkulu'nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme", **TEKE Dergisi**, 2013, S.2/2, s.161-178; Tahir Aşirov, "Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı ve Etkisi", **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması** Eskişehir Üniversitesi Sempozyumu, (26-28 Kasım 2014), Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yay., s.117-130; Yusuf Karakuş, "Mahtumkulu Firâkî ve Düşünce Dünyası", **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Eskişehir Üniversitesi Sempozyumu**, (26-28 Kasım 2014), Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yay., s.133-146.

⁶² Rıdvan Öztürk, "Afganistan Türkmenesinde Standart Dışı Şekiller", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (Güz 2010), S.28, s.14.

⁶³ Ahmet Gökhan Arı, **Afganistan: Etnik Yapı Üzerine Bir Değerlendirme**, <http://akademikperspektif.com/2013/05/15/afganistan-etnik-yapi-uzerine-bir-degerlendirme> (03.01.2015).

⁶⁴ Özbek kelimesi, 1312-1340 yılları arasında, Özbekistan coğrafyasında kurulan Akordu Hanlığı'nın lideri Özbek Han'ın isminden gelmektedir. Köken olarak "özü+berk" ya da "Oğuz+bek" şeklinde ifade edilen Özbek kelimesi "Özü sağlam" anlamını taşımaktadır, bkz.: Hajiyarali, **a.g.t.**, s.63.

⁶⁵ Mehmet Alparğu, "Özbekler", **DİA**, (2007), C.34, s.119.

1876) döneminde Afganistan'daki hâkimiyetlerini devam ettirmiş ve Afganistan'daki Türk varlığına katkı sağlamıştır⁶⁶.

1.3.3.4.3. Kazaklar

S.S.C.B'de 1917 yılında yaşanan ve Ekim Devrimi olarak adlandırılan siyasi dönüşüm sürecinin ardından bölgelerinden göç ederek Afganistan'ı kendilerine yurt edinen Kazaklar, Afganistan'ın Herat şehrinde yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra Afganistan'ın Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Takhar şehirlerinde de ikamet eden Kazak nüfusu mevcuttur⁶⁷. Kazakların bu ülkedeki nüfusu yaklaşık elli bin civarındadır ve büyük bir çoğunluğu ticareti geçim kaynağı olarak benimsemiştir⁶⁸.

Ananevi unsurlarına son derece bağlı olan Kazaklar, birçok etnik grup ile birlikte yaşamasına rağmen kültürel olarak kendilerini muhafaza edebilmişlerdir⁶⁹.

1.3.3.4.4. Kırgızlar

Afganistan'ın Çin ve Tacikistan sınırı ile kesişen ve Vahan koridoru olarak bilinen bölgede yaşayan Kırgızların nüfusu yüz bin civarındadır. Genellikle hayvancılık ile uğraşan ve Sünni inancına sahip olan Kırgızlar, oldukça sefil bir hayat sürmektedirler⁷⁰.

⁶⁶ Asaludin Nazamudin, "Säbzbân Qoşıqları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.5.

⁶⁷ Dilek Hasbal, "Kuşanlar Dönemi'nden Selçuklular Dönemi'nin Sonuna Kadar Afganistan Şehirleri", **Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.12.

⁶⁸ Ahmet Gökhan Arı, "Afganistan: Etnik Yapı Üzerine Bir Değerlendirme" <http://akademikperspektif.com/2013/05/15/afganistan-etnik-yapi-uzerine-bir-degerlendirme> (03.01.2015).

⁶⁹ Esadullah Oğuz, **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s.46.

⁷⁰ Mehmet Akkurt, "Afganistan'ın Yeniden Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler", **Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2004, s.42.

1.3.3.4.5. Karakalpaklar

Nüfusu 4 bini geçmeyen ve Kafkas coğrafyasından Afganistan'a göç etmek durumunda kalan Karakalpaklar, Afganistan'ın değişik bölgelerinde yaşamakla birlikte, siyasi olarak herhangi bir oluşum sergileyememektedirler⁷¹.

1.3.3.5. Diğer Etnik Gruplar

Afganistan'da sayıları itibari ile oldukça az olan etnik gruplar; Aymaklar, Beluciler, Brahiler, Nuristaniler, Gujjar Rajasthaniler, Araplar, Sihler, Pamirler, Hindular ve Paşailer'dir⁷².

Özbekçe ve Farsça konuşan Aymakların nüfusu 1,200.000 civarındadır ve bu nüfusun tamamı Sünni itikadına bağlıdır. Afganistan'ın Gor vilayetinde yaşayan Aymaklar, tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktadırlar. En önemli Aymak boyları; Çaraymak, Firozkohiler, Hazara Aymakları, Taymaniler ve Timuriler olup köken itibarıyla Hazaralara akrabadırlar ve bu nedenle Aymaklar Türk kabul edilmektedirler⁷³.

Afganistan'ın İran ve Pakistan sınırlarında yaşayan Belucilerin Afganistan'daki toplam nüfusu 600 bindir. Göçebe bir şekilde kabile hayatı süren Beluciler, mezhep olarak Sünni inancına bağlıdırlar⁷⁴.

Seyrek bir nüfusa (250.000) sahip olan Brahiler, Afganistan'ın Registan bölgesinde yaşamakta ve yirmi dokuz kabileden oluşmaktadırlar. Travedyan olarak bilinen bir dil ile konuşan Brahiler, Peştun ve Belucilerden dil farklılıkları ile ayrılmaktadırlar⁷⁵.

Afganistan'ın doğusunda yaşayan ve 300 binlik bir nüfusu bulunan Nuristanilerin, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren burada yaşadıkları bilinmektedir. Tarihi kaynaklarda "Kâfirler" diye anılan ve sarı ırktan gelen Nuristaniler, Emir

⁷¹ Nadir Devlet, **S.S.C.B' deki Türkler Ağırıklı Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniversitesi Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s.274.

⁷² Çınarlı, **a.g.m.**, s.79.

⁷³ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.72.

⁷⁴ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.94.

⁷⁵ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.94.

Abdurrahman Han zamanında Afgan hâkimiyetini kabul etmiş ve yaşadıkları bölgeler de yine Abdurrahman Han döneminde Müslümanlaştırılmıştır⁷⁶. Sünni olan ve Sanskritçe konuşan Nuristanilerin, yaşadıkları bölgeler de “Nuristan” olarak adlandırılmıştır⁷⁷.

Hindistan ve Pakistan’da yaşayan Gujjarlar, 11. yüzyılda Müslümanların bu coğrafyaları ele geçirmesinin ardından ayaklanan Hinduların baskılarından kaçarak Afgan coğrafyasına göç etmişlerdir. Gujjarlar, bugünkü Afganistan’da Çingene olarak anılmakta ve “Gujuru” denilen bir dil ile konuşmaktadırlar. Genellikle ticaret, falcılık, müzisyenlik ve tamircilik meslekleri ile ekonomik kazanç sağlamaktadırlar⁷⁸.

Afganistan’da bulunan Araplar, 13. yüzyılda Afgan coğrafyasını işgal eden Arap komutanların bakiyeleridirler. Genellikle Kabil’de yaşarlar ve Sünni’dirler⁷⁹.

Sihler, Hinduların küçük bir grubudur ancak ortaya koydukları farklılıklar ile Hindulardan ayrılmışlardır. Sihler, Hint kökenli “Sih”⁸⁰ inancına sahiptirler. Hindular ise Kabil’de yaşarlar ve Hindu dinine mensupturlar⁸¹.

Afganistan’daki bir diğer etnik grup ise Paşailer’dir. Ülkenin kuzeydoğusunda, Hindikuş dağlarında yaşayan Paşailer, zaman zaman “Nuristani” ya da “Safi Köyastani” olarak da anılmaktadırlar. Tarım ile hayvancılığı uğraş

⁷⁶ Tarihi metinlerde Nuristaniler’in erkekleri, yaşadıkları yerin ismi Nuristan olarak değiştirilmeden önce Kalaşlar, kadınları ise siyah elbise giydiklerinden dolayı “Siyahpuş/kara kâfirler” olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca kendilerinin İskender’in soyundan geldiklerini iddia etmekle birlikte akademik çevrelerce de İskender’in kayıp nesli olarak ifade edilmektedirler. Nuristaniler, adetleri üzeri öldürdükleri her Müslüman için bayram günlerinde başlarına, öldürdükleri Müslüman sayısınca kuş bileği takarlardı. Nuristaniler’in ahlak dışı yaşamları ve Müslümanlara olan nefretleri sebebi ile kâfirler olarak adlandırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nuristaniler, dört kabileden oluşmakla birlikte bu kabilelerin üçü Emir Abdurrahman Han döneminde Müslüman olmuş, Müslümanlığı kabul etmeyen diğer kabile ise dışlanmıştı. Nuristaniler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmed Hamdi, **Hindistan ve Suvat ve Afganistan**, Mehmed Bey Matbaası, İstanbul 1300 “1882-1883”, s.267.

⁷⁷ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.95-96.

⁷⁸ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.98.

⁷⁹ Armağan Kuloğlu-Sercan Doğan, “Afganistan ve Pakistan’da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**, Rapor No: 31, (Mart 2011), s.32.

⁸⁰ Anlam olarak “Talebe-öğrenci” manasına gelen “Sih” kelimesi, Sihizm adı verilen dinin mensuplarını ifade etmektedir. Sih İnanıcı (Sihizm) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdurrahman Küçük, “Sihizm”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1987), C.28, S.1.

⁸¹ Çınarlı, **a.g.m.**, s.79.

edinen Paşailer genel manada Sünni'dirler ve Peştuncadan oldukça fazla etkilenen “Paşai Dili”ni konuşmaktadırlar. Tarihi kökeni tam olarak bilinmeyen Paşailer'in, Peştunlarla akraba oldukları dile getirilmekle beraber, Hindistan'da bulunan “Gandahara” kavminden olabilecekleri de ortaya atılan diğer iddialar arasındadır⁸².

1.3.4. Etnik Gruplar Arası Mücadeleler

Afganistan'ın sahip olduğu etnik ve mezhep zenginliği bir takım siyasal, sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir. Tarih boyunca ülke içi mücadeleler ya dinsel farklılıklar sebebi ile ya da etnik ayrışmalar nedeni ile yaşanmıştır. Dinsel veya mezhepsel farklılıklar sonucu oluşan mücadeleler, etnisite temelli mücadelelerden daha yıkıcı olmaktadır. Afganistan'da bu durum her iki boyutu da kapsamaktadır. Ülkedeki çatışmalar dini ve etnik temeller üzerinden siyasi bir çerçeveye oturtulmuş ve ülkenin siyasi istikrarsızlığa sürüklenmesine neden olmuştur.

Afganistan'da daha önceleri etnik gruplar coğrafi olarak bir ayrıma tabi tutulmamış ve her daim iç içe yaşamışlardır. Ancak bu durum zamanla değişmiş ve mevcut siyasi iradenin etkisi ile grupların yer değiştirmeleri sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak bir takım karmaşık ilişkiler yaşanmış ve gruplar arasında kaynakların adaletli dağıtılmadığı gerekçesiyle ekonomik temelli çatışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle yönetici kesimlerin Peştunlar arasından seçilmesi ve Peştun yöneticilerin bağlı oldukları grupları kuzeye, yani kaynakların toplandığı bölgelere iskan ettirmeleri diğer etnik gruplar ile Peştunlar arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş ve kalıcı bir nefretin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nefret, yine yönetici kadroların ortaya koydukları ve muhafaza ettikleri kültürel semboller ile derinleşerek etnik gruplar arasında bir üstünlük sıralaması yaratmıştır. Bu sıralamada Peştunlar ilk, Hazaralar ise son sırada yer almaktadır⁸³.

Afganistan'da etnik çatışmalar yalnızca Peştunlar ile Hazaralar arasında yaşanmamakta, diğer gruplar arasında da zaman zaman ittifaklar veya çatışmalar meydana gelmektedir. Bu duruma, ülkeye dışarıdan yapılan müdahaleler ve son

⁸² Hajiyarali, **a.g.t.**, s.97.

⁸³ Kuloğlu-Doğan, **a.g.m.**, s.32-33.

dönemlerde grupların iç siyaseti temel alan yönetsel amaçları da sebebiyet vermektedir.

Sovyet Rusya'nın 1979 yılında Afganistan'a yaptığı müdahalenin ardından devlet başkanlığı görevine getirilen ve Peştun bir ailenin oğlu olan Muhammed Necibullah, uyguladığı etnik milliyetçilik politikası ile ülkede siyasi bir çalkantının yaşanmasına ve mevcut etnik çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuş⁸⁴, bunun neticesi olarak 1992 yılında Necibullah, Özbek lider Raşid Dostum, Tacik lider Ahmet Şah Mesut ve Hazaralar'ın siyasi temsilcisi olan Abdüllali Mezari'nin ittifakı sonucu askeri bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Daha sonraki süreçte altışar aylık geçici hükümetler kurulmuş ancak bu durum çatışmaları sonlandıramamış ve ülke, etnik grupların kontrolünde olan bölgelere ayrılmıştır. Bölgeler arası geçişin dahi yapılamadığı bu dönem, Afgan güvenlik kurumlarının iş göremez bir hale gelmesine kadar istikrarsızlaşmış ve bir takım terör hücrelerinin filizlenmesi için ideal bir zaman yaratmıştır. Peştun milliyetçiliği ile İslâmi arka plana sahip olan ve 1994 yılında kurulan Taliban Terör Örgütü, bu dönemin ürünleri arasındadır. Günümüzde Afganistan'daki çözümlerin ve siyasi istikrarsızlığın temsili noktasında olan Taliban⁸⁵, kanlı bir sürecin ilk adımlarını köy köy, ev ev dolaşp, Hazara ve Özbekleri katlederek atmış ve zamanla hedef alanlarını genişletmiştir⁸⁶.

1.3.5. Afganistan'da Din ve Mezhepler

Ülke nüfusunun %99'u Müslüman ve büyük bir çoğunluğu da Sünni'dir (%75). Bunun yanı sıra Şii mezhebinin de %20-25 civarında mensubunun olduğu

⁸⁴ Güvenlik ve sosyal organizasyonların son derece sınırlı olduğu Afganistan'da, bölgesel istikrarsızlık, pasif yönetim anlayışı ve iç mücadeleler 18. yüzyıldan günümüze kadar varlığını korumuş, dönem dönem şiddetini arttırmıştır. Bu konuda genel bilgi için bkz.: Bülent Aras-Şule Toktaş, "Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan", **SETA Yay.**, (Nisan 2008).

⁸⁵ Taliban kaynaklı güvenlik sorunları için bkz.: Nilüfer Karacasulu, **Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan**, Beta Yay., İstanbul 2011.

⁸⁶ Abdülhakim Bashedost, "Afganistan'da Sosyal Çözüm ve Televizyon Etkisi", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014, s.41-42.

bilinmektedir. Ayrıca Afganistan’da daha önceki bölümlerde kısmen değindiğimiz üzere Hindu, Sih, Yahudi ve İsmaili inancına bağlı gruplar da mevcuttur⁸⁷.

Afganistan’daki İslâmi inanış tasavvuf ve tarikat topluluklarının faaliyetleri üzerinden hayat bulmakta ve sosyal hayatı din üzerinden de etkilemektedir. Bunun yanı sıra tasavvufun tarihi şehirleri arasında sayılan Herat, Belh, Gazne ve Horasan’ın bir kısmı Afganistan sınırları içerisinde bulunmakla birlikte, Ebü’l-Hasan El Bûşenci, İbrâhim Edhem ve Şakîk-i Belhi gibi tasavvuf ehilleri de Afganistan coğrafyasında yetişmiş ve yine tasavvufa ait bir takım kıymetli eserler de bu coğrafyada ortaya çıkmıştır⁸⁸.

Afganistan’ın İslâmlaşma sürecinde Anadolu’daki fütuhata benzer bir etki yaratmış olan tarikatlar de, Afganistan’ın dini yaşamını etkilemiş ve bu etkileşim genel olarak Hindistan ile Orta Asya kökenli tarikatlar vasıtasıyla olmuştur. Nitekim Afganistan’ın coğrafi olarak bu bölgelere olan yakınlığı, İslami oluşumların Afganistan’da etkin olmasını kolaylaştırmış ve bu sayede ülkenin sosyal ve siyasal yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Afganistan’da din temelli sosyal bir yaşamın kurulmasında son derece önemli roller üstlenmiş olan Kübreviyye⁸⁹, Kâdiriyye⁹⁰, Sühreverdiiyye⁹¹, Şüttariyye⁹², Çiştiiyye⁹³ ve Nakşibendiyye⁹⁴ gibi

⁸⁷ Hajiyarali, **a.g.t.**, s.25.

⁸⁸ Mehmet Saray, “Afganistan”, **DİA**, 1988, C.1, s.403.

⁸⁹ Orta Asya kökenli Kübreviyye tarikatı, kurucusu olan Necmeddîn-i Kübrâ’nın 1184 yılında Harizm’e gelmesi ile birlikte kurulmuştur. Kuruluş aşamasında 60’a yakın halife yetiştiren ve “*Şeyh-i Velî-Tırâş*” unvanını alan Necmeddîn-i Kübrâ, bizzat kendi çabası ve halifelerinin irşadı vasıtası ile tarikatının faaliyet alanını oldukça farklı coğrafyalara yayma imkânına erişmiştir. Bugün hala varlığını sürdüren Kübreviyye tarikatının bilinen son şeyhi, Azerbaycan’da ikamet eden Azar Mirza Beg adlı bir zattır ve tarikat şeyhliğini bizzat Necmeddîn-i Kübrâ’nın ruhaniyetinden aldığını iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ” **DİA**, (2006), C.32, s.500-506.

⁹⁰ Kurucusu 1077 yılında Hazar’ın güneybatısındaki Geylan adlı bölgede dünyaya gelen Abdülkâdir-i Geylânî adlı bir zattır. Dönemi itibari ile birçok sufi gurubun bir araya gelerek oluşturdukları Kâdiriyye tarikatı, tarikat olma vasfına ancak 12. yüzyılda erişmiş ve günümüze kadar varlığını, tıpkı kuruluşundaki gibi ayrı ayrı gruplar halinde devam ettirmiştir. Ayrıca Kadiriyye, bugün İslâm alemi içerisinde en yaygın ve etkili tarikattır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nihat Azamat, “Kâdiriyye”, **DİA**, (2001), C.24, s.131-136.

⁹¹ Kurucusunun Ebû Hafs Şehabeddin isimli bir zat olduğu ancak ismini kurucusunun hocalığını yapan Ebü’n Necîb es-Sühreverdî’den alan tarikat, İran, Hindistan ve Türkistan bölgelerinde oldukça yaygın bir durumdur. Zikir geleneğine son derece bağlı ve bu konuda da oldukça hassas olan Sühreverdiler, yaşadıkları bölgelere göre de birtakım özgün seremoniler meydana getirmişlerdir. Nitekim Hindistan Sühreverdileri, her sabah namazının ardından Allah ve Hz. Muhammed’in tüm isimlerini zikir ederek ibadetlerini sonlandırmaktadırlar. Sühreverdiiyye tarikatı ve silsilesi için bkz.: Reşat Öngören, “Sühreverdiiyye”, **DİA**, (2010), C.38, s.42-45.

tarikatlara, bugün dahi Afganistan'ın dini yaşamı üzerinde belirleyici birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁵.

1.4. Afganistan Coğrafyasının Tarihsel Dönüşüm Süreçleri ile Afgan Milli Devleti'nin Kuruluşu ve Yakın Dönem Afgan Tarihi

Afganistan tarihini ve bölgedeki siyasi istikrarı bir bütün olarak ele almak oldukça güçtür. Bunda, bölgenin Hint coğrafyası ile birlikte stratejik bir bütünlük arzemesi dolayısıyla, gerek kadim gerekse yakın dönemlerde yerel veya uluslararası istilalara uğraması etkili olmuştur. Tarih içerisinde Fars, Yunan, Türk ve İslâm olmak üzere dört farklı medeniyete ev sahipliği yapan Afgan coğrafyası, bunların içerisinde yalnızca İslam medeniyeti ile kültürel sürekliliğe kavuşmuştur.

1.4.1. Müslüman Fetihlerine Kadar Afganistan Coğrafyasında Fars, Yunan ve Türk Hâkimiyeti

Çeşitli medeniyetlere ve topluluklara ev sahipliği yapan Afganistan coğrafyasının, İslâm fütuhâtı ile Müslümanlaştırılmasına kadar bölge hâkimiyeti sırası ile Farşlılar, Yunanlılar ve çeşitli Türk grupları tarafından sağlanmıştır.

1.4.1.1. Afganistan'da Fars Nüfuzu

Arkeolojik kazıların tam anlamı ile yapılamadığı ve ilk dönemlere ait bulguların son derece sınırlı olduğu Afganistan'da bilinen ilk siyasi dönem, İran'da M.Ö. 550 yılında Cyrus'un (Kiros), Med'lerin hâkimiyetine son vererek kurduğu

⁹² Hindistanlı mutasavvuf Abdullah-ı Şüttârî tarafından kurulmuştur. Tarikatın silsilesi Bâyezîd-i Bistâmî'ye kadar ulaşmaktadır. Şüttariyye tarikatı'nın, kurucusunun Ebü'n Necîb es-Sühreverdî soyundan gelmesi itibarı ile "*Sühreverdîyye*" tarikatının bir kolu olduğu iddia edilse de bu konuda net bir bilgi yoktur, bkz.: Süleyman Uludağ, "Abdullah-ı Şüttârî", **DİA**, (1988), C.1, s.37.

⁹³ Çiştîyye, Hindistan kökenli bir tarikat olup, kurucusu Hâce Ebû İshak es-Şâmi'dir. Tarikat ismini, kurucusunun ikamet ettiği Herat şehri civarındaki "*Çişt*" köyünden almıştır. Hint Müslümanlarının manevi gelişimine büyük katkılar sağlayan Çiştîyye tarikatı, aynı zamanda siyasal bir yapıya da sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: K.A. Nizami, "Çiştîyye", **DİA**, (1993), C.8, s.343-346.

⁹⁴ Kadiriyye tarikatının ardından İslâm dünyasındaki en yaygın ikinci tarikatıdır. Orta Asya kökenli bu tarikatının kurucu hakkında farklı yorumlar mevcuttur ancak tarikatın manevi önderi Bahâeddin Nakşibendî'dir. Nitekim tarikat ismini de manevi önderinden almıştır. Günümüzde varlığını hala koruyan Nakşibendî tarikatı, Türkiye'de de oldukça yaygın durumdadır, bkz.: Hamid Algar, "Nakşibendîyye", **DİA**, (2006), C.32, s.335-342.

⁹⁵ Saray, **a.g.m.**, s.403.

Ahameniş Hanedanı (Pers İmparatorluğu) döneminde başladığı düşünülmektedir. Herodot'un listeleri ile dönemin Krallarına ait çivi yazılarında yer alan ve Pers devletini oluşturan yirmi üç vilayet isminin dördü (Sistan⁹⁶, Herat, Helmand, Belh), Pers inancı olan Zerdüş dininin⁹⁷ kutsal kitabı sayılan Avesta'da⁹⁸ yer alan ve Afganistan coğrafyasında bulunan bölge isimleri ile aidiyet göstermekte, bu durum da Afganistan'daki Pers hâkimiyeti iddialarını son derece kuvvetlendirmektedir. Bunun yanı sıra Perslerin, satraplık kurdukları Afganistan coğrafyasından vergi almaması, bölgenin Persler tarafından sonradan ilhak edilmediğini aksine Perslerin bu coğrafyada kurulduğunu da ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir⁹⁹.

Cyrus döneminde başlayan Afganistan coğrafyasındaki Pers hâkimiyeti, bir diğer Pers Kralı I. Darius döneminde oldukça güçlenmiştir. Özellikle I. Darius'un devlet teşkilatında satraplık uygulamasını geliştirmesi ve Ege Denizi'nden İndus Nehri'ne kadar yayması¹⁰⁰ bu hâkimiyetin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülebilir.

Afganistan'daki Pers egemenliği yaklaşık iki yüzyıl kadar sürmüş ve Makedonya Kralı Büyük İskender'in (III. Aleksandros) M.Ö. 331 yılında, Hindukuş dağlarını aşarak Sogd ülkesine kadar olan bölgeyi egemenliği altına alması ile son bulmuştur¹⁰¹.

1.4.1.2. Yunan Hâkimiyeti

Büyük İskender'in Doğu Seferi sonucunda ele geçirdiği Afganistan coğrafyası, İskender'in Afganistan'dan ayrılmasının ardından menşei yine Yunanlılara dayanan bir grup idarecinin kontrolünde olan Baktriana Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmıştır (M.Ö. 187). Afganistan coğrafyasında yaklaşık iki asır

⁹⁶ Sistan, İran'ın doğu bölgelerini, Afganistan'ın ise güneybatı bölgesini kapsamaktadır ve günümüzde Afganistan'da bu bölge Nimruz olarak adlandırılmıştır.

⁹⁷ Mazdeizm ile ilgili genel bilgi için bkz.: Cahit Can, "Zerdüşçülük, Zerdüş ve Hukuk (Avesta)", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, (1968), C.25, S.1,

⁹⁸ Avesta ile ilgili genel bilgi için bkz.: Najiba Ziyayi, "Zerdüştlüğün Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

⁹⁹ Abdülvehhab Tarzi, "Efganistan", **İslam Ansilopedisi (MEB)**, (1964), C.4, s. 147-148.

¹⁰⁰ Tarzi, **a.g.m.**, s.148-149.

¹⁰¹ Saray, **a.g.m.**, s.404.

süren Baktriana hâkimiyeti, Hindistan'da bulunan ve gittikçe güçlenen Çandragupta Devleti ile olan mücadelelerinden dolayı kalıcı hale dönüşmemiş ve Baktriana Devleti'nin Kuzey'den gelen kavimlerin baskısı sonucu yıkılması ile de son bulmuştur (M.S. 50)¹⁰².

1.4.1.3. Türk Fütuhâtı

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Afganistan coğrafyasının kuzeyinde bulunan ve Baktriana Devleti'nin yıkılmasına neden olan kavimler arasında kuşkusuz en önemlisi İskitler'dir (Saka)¹⁰³. M.Ö. 160'lı yıllarda meskûn oldukları Orta Asya'dan, başka bir Türk kavmi olan Yüe-çiler'in baskılarıyla batıya ve güneye doğru göç eden İskitler, Baktria Devleti'nin zayıflamasının ardından Afganistan coğrafyasında hâkim bir güç olarak kendisine yer bulmuştur (M.S. 50)¹⁰⁴.

İskitler, Afganistan coğrafyasından Hindistan ve oradan da İran'a kadar olan bölgelere yayılmış ancak İran'da uzun süre kalamamışlardır. Orta Asya'da Hi'ung-nu'lar tarafından yerlerinden edilen ve daha önceleri İskitleri Türkistan'dan kovan Yüe-çiler'in ikinci kez yaptığı baskılar ve İran'da bulunan güçlü Parthia Krallığı,

¹⁰² Serpil Yazıcı, "Orta Doğu'da Türk Dili", **Uluslararası Ortadoğu Kongresi**, Kocaeli Üniversitesi, (Kocaeli 2012), C.2, s.184.

¹⁰³ Menşei ile ilgili tarih araştırmalarında henüz netlik kazanmamış olan İskitler'in, İran, Slav ve Türk kavmi olabilecekleri yönünde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda İskitler'in, Fars kökenli olduklarını ortaya koyma gayreti içerisinde bulunan Zeus, Müllenhoff, Tomaschek, Fressel ve Wilser, görüşlerini İskitler ve Farslılar'ın dini yaşamı arasında kurduğu benzerlikler ile desteklemişlerdir. Ayrıca her iki kavim arasındaki benzer kelimeler de bu görüşlerin bir diğer dayanak noktasıdır. Bunun yanı sıra İskitler'in Slav ırkından olabilecekleri yönündeki görüşler de mevcut olmakla birlikte bunlar, sağlam temeller üzerine oturtulamamış, yalnızca yüzeysel açıklamalarda ispat yoluna gidilmiştir. Ünlü Rus tarihçi İvan Zabel'in, İskitlerin Slavlığı (Rusluğu) yönündeki görüşlerini, bulunan İskit vazolarındaki kıyafet resimlerini geleneksel Rus kıyafetlerine benzetmesi ile temellendirmiş, ancak akademik bir destek bulamamıştır. Son olarak İskitler'in, Türk ırkından olabileceği iddiası ortaya atılmış ve genel kabul olarak destek bulmuştur. Özellikle Herodotos'un İskitleri Orta Asya'dan göç eden bir kavim olarak nitelemesi, kültürlerinin Fars kültürü ile benzeşmediği yönündeki tespitleri ve bunun yanında arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen ve İskitlere ait olduğu belirlenen eşyaların, Türkler'in yaşayış biçimlerini ve ananevi unsurlarını yansıtmaları, kabul gören bu görüşün temel dayanakları arasındadır. Biz bu çalışmamızla, araştırmalarımız sonucu elde ettiğimiz bulgulara ve genel kabul gören görüşe dayanak İskitleri, Türk başlığı altında inceledik. İskitler ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: İlhami Durmuş, İskitler (**SAKALAR**), Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008; Ayrıca İskitlerin dini inanç ve kültürel unsurlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Taner Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Âdetleri", <http://journals.istanbul.edu.tr/iutarib/article/viewFile/1023002300/1023001924> (20.01.2015); Pers kaynaklarında İskitler "**Saka**" olarak anılmakta ve üç gruba ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülhaluk Mehmet Çay-İlhami Durmuş, "İskitler", **Türkler Ansiklopedisi**, (Ankara 2006), C.1,

¹⁰⁴ Tarzi, **a.g.m.**, s.148-149.

İskitler'in İran'da bağımsız bir oluşum sergileyememesinin¹⁰⁵ ve İran coğrafyasında barınamamasının en önemli nedenleri arasındadır¹⁰⁶.

Afganistan ve Hindistan'da uzun süreli bir varlık sahası elde edemeyen Sakalar, Hindistan'da güçlü bir hâkimiyet kuran Kuşanlar'ın baskıları sonucu siyasi kimliklerini kaybetmiş ve Afganistan'daki askeri varlıkları bu sayede son bulmuştur.

Kuşanlar, beş ayrı boydan oluşan Yüe-çiler'in bir koludur ve I. Kujulakadphises döneminde siyasi birlik sağlayarak¹⁰⁷ 125-480¹⁰⁸ yılları arasında Afganistan coğrafyasına hâkim olmuşlardır¹⁰⁹. Kuşanlar en güçlü dönemini yirmi üç yıl hüküm süren Kanişka zamanında (M.S.150) yaşamış ve Hindistan'dan Türkistan'a kadar yayılmışlardır. Kanişka'nın ardından kral olan hükümdarlar, Kanişka kadar başarılı bir yönetim anlayışı ortaya koyamamış ve bu zafiyet Kuşanlar'ın zayıflayarak sınırlarının Pencap bölgesine kadar gerilemesine neden olmuştur. Özellikle Sasani ve Akhunlar'ın, Kuşanlar'a karşı olan taarruzları bu gerilemenin en önemli nedenleri arasındadır. Nitekim Kuşanlar'ın siyasi varlığına son veren de Belh şehrinde hâkimiyet sağlayan Akhunlar olmuştur¹¹⁰.

Hint kaynaklarında "Hun" olarak anılan Akhunlar, Juan-Juanlar'ın bir kolu olarak Kazakistan'ın güneyine inmiş buradaki Hun boylarını Avrupa'ya sürmüştür (350). Daha sonraları yine Güney'e inerek hükümdarları Toromana'nın önderliğinde 480 yılında Hazar Denizi ile Afganistan'ın kuzeyi arasındaki bölgeyi güçlü bir devlet olarak kendilerine yer edinmişlerdir¹¹¹. Akhunlar'ın kurmuş olduğu devlet, her ne kadar uzun ömürlü olmasa da Afganistan'daki hâkimiyetleri sırasında bu bölgedeki Hint ve İran nüfuzunu tamamen ortadan kaldırması bakımından oldukça önemlidir.

¹⁰⁵ İgor P'yankov, "Sakalar", **Türkler Ansiklopedisi**, Çev. Zülfiye Veliyava, (Ankara 2006), C.1, s.614.

¹⁰⁶ Tarzi, **a.g.m.**, s.149.

¹⁰⁷ Salim Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, s.817.

¹⁰⁸ Kuşanların Afganistan'daki hâkimiyeti ile ilgili farklı tarih aralıkları zikredilmektedir ve bu durum Sakalar ile Kuşanlar'ın, Afganistan'daki hâkimiyeti ile ilgili farklı ve çelişkili tarihlerin zikredilmesine neden olmaktadır. Abdülvehhap Tarzi bunun, Kuşanlar'ın farklı bir takvim kullanmasından kaynaklandığını ifade etmektedir, ayrıntılı bilgi için bkz.: Tarzi, **a.g.m.**, s.149.

¹⁰⁹ Saray, **a.g.m.**, s.404.

¹¹⁰ Cöhce, **a.g.m.**, s.817.

¹¹¹ Ahmet Taşağıl, "Türk", **DİA**, (2012), C.41, s.468-469.

Afganistan'daki hâkimiyetini Göktürk-Sasani ittifakı sonucu kaybeden Akhunlar, 7. yüzyıl başlarında Hint asıllı Racalar tarafından tamamen ortadan kaldırılmışlardır. Siyasi üstünlüğünü kaybeden Akhunlar, bu tarihten itibaren tıpkı selefleri Kuşanlar gibi yalnızca halk olarak burada yaşamış bunun haricinde ayrıca bir etki sahası meydana getirememişlerdir¹¹².

1.4.2. Afganistan Coğrafyasının İslamlaşması

Afganistan coğrafyasının Müslümanlaştırılması adına yapılan ilk akınlar Hz. Ömer döneminde, Afganistan coğrafyasında bulunan Horasan ve Sistan bölgeleri üzerinden gerçekleştirilerek, Herat ve Belh'in İslâm orduları tarafından fethedilmesi ile başlamıştır¹¹³. Yedinci yüzyıldan itibaren hızla Müslümanlaşmaya başlayan Afganistan, uzun süre kabile reisleri tarafından yönetilmiş ve bu durum 9. yüzyılın ilk yarısındaki Samani fethine kadar devam etmiştir. Samanilerin Afganistan'daki elli yıllık hâkimiyetinin ardından Afganistan'daki otorite el değiştirmiş ve yönetim Samani ordusunda yer alan Türklerin kurmuş olduğu Gazneli Devleti'ne geçmiştir¹¹⁴.

Alp Tegin tarafından 961 yılında temelleri atılan Gazneli Devleti, Sebük Tegin tarafından kuruluşunu tamamlamış ve Afganistan'ın Zâbülistan bölgesine kadar hâkimiyet alanını genişletmiştir. Sebük Tegin'in 997 yılındaki vefatının ardından kısa süreli taht kavgası yaşayan Gazneli Devleti, Mahmud'un taht mücadelesini kazanması ile birlikte Afganistan ve Hindistan'daki fetih hareketlerine devam ederek bu coğrafyalarda İslâm'ın tam anlamı ile anlaşılmasını ve yayılmasını sağlamıştır¹¹⁵.

Dönemi itibari ile güçlü bir devlet olma başarısı elde eden Gazneliler, tabii olarak diğer devletler ile siyasi ve askeri olarak mücadele etmek zorunda kalmıştır.

¹¹² Akhunlar ve Kuşanlar'ın bakiyeleri olan ve küçük bir beylik şeklinde kendilerini muhafaza eden kitleye "**Türkşâhîler**" adı verilmektedir. Şâhîler, Gazneli Mahmud'un başlatmış olduğu Hint seferleri sırasında önemli roller oynamış ve yakın tarihte de Pakistan'ın ortaya çıkmasına katkı sağlamışlardır, ayrıntılı bilgi için bkz.: Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri'nin Kuruluş ve Yıkılışları", **Kuruluş ve Yıkılış Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu**, Sakarya Üniversitesi, 5-6 Kasım 2007, Sakarya Üniversitesi Basımevi, (Haziran 2008), s.133.

¹¹³ Recep Uslu, **İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a Kadar Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., (İstanbul 2002), s.1.

¹¹⁴ Saray, **a.g.m.**, s.404.

¹¹⁵ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", **DİA**, (1996), C.13, s.481.

Şüphesiz bu mücadelelerin en önemlisi Selçuklular ile yaşanmış ve Gazneli Devleti'nin 1040 yılında Dandanakan Savaşı sonucu yenilerek zayıflaması ile son bulmuştur¹¹⁶. Dandanakan Savaşı sonrası siyasi ve askeri ağırlığını kaybeden Gazneli Devleti, Afganistan'daki varlığını büyük ölçüde kaybetmesine rağmen bir süre daha siyasi teşekkülünü devam ettirmiş ve 1148-1151 yılları arasında Gurlular'ın Gazne'yi ele geçirmesi¹¹⁷ ile Lahor'a kadar küçülmek zorunda kalmıştır.

Afganistan coğrafyasının Müslümanlaşmasına adına yapılan katkıların büyük çoğunluğu Gazneli Devleti'ne aittir. Özellikle Gazneli Mahmud'un yapmış olduğu Hint Seferleri, İslâm'ın bu coğrafyada kalıcı bir unsur haline gelmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır¹¹⁸.

1.4.3. Milli Bir Devletin Kuruluşuna Kadar Afganistan

Gaznelilerin Selçuklulara mağlup olmasının ardından Afganistan coğrafyasının güneydoğu kesimleri hariç büyük bir bölümü Selçuklu hâkimiyetine geçmiş ve 12. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Sencer'in 1157 yılındaki vefatının ardından Gurluların eline geçen Afganistan, 12. yüzyılın sonunda Harzemşahların hâkimiyetine sahne olmuştur. Harzemşah Sultanı Alaaddin Muhammed tarafından işgal edilen Afganistan'da Türk hâkimiyeti, 1220 yılında Moğolların bölgede gerçekleştirdikleri istilalara kadar devam etmiştir. 14. yüzyılın yüzyılın son dönemlerine kadar Afganistan coğrafyasını kontrol altında tutan Moğolların Timur tarafından yıkılmasının ardından Afganistan, Timur'un torunlarından Babür'ün etkisi altına girmiştir¹¹⁹.

Afganistan'da Kabil merkez olmak üzere yeni bir devlet kuran Babür, Afganistan ve Hindistan'da genişleyerek oldukça güçlenmiş¹²⁰ ve bunun sonucunda hâkimiyetini büyük ölçüde Hindistan'a kaydırarak Afganistan'ı savunmasız

¹¹⁶ Faruk Sümer, "Selçuklular", **DİA**, (2009), C.36, s.368.

¹¹⁷ İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", **DİA**, (1996), C.14, s.208.

¹¹⁸ Afganistan coğrafyasının Müslümanlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmad Javid Noorulhak, "İlk Fetihlerden Gazneliler'in Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.

¹¹⁹ Saray, **a.g.m.**, s.404-405.

¹²⁰ Konukçu, **a.g.e.**, s.114.

bırakmıştır. Afganistan'ı Hindistan kadar tahkim etmeyen Babür, Afganistan'ın kuzeyinden Özbekler, kuzeybatıdan ise Safevilerin baskısına maruz kalmasına neden olmuş ve bu baskılar sonucu oluşan siyasi belirsizlikler, Afganistan hakkında huzursuzlukları ve kabileler arası bir takım ayrışmaları tetikleyerek güçlü kabilelerin bağımsız hareket etmelerine imkân sağlamıştır¹²¹.

Afganistan'daki siyasi belirsizliği ve kabileler arası ayrışmayı fırsat bilen ve Safevi tahtını Vekilüd-Devle unvanıyla kontrol altında tutan Nadir Şah, Afganistan'da kendisini destekleyen Abdâlilerin de yardımıyla Kabil'e girmiş ve Afganistan'daki diğer kabilelere üstünlük sağlayarak tüm Afganistan'ı yönetimi altına almıştır (1738-1739)¹²².

Afganistan'da hâkimiyetini sağlayan Nadir Şah, daha sonra Hindistan üzerine yürüyerek Babürlülerin Afganistan haricinde kalan topraklarını da almak istemiş, bu durum karşısında Babürlülerin son hükümdarı Muhammed Şah, Nadir Şah'ı durdurmak üzere Safevilerle bir meydan muharebesine girişmiş ve mağlup olmuştur. Nadir Şah elde ettiği zaferle birlikte Babürlüler üzerinde tam manasıyla nüfuz kurmuş ve Hindistan'da Babürlülere ait olan kıymetli eşyaları da ülkesine taşımıştır¹²³. Maddi olarak son derece değerli olan ve Nadir Şah'ın çadırında muhafaza ettiği bu eşyalar, daha sonraki dönemlerde Afgan Milli Devleti'nin kuruluşunda oldukça önemli bir rol oynayacaktır¹²⁴.

1.4.4. Afgan Milli Devleti'nin Kuruluşu

Horasan'da yaşayan ve Afşar Türkmenlerinin bir kolunu teşkil edene Kırklı obasına mensup olan Nadir Şah, Abiverd bölgesi valisi Köse Ahmedli Ali Bey'in damadıdır¹²⁵. Ali Bey'in vefatından sonra onun yerini alan Nadir Şah, göstermiş olduğu askeri başarılar ile Osmanlı ve Rusların baskısı altında zayıflayan Safevi Devleti Hükümdarı II. Tahmasb'ın (1712-1732) dikkatini çekmiş ve bunun üzerine

¹²¹ Saray, **a.g.m.**, s.404-405.

¹²² Saray, **a.g.m.**, s.404-405; Hamdi, **a.g.e.**, 266-267.

¹²³ Enver Konukçu, "Babürlüler: Hindistan'daki Temürlüler", **Türkler Ansiklopedisi**, (Ankara 2002), C.8, s.754.

¹²⁴ Kubilayhan Erman, "Ahmed Şah Durani Öncesinde Afganistan'da Türkler ve Diğer Kavimler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, (Ankara 2013), C.53, S.2, s.492.

¹²⁵ Azmi Özcan, "Nâdir Şah", **DİA**, (2006), C.32, s.276.

ülkesinde zor günler geçiren II. Tahmasb, askeri başarılar ile göz dolduran Nadir Şah'tan yardım istemiştir. Yardım talebini kabul etmesinin ardından Tahmasb Kulu Han unvanını alan Nadir Şah, vakit kaybetmeden harekete geçerek Safevi hükümdarı adına, İsfahan ve Şiraz'ı işgal eden Galzaylara karşı mücadeleye başlamış ve Galzayları bu topraklardan çıkarmayı başarmıştır. Askeri anlamda II. Tahmasb'a güven veren Nadir Han, Galzayları mağlup ettikten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye girişmiş ve Nihavend ile Malayir'de Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Tebriz'e girmiştir (1730)¹²⁶.

Ard arda gelen askeri başarılar ile kendisine olan güveni artan II. Tahmasb, Nadir Han'a da güvenerek Osmanlı Devleti ile yeni bir mücadeleye girişmiş ancak ağır bir yenilgi alarak Osmanlı Devleti ile barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır (1732). Yapılan anlaşma sırasında Herat üzerinde Abdaliler ile mücadele eden Nadir Han, bu yenilgiden haberdar olunca anlaşmayı tanımadığını bildirerek İsfahan'a dönmüş ve II. Tahmasb'ı tahttan indirerek yerine II. Tahmasb'ın oğlu III. Abbas'ı hükümdar ilan etmiştir¹²⁷.

Doğu'da Rusya ile arasında başlayan mücadeleleri fırsat bilen Nadir Han, fetih yönünü doğuya çevirerek Kirman, Sistan, Farah, Dalhak, Dilaram ve Kandahar'ı ele geçirerek mahiyetinde bulunan Abdaliler ile birlikte Gılcayların topraklarını tamamen ele geçirmiştir (1936-1938). Kandahar'da hâkimiyetini sağlayan Nadir Şah¹²⁸ ardından, Gılcayların Meşhed ve Horasan'a sürmüş oldukları Abdali aşireti mensuplarının Kandahar'a dönmelerine izin vermiş ve Gılcayların hapse attıkları bazı Abdali ileri gelenlerini de serbest bırakmıştır. Serbest bırakılan Abdaliler arasında Nadir Şah'ın 1932 yılında mücadele ettiği Abdali liderlerinden Zülfikar Han ve kardeşi Ahmed Han da vardır¹²⁹. Hapisten kurtulan ve on altı yaşında olan Ahmed Han, daha sonraları Nadir Şah'ın ordusuna emir eri olarak

¹²⁶ Azmi Özcan, **Nadir Şah ve Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, (İstanbul 2002), s.47-48.

¹²⁷ Özcan, **a.g.e.**, s.47-48.

¹²⁸ Nadir Han 1936 yılında kendisini İran Şah'ı olarak ilan ettirmiştir.

¹²⁹ 1930 yılında Nadir Şah'ın idaresindeki Meşhed'i kuşatma altına alan ve Herat'ın kontrolünü üstlenen Zülfikar Han, Herat'ın 1932 yılında Nadir Şah tarafından ele geçirilmesi üzerine, ailesi ve kardeşi Ahmed Han'ı da yanına alarak Kandahar'a kaçmış ve burada Kandahar hâkimi Mir Hüseyin Gılcaı tarafından kardeşi ile birlikte hapsedilmiştir. Bkz.: Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Mengüceli Yay., Malatya 2011, s.22.

girmiş ve kısa zaman sonra Nadir Şah'ın dikkatini çekerek Sandukbaşılığı ve Yasavulluğa kadar yükselmiştir. Bunun yanı sıra Ahmed Han, Nadir Şah'ın harem çadırının ikinci kapısını korumakla da görevlendirilmiştir. Nadir Şah ile birlikte Irak-1 Acem ve Hint seferlerine de katılan Ahmed Han, Şah'ın bizzat korumalığını üstlenerek onun en yakında adamlarından biri olmuştur¹³⁰.

1747 yılında Meşhed'e gelen Nadir Şah, burada Sistan Valisi ve aynı zamanda yeğeni olan Ali Kulu Han'ın isyan ettiği haberini almış ve bunun üzerine 1747 yılının 19-20 Haziran gecesi muhafızlarını toplayarak, kendisine karşı başlatılan isyan hareketinin Ali Kulu Han ile sınırlı olmadığını, diğer beylerinde bu isyan hareketi içerisinde yer aldığını belirterek bu beylerin sabaha karşı tutuklanmalarını istemiştir. Ordu içerisinde hızla yayılan bu durumdan haberdar olan beyler, canlarından endişe ederek, Nadir Şah'ın biran önce haledilmesi yolunda fikir birliğine varmış ve 20 Haziran 1747 tarihinde de Nadir Şah'ı, bir mesele hakkında görüşmek bahanesi ile saltanat çadırında öldürmüşlerdir¹³¹.

Nadir Şah'ın öldürüldüğünü duyan Ahmed Han, intikam duygusu ile çadıra gelerek, Nadir Şah'a ait kıymetli eşyaları yağmalamakla meşgul olan Kızılbaşlarla çatışmaya girmiş ancak başarılı olamamış ve Nadir Şah'ın bazı kıymetli eşyalarını yanına alarak Koçan tepesine çekilmek zorunda kalmıştır¹³².

Nadir Şah'ın öldürülmesi ile birlikte lidersiz kalan Afganlar, İran ordusundan ayrılarak 1747 Eylülünde Nadirabad'da bir kurultay toplayarak yeni bir lider seçmek istemişlerdir. Bu doğrultuda yapılan seçimde, ruhani bir hakem olarak tayin edilen Derviş Pir Sabır Şah'ın önerisi üzerine Ahmed Han, Afganlar'ın liderliğine uygun görülerek Şah ilan edilmiştir¹³³.

Ahmed Han, Şah ilan edilmesinin ardından Kandahar, Gazne, Kabil, Herat ve Peşaverde siyasi birliği sağlayarak bağımsız hareket etme eğiliminde olan Afgan aşiretlerini bir çatı altında toplamıştır. Zaman zaman Hint coğrafyasına seferler

¹³⁰ YAZICI, a.g.e., s.23-24.

¹³¹ Orhan Yazıcı-Numan Durak Aksoy, "Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (2010), C.9 S.2, s.333-334.

¹³² YAZICI, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu...**, s.25.

¹³³ YAZICI-Aksoy, "Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk....", s.335.

düzenleyen Ahmed Şah, Hindistan'ı kontrol altına alarak Afgan Devleti'ni siyasi mücadele sahasında önemli bir aktör haline getirmiş ve İran'daki taht mücadelelerinde de etkin bir rol üstlenmesine katkı sağlamıştır. Ahmed Şah, dönemi itibari ile Afgan Devleti'nin sınırlarını batıda Horasan, doğuda Kırgız bozkırları, kuzeyde Ceyhun Nehri, güneyde de Dekken yaylasına kadar genişletmiştir. Ahmed Şah'ın 1772 yılındaki vefatının ardından Afgan hükümdarlığına oğlu Timur Şah (1772-1793) geçmiştir. Timur Şah başkenti Kandahar'dan Kabile taşımış ve bu sayede Hindistan'ı daha rahat kontrol etme imkânına erişmiştir¹³⁴.

Timur Şah'ın ardından Afgan tahtına oğlu Zaman Şah geçmiş ve yedi yıl iktidarda kalmıştır. Daha sonra iktidar tekrar el değiştirmiş ve Zaman Şah'ın kardeşi Mahmud Şah Afgan hükümdarı olarak tahta oturmuştur¹³⁵. Mahmud Şah'ın ardından Afgan tahtı Şah Sücâ'nın iktidarına sahne olarak bir kez daha el değiştirmiştir.

1793 ile 1826 yılları arasındaki dönemde Afgan iktidarı altı kez el değiştirerek merkezi istikrar zafiyete uğramış ve bu durum Afgan aşiretlerinin bağımsız hareket etmelerine neden olarak 1818 yılından sonra her vilayetin kendi başına bir yönetim merkezi oluşturmasına imkân sağlamıştır¹³⁶.

1.4.5. XIX. Yüzyıldan Sovyet İşgaline Kadar Afganistan

1826 yılında tahta oturan ve Barakzay hanedanının kurucusu olan Dost Muhammed Han döneminde (1826-1863) Afganistan, uluslararası güçlerin bölgesel hesaplaşmalarına sahne olması bakımından oldukça önemli bir coğrafya haline gelmiş ve bu dönemden itibaren istikrarsız bir tarih seyri izlemiştir.

1837 yılında Herat'ın İran tarafından kuşatılması üzerine Dost Muhammed Han, Rusların desteğine ihtiyaç duyduğunu ilan ederek İngilizlerin tepkisini çekmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine İngilizler, bölgede Rus nüfuzunun önüne geçmek için 1838 yılında Afganistan'a işgal harekâtı başlatarak Dost Muhammed

¹³⁴ Orhan Yazıcı, "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *History Studies*, V.2/1, 2010, <http://www.historystudies.net/Makaleler>, (23.01.2015), s.221.

¹³⁵ Sadi Bayram, "Afganistan Tarihine Kısa Bir Bakış", <http://www.sadibayram.com/> (06.02.2015)

¹³⁶ YAZICI, *Modern Afganistan'ın Kur.....*, s.33.

Han'ı tahtan indirmiş ve Şah Şüca'yı iktidara taşımışlardır. Kısa bir süre iktidarda kalan Şah Şüca, İngilizlerin Afganistan'da tutunamaması üzerine tahtı terk etmek zorunda kalmış ve Dost Muhammed Han üç yıl aradan sonra tekrardan Afganistan Şahı olarak tahta oturmuştur (1842)¹³⁷. Tüm bu gelişmelerin ardından Afganistan ile İngiltere arasında 1857 yılında bir dostluk anlaşması imzalanmış ve mücadeleye bir süre ara verilmiştir¹³⁸.

19. yüzyılın ikinci yarısında İngilizlerin Dost Muhammed Han ile imzaladıkları dostluk anlaşmasının ardından Ruslar, Buhara ve Hive'yi alarak yüzünü tekrar doğuya çevirmiş ve Kabil'de bir siyasi büro açmışlardır. Rusların bu girişimine aynı şekilde karşılık vermek isteyen İngilizler, Kabil'de siyasi görev oluşturma girişimlerinde bulunmuş ancak bu, dönemin Afgan Emiri Şir Ali Han (1868-1879) tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine İngilizler 1878 sonbaharında ikinci kez Afganistan üzerine yürümüştür. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nda İngilizlerin Afganistan'a birlik göndermesi üzerine Afgan Emiri Şir Ali Han, Mezar-ı Şerif'e giderek burada Rus yetkililer ile görüşmüş ancak umduğu yardım beklentisi Ruslar tarafından karşılanmamıştır. Hastalığı sebebi ile Mezar-ı Şerif'te vefat eden Şir Ali Han'ın yerine oğlu Yakup Han geçmiştir. Bir takım duyu kaybı ve yürüme aksaklıkları gibi sağlık sorunlarına rağmen tahta geçen Yakup Han, kardeşi ve aynı zamanda Herat valisi olan Muhammed Eyyüb Han'ın iktidarı ele geçirmesinden endişe duyarak biran önce İngilizler ile anlaşma yapma gereği duymuş ve bunun sonucunda taraflar arasında on maddelik bir anlaşma imzalanmıştır. Tarihe "Gandamak Anlaşması" olarak geçen bu mutabakatta Afganistan'ın, İngiltere'nin onayı olmadan hiçbir devlet ile anlaşma imzalamayacağı ve buna karşılık İngilizlerden yardım göreceği, İngilizlerle işbirliği yapan Afganistanlıların serbest bırakılacağı dile getirilmiş ve Kurram, Pişin ve Sibi ile Hayber geçidi İngilizlere bırakılmıştır¹³⁹.

¹³⁷ Orhan Yazıcı, **Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, s.51-82.

¹³⁸ İn'amullah Han, **Bugünkü İslâm Devletleri ve Ülkeleri**, Çev. Osman Keskiöğlu, Sebülürreşad Neşriyat Bürosu, 1966, s.27.

¹³⁹ Siyasi Malumat Servisi, **Afganistan İstiklâl ve İhtilâli Methal**, Hariciye Vekâleti Matbaası, 1930; Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kur.....**, s.84-86.

Birinci İngiliz-Afgan savaşında olduğu gibi bu savaş sonucunda da zafer muallâk bir noktada kalmasına rağmen Afgan Emiri Yakup Han'ın, oldukça cesur olan ve halk tarafından da sevilen kardeşi Eyyüb Han'ın gücünden çekinmiş ve tahtı uğruna Afganistan'ı İngilizlerin kontrolüne bırakmıştır. Nitekim Eyyüb Han'ın hırsı Afganistan için hiçbir kazanç meydana getirmemiş ve ülke bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmiştir. Bu durum sonucunda bölgede oluşan İngiliz nüfuzu, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Afganistan üzerinde etkili olmuş¹⁴⁰ ve ileride meydana gelecek olan üçüncü Afgan-İngiliz savaşının da somut nedeni sayılmıştır¹⁴¹.

Bağımsızlık mücadelesi olarak değerlendirilebilecek bir nitelikte olan üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı, Afgan Emiri Amanullah Han'ın (1919-1929), 1919 yılında elindeki az bir kuvvetle İngilizlere karşı başlattığı mücadele sonucu İngilizlerin, Amanullah Han'a bir takım tavizler vermesi ve Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasını sağlayan Ravalpindi Antlaşması imzalaması¹⁴² ile birlikte son bulmuştur (8 Ağustos 1919)¹⁴³. Rus ve İngilizlerin Afganistan üzerindeki nüfuz mücadelesi, Afganistan'ın bağımsızlığı kazanmasının ardından da devam etmiştir¹⁴⁴.

¹⁴⁰ İsmet Kayaoğlu, "İslâm Ülkelerinin Yakın Tarihi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (Ankara 1972), C.20, S.1, , s.202.

¹⁴¹ Afgan-İngiliz Savaşları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Cevat, **Afganistan**, Ankara 1934.

¹⁴² Beş maddelik antlaşması ile Afganistan bağımsızlığını kazanmış ve 22 Kasım 1921 yılında da İngiltere Kâbil Anlaşmasıyla Afganistan'ın bağımsızlığını onaylamıştır.

¹⁴³ Mehmet Köçer, "Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (Elazığ 2004), C.9, S.1, s.80.

¹⁴⁴ Afganistan'da 27 Nisan 1978 tarihinde Nur Muhammed Taraki, Hafızullah Amin, Babrek Karmal ve Albay Abdülkadir'in gerçekleştirdiği bir darbe sonucu Sovyet Rusya güdümlü komünist bir rejim oluşturulmuştur. Darbenin ardından oluşturulan Bakanlar Kurulu, cuntanın 30 Nisan günü Kabil radyosunda yaptığı açıklamaların ardından göreve başlamıştır. Sovyetlerin Güney Denizleri'nin güvenliğini sağlamak amacı ile oluşturduğu Nur Muhammed Terakki (1978-1979) önderliğindeki yeni rejim, asli görevinin dışında ideolojik olarak da kaçınılmaz uygulamaları da devreye sokarak Afganistan'daki İslâmi gruplar üzerinde baskı kurmaya çalışmış ve bu baskı sonucu İslâmi gruplar, yeni rejime karşı silahlı mücadeleye girişmek mecburiyetinde kalmıştır. Ortadoğu'da Mısır'ın İsrail ile yakınlaşması ve Enver Sedat'ın Sovyet cephesinden uzaklaşarak Rusları Ortadoğu'da yalnızlığa itmesi ile oluşan yeni dengeler, Sovyetleri oldukça fazla tedirgin etmiştir. Ayrıca Afganistan'da yeni rejimin karşılaştığı muhalefet, Afganistan'ı uydu bir devlet konumuna getirmek isteyen Sovyet Rusya aleyhine birtakım sonuçların ortaya çıkmasına da neden olmuş ve bu durum Afganistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin en temel gerekçesini teşkil etmiştir. Uluslararası dengelerin başat güçleri arasında yer almak niyeti ile Afganistan coğrafyasına asker çıkararak Sovyetler, bu bölgede dokuz yıl boyunca işgal hareketini sürdürmüş ve İslâmi grupların ortaya koydukları direniş neticesinde 1988-1989 yılları arasında Afganistan'daki işgali sonlandırıp, bölgedeki askeri varlığına son vermek mecburiyetinde kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şevket Özkoçak, "Dünü, Bugünü ve Geleceği İle Afganistan", **Türk Dünyası**

II. BÖLÜM

AFGAN MİLLİ DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAN SONRAKİ SÜREÇTE TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ (1747-1945)

2.1. 1747-1876 Yılları Arası Türk-Afgan İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki ilk diplomatik ilişkiler 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, Afgan Milli Devleti'nin kurucusu olan Ahmed Şah'ın elinde tuttuğu Horasan bölgesinin hâkimiyeti konusunda İran'la yaşadığı çekişmeler neticesinde başlamıştır. Ahmed Şah, ülkesine batıdan gelebilecek bir tehlikeye karşı müttefik arayışı içerisine girmiş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne Bağdat valisi Ali Paşa vasıtası ile İran'ı bertaraf etme teklifinde bulunmuştur (1762). Dönemin Osmanlı Padişahı III. Mustafa (1757-1774) bu teklifi, İran ile 4 Eylül 1746 yılında yapılan dostluk anlaşmasını¹⁴⁵ bahane göstererek kibarca kalem alınmış bir mektup ile reddetmiştir¹⁴⁶. Ayrıca III. Mustafa Ahmed Şah'a, İran ile yaptıkları anlaşmanın, anlaşmaya imza koyan hükümdarların dönemi dışında da devam edeceğini ve İran hükümdarı Nadir Şah'ın ölümünden sonra ülkede başlayan iç karışıkları fırsat bilerek İran'a saldırmanın Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayacağını gerekçe göstererek,

Araştırmaları Dergisi, (İstanbul 1980), S.7, s.16; Oğuz, **a.g.e.**, s.107; Refik Evren, **Afganistan Gerçeği**, Haziran Yay., 1980, s.12-13; Marksist rejime karşı İslâmi grupların mücadeleleri için bkz.: Veysel Akpınar, **Afganistan Faciası**, Er-Tu Matbaası, İstanbul 1979; Ahmet K. Han, "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", **ORSAM Ortadoğu Etütleri**, (Ocak 2001), C.2, S.2, s.61; İlhan Belgü, "Sovyet İşgali ve Sonrası", **DİA**, (1988), C.1, s.408; R.D.M Furlang-Theodor Winkler, "Sovyetler'in Afganistan'ı İşgali" Çev. Fehmi Arabacıoğlu, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, (Haziran 1981), S.278, s.35-44; Elie D. Krakowski, "Afganistan: Unutulan Savaş", Çev. Hüseyin Dirmiş, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi (O.D.T.Ü) Yay.**, Yay. No: 36, Ankara 1987; Oliver Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslâm**, Çev. Mustafa Kadri Orağlı, Yöneliş Yay., İstanbul 1990; Ahat Andican, "Afganistan ve Türkler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (Nisan 1989), S.59; Mary Broxup, "Bugünkü Afganistan", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, **O.D.T.Ü Yay.**, Yay. No:21, Ankara 1985; Esadullah Oğuz, **Afganistan'ın Sovyetler Tarafından İşgali ve İşgâlden Sonra Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.296.

¹⁴⁵ Osmanlı Devleti ile İran arasındaki anlaşma için bkz.: Abdurrahman Ateş, "Afşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s.108-115.

¹⁴⁶ Abdurrahman Ateş, "Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikası", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık (2006), C.VIII, S.2, s.61-62; Hasan Koç, "Osmanlı'nın Son Döneminde Kamuoyunun Afganistan Hakkındaki Bilgi Kaynaklarının Tahlili", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.16.

Ahmed Şah'ın İran üzerindeki emellerinden vazgeçmek zorunda kalmasına neden olmuştur¹⁴⁷.

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasında ilk defa 1762 yılında başlayan diplomatik ilişkiler, 19. yüzyılın ortalarına kadar durağan bir seyir izlemiştir. Bu durumun Afgan hükümdarında meydana getirdiği üzüntü, Osmanlı Devleti'nin 1787 yılında Rusya ile girişeceği savaşa hazırlık mahiyetinde yeni bir cephe açma niyetiyle elçisini Buhara'ya gönderdiği sırada daha anlaşılır hale gelmiştir. Bu durum Afgan Hükümdarı Timur Şah'ın, Osmanlı Elçisini Kabil'e davet ederek elçiye; *"Biz Kible-i âlem efendimiz'in duacıyız. Kendilerine hizmet etmekle iftihar ederdik. Ne olurdu bir münasebetle hizmet edip dostluk vazifemizi ifa etseydik"* şeklindeki ifadesi ile gün yüzüne çıkmıştır (1886)¹⁴⁸.

Afganistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ikinci diplomatik girişim yine Afganistan nezdinde, Afganistan'daki bölgesel liderlerin yardım talepleri sonucu 1850 yılında başlayacaktır.

İngilizlerin Afganistan'ı istilası sırasında ülkede bozulan siyasi istikrar Dost Muhammed Han'ın çabaları ile bir nebze olsun giderilmiş ancak buna rağmen Kandehar ve Herat'ta, merkezi hükümete tabi olmayarak bir hükümet gibi hareket eden grupların ve liderlerin mevcudiyetine uzunca bir süre son verilememiştir¹⁴⁹. İngilizlerin Afganistan'da yarattığı rahatsızlık ve siyasi kargaşalara son vermek isteyen Herat hâkimi Yar Muhammed Han ve Kandehar hâkimi Kühhendil Han, 10 Ağustos 1850 yılında Muhammed Azim Han önderliğinde bir heyeti İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı Devleti'nin İslâm'ın önderi ve hamisi olduğunu ifade eden Afgan heyeti, Osmanlı Devleti'nden Afgan memleketini idare etmesi için sefirler göndermesini talep etmiştir. Meseleyi ciddiye alan Osmanlı Devleti, Afganistan'a askeri ve idari sahalarda ıslahat yapmak amacı ile bir heyet göndermeyi kararlaştırmış ancak daha sonra birebir görüşülen elçilerin

¹⁴⁷ Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, Veli Yayınları, İstanbul 1984, s.8.

¹⁴⁸ Saray, **a.g.e.**, s.8-9.

¹⁴⁹ Saray, **a.g.e.**, s.9-10.

çelişkili ifadeler kullanması neticesinde bu girişimden vazgeçerek Afgan liderlerine birer nasihat mektubu yazarak durumu geçiştirmiştir¹⁵⁰.

1850 yılından sonra Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki ilişkiler belirli aralıklarla süreklilik arzemiş ve 1877 yılında Osmanlı Devleti'nin yardım talebi ile Afganistan'a bir heyet göndermesi sonucu diplomatik istikrar sağlanmıştır.

2.1.1. II. Abdülhamid Dönemi Türk-Afgan İlişkileri

Rus Devleti'nin, 18. yüzyılda Osmanlı toprakları üzerinde uygulama aşamasına geçirdiği Pan-slavist yayılcılığı, Osmanlı Devleti açısından son derece tehlike bir durum ortaya koymakta ve bu stratejik gelişmeler iki devlet arasında savaş ihtimalini arttırmakta idi. Özellikle doğudaki Müslüman coğrafyaların Rus nüfuzu altına girme olasılığı, Ruslar'ın doğuda yayılma politikası ile sınırlarını Afganistan coğrafyasına kadar genişletmek istemesi ve savaş başladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin yeni cephe açma gereği duyması, Osmanlı hükümdarı II. Abdülhamid'i (1876-1909) arayış içerisine sokmuş, bu doğrultuda Osmanlı Devleti, içeriğini genel olarak İslami yaklaşımların belirlediği bir politika ile doğuda müttefik bulma çabası içerisine girmiştir (1877)¹⁵¹.

Rusya'ya karşı doğudaki Müslüman ülkelerin dikkatini çekmeye çalışan II. Abdülhamid, bazı girişimlerde bulunarak Afganistan hükümdarı Şah Ali Han'a (1863-1879) Rusya'ya karşı savaşa katılmasını salık vermesi için bir heyet gönderilmesini uygun görmüş ve heyet için gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir (1877). Bizzat II. Abdülhamid'in heyete, Afgan Emiri'nin İngilizlerle iyi geçinmesini salık vermesi ve Ahmed Hulusi Efendi başkanlığındaki elçiler için Londra'dan izin almasının ardından Afganistan'a giden heyet, burada Ali Han'ı ikna çabalarına başlayarak, hem Osmanlı lehine cephe açmak hem de Afgan-Rus yaklaşmasını önleyerek dolaylı yoldan İngiltere lehine olumlu gelişmeler meydana

¹⁵⁰ Saray, **a.g.e.**, s.9-10.

¹⁵¹ Azmi Özcan, **II. Abdülhamid Döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.85; 'Pan-islamizm' ile 'İslamcılık' kavramları arasındaki farkların daha iyi anlaşılması için bkz.: Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s.21-37.

getirme amacını gütmüştür¹⁵². Zorlu bir sürecin ardından Afganistan Emiri'ne Abdülhamid'in hediyelerini ve mesajını ileten Ahmed Hulusi Efendi, Afgan Emiri'nin Rusya'ya karşı koyabilecek askeri bir güce sahip olmaması, olası bir savaş sırasında Osmanlı Devleti'nden askeri yardım alamama düşüncesi ve İngilizlerle yaşadığı gerginliğin vermiş olduğu tedirginlik sebebi ile Ali Han'dan istediği cevabı alamayarak geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır (1878)¹⁵³.

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve Türk-Afgan dostluğun temelleri olarak sayılabilecek diplomatik girişimler her ne kadar başarısızlıklarla sonuçlansa da iki halkın ve iki devletin birbirini tanınması, daha sonraki süreçte ortaya çıkacak olan yardımlaşmaların ve kurulacak olan kültürel köprülerin ilk adımları olması bakımından oldukça önemlidir.

2.1.2. Diplomatik İlişkilerin Kültürel Sahalara ve İnsani Boyutlara Taşınması İle Tarihi Dostluğun Başlangıcı (1880-1912)

Afganistan'daki kültürel hayatın şekillenmesinde veyahut başka bir ifade ile zenginleşmesinde, Osmanlı coğrafyasındaki edebi iklimin rolü oldukça önemlidir. Kültürel anlamda bu iklimin Afganistan coğrafyasına taşınmasında ve ayrıca yeni İslâmi yorumların ülkemize aktarılmasında ilk adımı atmış olan Said (Seyyid) Cemaleddin Afgani'nin bu noktada ifa etmiş olduğu görev yadsınamayacak kadar önemlidir¹⁵⁴.

Siyasi imkânsızlıklar nedeni ile Afganistan'dan 1886 yılında Hindistan'a, Hindistan'da kırk gün ikametgâhından sonra da Osmanlı topraklarına geçen Afgani, ileri sürmüş olduğu görüşler ve sömürgecilik karşıtı faaliyetleri ile Türk yurdunda kısa sürede tanınarak edebi ve siyasi çevrelerde bir takım konuşmalar yapma fırsatı yakalamıştır. Osmanlı coğrafyasında kaldığı müddetçe kişisel fikir dünyasını zenginleştiren düşünce akımları ile birlikte kendi memleketinde de tanınan Afgani'nin, Osmanlı'ya olan özel ilgisi, Türk ve Türk kültürünün Afganistan'a

¹⁵² Özcan, a.g.e., s.86-91.

¹⁵³ Hulusi Yavuz, "Ahmed Hulusi Efendi", *DİA*, (1989), C.2, s.90; Özcan, a.g.e., s.93.94.

¹⁵⁴ Rahmanhoca İmamhodayev, "Afganistan ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Erzurum 2001), C.8, S.17, s.261.

taşınmasında, Osmanlı Devleti'nin dini liderliğinin Afganistan'daki Müslüman çevrelerce kabul edilmesinde belirleyici bir unsur olmuştur¹⁵⁵.

Osmanlı'daki eğitim rüzgârının Afganistan'daki akislerinden birisi de Mahmut Tarzi'dir. Henüz on dokuz yaşında iken Osmanlı coğrafyasına gelen Mahmud Tarzi, buradaki eğitim olanaklarından faydalanarak ülkesi adına birçok kültürel açmazı kişiliğinde ve fikir dünyasında çözümlene imkânına erişmiştir. Yayın hayatında önemli çalışmalara imza atan Tarzi, çeviri yolu ile birçok batı menşeli eseri Türkçe üzerinden Dari lehçesine çevirerek, Afganistan'daki eğitime büyük katkılar sağlamıştır. Siracü'l-Ahbar gazetesinde kaleme aldığı makalelerinde Osmanlı kültürel hayatının İslâm âlemi için ne kadar elzem ve etkili olduğunu dile getirerek, Osmanlı fikir dünyasının İslâm memleketleri için bir rol model olduğunu ifade eden Tarzi, Osmanlı'daki formasyonu ile birlikte ülkesinin en büyük düşünürlerinden biri olmuştur¹⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ve Afganistan için kültürel bir esin kaynağı olan gelişmeler, yukarıda bahsi geçen şahısların çabaları sonucu Afganistan'da tanınma imkânı bulmuş ve 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan dostluğun soyut nedenlerini oluşturan amiller arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki siyasi ilişkiler ve kültürel alışveriş her iki devletin ve halkının birbirini tanıması adına oldukça önemli gelişmeler yaşanmasına olanak sağlamıştır. Özellikle daha sonraki süreçte Afganistan'da Dışişleri Bakanlığı yapacak olan Mahmud Tarzi'nin¹⁵⁷, Afgan Emiri Habibullah Han

¹⁵⁵ Cemaleddin Afgani'nin düşünce yapısı ve yaşamı ile ilgili daha fazla ayrıntı için bkz.: Enamullah Ahmady, "Cemaleddin Afgâni'nin Düşünce Dünyası", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012; Hayreddin Karaman, "Cemâleddin Afgâni", **DİA**, (1994), C.10; Hüseyin G. Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1971.

¹⁵⁶ R. İmamhocayev, **a.g.m.**, s.262-264; Ayrıca Afgan düşünürü Mahmud Tarzi'nin Türk ve Türk Devletleri ile olan ilişkileri için bkz.: Rahmanhoca İmamhocayev, "Afgan Aydını ve Yazarı Mahmud Tarzi ve Osmanlı-Türkiye", Akt. Osman Mert, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (Erzurum 2002), C.9, S.20, s.347-362.

¹⁵⁷ Ailesiyle birlikte sürgünde iken Osmanlı Devleti'nde ikamet eden ve maaşa bağlanarak devlet kademelerinde görevlendirilmesi istenen Mahmut Tarzi'nin hayat serüveni, reformcu kişiliği ve Türk-Afgan ilişkilerine olan etkisi için bkz.: Süleyman Özmen, "Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

(1901-1919) nezdindeki girişimleri sonucu 1907 yılında Afganistan'a giden Türk uzmanlar (Ressam Mehmed Fazlı¹⁵⁸, Dr. İzzet Münir, makinist Ali Rıza, Hasan Hüsnibek)¹⁵⁹ ve Afgan Müslümanlarının 1911-1912 yıllarında hilafet merkezine göndermiş olduğu yardımlar, bu siyasi ve kültürel ilişkilerin insani boyutlara taşınmasına katkı sağlayarak tarihi dostluğun somut ilk adımını oluşturmuştur¹⁶⁰.

1911-1912 yılları arası Osmanlı Devleti'nin ve ahalisinin yaşadığı felaket zincirinin sadece bir halkası durumundadır. Bu tarihler arasında devlet, Trablusgarp Savaşı ile uluslararası bir mücadeleye girişmiş, Osmanlı ahalisi ise bu mücadeleler ile birlikte büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Bu sarsıntıların yanında başkentte meydana gelen irili ufaklı yangınlar da, hem Osmanlı Devleti hem de yıpranan sivil halk için son derece vahim sonuçlar doğurmuştur. Özellikle 23 Temmuz 1911 tarihinde İstanbul'un Laleli semtinde meydana gelen yangının ardından, altı mahalle ile on bine yakın ev, dükkân, hamam, cami, medrese ve okul kül olmuş ve birçok Osmanlı vatandaşı büyük mağduriyetler yaşamıştır¹⁶¹. Meydana gelen bu büyük yangın sonucunda oluşan maddi hasarları gidermenin yollarını arayan devlet, zaten yetersiz olan kaynakların bir kısmını yangınzedeler namına kullanmak zorunda kalmıştır. Trablusgarp Savaşı'nın hazırlık döneminde ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler, şüphesiz Osmanlı ekonomisini zor durumda bırakmış ve devleti farklı arayışlara sevk etmiştir. Bu durumun neticesinde çeşitli basın organlarının yaptığı çağrılar ile düzenlenen yardım kampanyaları, yaşanan sıkıntıları bir ölçüde hafifletmiştir¹⁶². Nitekim Osmanlı basınında yer alan yangın haberleri Müslüman coğrafyalarda da yankı uyandırmıştır. Özellikle, Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakında

¹⁵⁸ Mehmet Fazlı'nın Afganistan ziyareti ve izlenimleri için bkz.: Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir Jön Türk-Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, Çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2007.

¹⁵⁹ Afganistan'a giden uzmanların yanı sıra Afganistan'da pozitif ilimlerin merkezi olan Habibiye liselerinin eğitim kadrosu içerisinde de birçok Türk uzman bulunmaktadır. Bunun haricinde yine, 1913 yılında Kabil'de kurulan ve Afganistan için ilk olma özelliği taşıyan devlet hastanesinin de kurucuları arasında iki Türk doktoru yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: R. İmamhocayev, "Afganistan ve.....", s.264-265.

¹⁶⁰ Afganistan'a giden Türk heyeti Osmanlı Devleti'nin temsilcileri olarak değil aksine Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıldaki mevcut rejimine muhalif olarak Afganistan'a gitmiştir, bkz.: M. Fazlı, **a.g.e.**, s.3-5.

¹⁶¹ Şefika Sürücü, "İstanbul Yangınları 1900-1923", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Kürsüsü**, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İstanbul 1978, s.30-35.

¹⁶² "Harikzedâğane İmdat Edelim", **Tanin**, 25. 07. 1911, s.1.

takip eden Afgan Emiri Habibullah Han'ın (1901-1919), bu konuda göstermiş olduğu duyarlılık son derece dikkat çekicidir. Yaşanan bu felaketin üzerinden iki ay geçmeden, Afgan Emiri toplam bin İngiliz altınını, yangınzedeler namına kullanılmak üzere Bombay Baş Şehbenderliği vasıtası ile başkente göndermiştir (1911)¹⁶³. Yukarıda zikredilen ekonomik şartlar göz önüne alındığında, gönderilen paranın miktarı oldukça önemlidir.

Trablusgarb Savaşı sırasında şehit düşen askerlerin aileleri ile yaralanan askerlere sarfolunmak üzere Afgan Müslümanları tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen yardımlar, yine Afgan Emiri Habibullah Han'ın göstermiş olduğu duyarlılık ile toplanmıştır. "Siracü'l-ahbâr" adlı gazetede nutuklar yayınlayarak halkını bilgilendiren ve aynı zamanda "*Ey millet-i Afgan bilmelisiniz ki mezhebdâşımız ve hemcinsimiz bulunan devlet-i 'aliyye-i 'osmâniyye elyevm haksız ve nâgehânî bir tecâvüze dûçâr olmuş ve onun dehşet-i ızdırab ve elemi bizi de muzdarib ve müteellim eylemiştir. Kardeşlerimiz olan 'Osmanlılara mu'âvenet ve onların dertlerine iştirâk dîn ve insânîyyet nokta-i nazarından üzerimize vâcib ve lâzımdır*"¹⁶⁴ gibi ifadeler ile yardım çağrılarında da bulunan Afgan Emiri, yapılacak yardımların dini bir görev olduğunu belirterek manevi hassasiyetleri ön plana çıkarmış ve bu sayede bir aidiyet duygusu meydana getirmek istemiştir. Habibullah Han, halkına yaptığı yardım çağrılarının bir emir olarak algılanmasını istememiştir. Yardım konusunda halkının, dini ve insani hassasiyetleri ölçüsünde bir tercih ortaya koymaları gerektiğini dile getiren Afgan Emiri, yönlendirici bir tavır ile elinden gelen çabayı göstererek, Trablusgarp Savaşının insani boyutundaki sorumluluğunu yerine getirmiştir. Habibullah Han'ın göstermiş olduğu bu çaba, Afgan ahalisi üzerinde etkili olmuş ve toplanan yardım miktarında, ilk gönderilen paraya nazaran büyük bir artış meydana gelmiştir. Yapılan çağrılara altı bin İngiliz altını toplayarak cevap veren Afgan ahalisi, bu parayı '*siracü'l-millet ve 'd-dîn*' imzasıyla kaleme alınan bir mektup ile 16 Nisan 1912 tarihinde, Trablusgarp Savaşı sırasında

¹⁶³ Hâriciye Nezâreti'nden Sadâret'e Gönderilen 18.10.1911 Tarihli Yazı, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)**, Tarih (T.): 25 Şevval 1329 (19.10.1911), Dosya No (D.N.): 3951, Gömlek No (G.N.): 2962533, Lef (L.): 3.

¹⁶⁴ Hariciye Nezaretinden Sadâret'e Gönderilen 29.01.1912 Tarihli Nutuk Tercümesi, **BAO, BEO**, T. 12 Safer 1329 (12.02.1911), D.N. 3997, G.N. 299768, L. 2.

yaralananlar ile şehit düşen askerlerin ailelerine verilmek üzere Bombay Baş Şehbenderliğine teslim etmiştir (1912)¹⁶⁵.

Dini ve mezhepsel aidiyet duygularının meydana getirmiş olduğu eylem niteliğindeki bu yardımlar, Afgan Müslümanlarının işgale karşı gösterdikleri tepkinin direnişe dönüşen şekli olmuş ve daha önce belirttiğimiz gibi iki devlet arasındaki maddi yardımlaşmaların başlangıç noktasını oluşturmuştur.

2.1.3. 1914-1918 Yılları Arası Türk-Afgan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Almanya safında yer alan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde uygulamaya koyduğu İslami yaklaşımlarla, özellikle İngilizlerin sömürgesi altındaki Müslüman coğrafyalarda bir takım siyasi teşekküller ve ayaklanmalar tertipleyerek savaşı kendi lehine sonuçlandırma niyeti gütmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile müttefik Almanya, Afgan Emiri Habibullah Han'a bir heyet gönderilmesi yönünde karar almıştır¹⁶⁶. İttifak talebi ile 1914 yılı Temmuz ayı içerisinde Hüseyin Rauf Bey¹⁶⁷ ve Alman Yüzbaşı Niedermayer başkanlığında yola çıkan bu heyetin, istihbarati gerekçelerle üç grup halinde Afganistan'a gitmesi planlanmış ancak bazı anlaşmazlıklar sonucu grupların tamamı Afganistan'a ulaşamamıştır¹⁶⁸.

7 Ekim 1915 tarihinde Kâbil'e ulaşan ve bazı kaynaklara göre içinde Hintli üyelerinde yer aldığı Türk- Alman Heyeti'nin¹⁶⁹, Afgan Emir'ine İngilizler aleyhine yapmış oldukları telkinler ve ittifak teklifi, Habibullah Han'ın tarafsızlık politikası

¹⁶⁵ Hariciye Nezareti'nden Sadâret'e Gönderilen 07.05.1912 Tarihli Yazı, **BOA, BEO**, T. 20 Cemaziyelahir 1330 (06.06.1912), D.N. 4049, G.N. 303621, L. 4.

¹⁶⁶ Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, (Ankara 2012), C.IV, s.1832.

¹⁶⁷ Rauf Bey'in başkanlığındaki müfreze için bkz.: İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (Ankara 1993), S.3, s.247-269.

¹⁶⁸ K. Tuncer Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları", **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, (Temmuz 2001), C.XVII, S.50, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-50/afganistanda-bir-turk-alman-heyetinin-faaliyetlerine-karsi-ingilterenin-politikalari> (02.02.2015).

¹⁶⁹ Halil Toker, **Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları (1915-1922, 1933-36, 1937)**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.158; Cevat, **a.g.e.**, s.102.

nedeni ile olumlu karşılanmamış, heyet bunun üzerine propaganda faaliyetlerine başlayarak halk nezdinde İngilizlere karşı bir ayaklanma tertiplemeye çalışmıştır¹⁷⁰. İngilizlerin tepkisinden çekinen ve tarafsız kalması halinde İngilizlerin kontrolünde bulunan Afgan topraklarını geri alabileceğini ümit eden Habibullah Han, 1917 yılında Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi sonucu savaşın Türk-Alman ittifakı lehine sonuçlanabileceğini düşünmüş ve 1917 yılında İran'da bulunan Osmanlı kuvvetlerine bir temsilci göndererek, daha önce Almanların Afgan Emiri'ne teklif ettiği ancak Afgan Emiri'nin ciddiye almadığı Türk-Alman-Afgan ittifakını görüşmek istemiştir. Ancak tüm bunlara rağmen savaşın bir süre sonra nihayete kavuşması sebebi ile bu ittifak gerçekleşmemiştir (1918)¹⁷¹.

1914-1918 yılları arasındaki Türk-Afgan ilişkileri genellikle Osmanlı Devleti'nin Afganistan'daki istihbarat faaliyetleri şeklinde olmuş ve bu durum diplomatik ilişkilerin istikrar kazanmasına engel teşkil etmiştir¹⁷².

2.2. Milli Mücadele Döneminde Türkiye-Afganistan İlişkileri (1919-1923)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan ile sınırlı da olsa belli bir ivme kazanan diplomatik ilişkiler, Kurtuluş Savaşı döneminde gelişme kaydetmiştir.

Türkiye'de başlatılan Milli Mücadele hareketinin bir benzeri 1919 yılında İngiltere'nin kontrolünde olan Afganistan'da, Habibullah Han'ın ardından tahta çıkan Amanullah Han (1919-1929) döneminde yaşanmıştır¹⁷³. Tahta çıkışında kılıcını çeken ve Afganistan'ın bağımsızlığı onaylanmadıkça kılıcını kınına

¹⁷⁰ Cevat, **a.g.e.**, s.102.105.

¹⁷¹ Keleşyılmaz, **a.g.m.**, s.1841.

¹⁷² 1915 yılında Osmanlı Devleti Afganistan'a Teşkilât-ı Mahsusa çalışmanı olan Mehmed Ubeydullah Efendi adında bir sefir göndermiş ancak Ubeydullah Efendi yolculuk sırasında karşılaştığı zorluklar ve daha sonra İran'da İngilizler tarafından tutuklanması sebebi ile görevini tam anlamı ile ifa edememiştir. Ayrıca Ubeydullah Efendiye bu görev, Rauf Orbay'ın Afganistan'a gidişi ile aynı dönemde verilmiş ve her ikisi de kendilerine verilen aynı mektup ve hediyeler ile gönderilmiştir. Bu görevin her iki sefireden verilmesi, herhangi birisinin yolculuk esnasında ölümü veya başarısızlığa uğraması ihtimaline karşı alınan bir önlemdir, zira her iki sefirden habersizdir. Mehmed Ubeydullah Efendi'nin İran ve Afganistan hatıraları için bkz.: Ömer Hakan Özalp, **Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları**, İstanbul 2002.

¹⁷³ Mehmet Köçer, **Türk-Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ 2004, s.152.

koymayacağını dile getiren Amanullah Han¹⁷⁴, İngilizlere karşı verdiği silahlı mücadelenin ardından 8 Ağustos 1919 tarihinde Afganistan'ı bağımsızlık statüsüne kavuşturmuştur¹⁷⁵. Yine bu sıralarda Anadolu topraklarında başarı elde eden Mustafa Kemal Paşa, tıpkı Afganistan gibi bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmış ve milli bir meclisin kurulması yönünde çalışma başlatmıştır.

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılması ile birlikte diplomatik girişimlere başlayan Ankara Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Batı emperyalizmine karşı yüzünü doğuya dönerek, Rusya, Azerbaycan ve Afganistan ile birlikte batıya karşı bir doğu bloğu oluşturmak istemiş ve bu doğrultuda Rusya'ya 11 Mayıs 1920 tarihinde bir heyet göndermiştir¹⁷⁶. Aynı yılın Ağustos ayında Azerbaycan'a elçilik açan Türkiye, bir diğer doğu devleti olan Afganistan'a da bir temsilci atamıştır. 18 Ağustos 1920'de TBMM'nin ikinci resmi temsilcisi olma şerefiyle Afganistan'a atanan Abdurrahman Bey, Afgan Emiri'ne sunmak üzere yanında bulunduracağı güven mektubunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a yazmış olduğu mektubu da götürmekle görevlendirilmiş ve Erzurum, Nahcivan, Moskova üzerinden yola koyularak 1921 yılında Kâbil'e ulaşmıştır¹⁷⁷.

Abdurrahman Bey'in Amanullah Han'a sunduğu mektupta Mustafa Kemal Paşa, Batılı milletlerin Osmanlı milletini yok etmeye çalıştığını, İslâm'ın ve hilafetin merkezi olan Türkiye'ye tecavüze devam ettiğini, bunun haricinde özellikle İngiltere'nin İslâm halklarını zor duruma düşürdüğünü, bu duruma da İngilizlerin artık Asya'da barınamayacaklarını düşüncelerinden kaynaklanan saldırganlıklarının neden olduğunu dile getirmiş ve ayrıca Afganistan Emiri'ne, İngilizler'e karşı

¹⁷⁴ Yaşar Öztürk, "Anılarımızın Temelindeki Afganistan", **Bütün Dünya Dergisi**, (Aralık 2001), s.40.

¹⁷⁵ Amanullah Han, silahlı mücadelesi ile birlikte İngilizlere karşı net bir başarı elde edememiştir. Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasında, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı yorgunu olması ve Afganistan'ın Rusya'ya yakınlaşmasını engellemek istemesi etkili olmuştur, bkz.: Köçer, "Bolşevik İhtilal Sonrasında....." s.80.

¹⁷⁶ Bekir Sami Bey başkanlığında oluşturulan ve Yusuf Kemal Bey, İbrahim Tali Bey, Osman Bey ve Seyfi Bey'in yer aldığı heyet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mediha Akarslan, "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M) Arasında Kurulan İletişim", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (Ankara 1995), C.4, S.16.

¹⁷⁷ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.38-39.

işbirliği teklif ederek iki devlet arasındaki ilişkileri daha da pekiştirmek istediğini ifade etmiştir¹⁷⁸.

Çerçevesi dini hassasiyetlerle oluşturulan mektupla birlikte Mustafa Kemal Paşa, Afgan Emirleri ile ikili ilişkiler kurma yolunda ilk adımı atmış ve Ankara Hükümeti ile Afganistan arasındaki diplomatik ilişkileri başlatmıştır (1921).

2.2.1. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti topraklarının işgal edilmesi ile birlikte Sivastopol üzerinden Almanya'ya giden Bahriye eski Nazırı Cemal Paşa, kısa bir İsveç durağından sonra tekrar Almanya'ya dönerek burada bulunan Rus esirlerin arasına karışmış ve esirlerle birlikte 27 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'ya gitmiştir¹⁷⁹. Osmanlı Devleti'nin son devrinin önemli devlet adamları arasında yer alan Cemal Paşa¹⁸⁰, Moskova'ya gidişinden sonra Afganistan ile ilgili bir takım girişimlerde bulunmak düşüncesi ile hareket etmiş ve bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçerek kendisine, Afganistan hakkındaki düşünceleriyle birlikte İngilizlere karşı, Türkiye ve Afganistan lehine girişeceği mücadeleyi anlatmıştır¹⁸¹.

Afganistan'daki faaliyetleri ve Afgan ordusunu iyileştirme çabaları ile iki ülke arasındaki siyasi dostluğun amillerinden biri olan Cemal Paşa, Rusya'nın da onayını alarak yanındaki 14 zabıt ile 1920 yılının Eylül ayında Türkistan üzerinden Kâbil'e geçmiş ve Kâbil'de Amanullah Han tarafından sevinçle karşılanmıştır. Daha sonra ise Cemal Paşa'ya Emir Amanullah Han tarafından Afgan ordusunu yenileme görevi verilmiştir¹⁸². Vakit kaybetmeden görevine başlayan Cemal Paşa, yanındaki

¹⁷⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s.42-43.

¹⁷⁹ Hülya Baykal, "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Mart 1989), C.V, S.14, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-14/milli-mucadele-yillarinda-mustafa-kemal-pasa-ile-cemal-pasa-arasinda-yazismalar> (03.02.2015).

¹⁸⁰ Ahmed Cemal Paşa'nın hayatı, şahsiyeti ve siyasi yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Nevzat Artuç, **Cemal Paşa**, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yay., Ankara 2008.

¹⁸¹ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ocak 1999, s.222

¹⁸² Cemal Paşa, Moskova temasları sırasında Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile görüşerek Afganistan'a gitme konusunda onayını almış ve bu durum daha sonraki dönemlerde Cemal Paşa'nın, Rusya lehine çalıştığı ve Rusya'nın aracısı olduğu kanısını uyandırmıştır. E.H. Carr ve

zabitlerin yardımı ile Afganistan'da Avrupalı tarzı bir alay kurarak Afgan Emiri'nin takdirine mazhar olmuştur¹⁸³.

Afganistan'da iken 11 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazarak Afganistan'ın dönemin şartlarına uygun bir ordu kurabilmesi için Türkiye'den subay talebinde bulunan Cemal Paşa, bu vesileyle İngilizlere karşı daha kuvvetli bir biçimde mücadele edeceğini ve bunun da Anadolu'daki Milli Mücadele'ye oldukça faydalı olacağını dile getirmiştir¹⁸⁴, Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1920 tarihinde Cemal Paşa'ya yazmış olduğu cevap mektubunda, Cemal Paşa'nın Afganistan'daki çalışmalarını takdir ettiğini belirterek kendisine teşekkür etmiş ve Anadolu'da Milli Mücadele'den dolayı ülkede subay sıkıntısı olduğunu dile getirerek Cemal Paşa'nın talebini kibar bir şekilde reddetmiştir. M. Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın subay talebini reddetmesinin ardından iki ay sonra 21 Aralık 1920 tarihinde Fevzi Paşa'ya bir mektup yazarak, mümkün olması halinde Afganistan'a bir askeri heyetin gönderilmesini istemiş ve bu durum, mektuptan haberdar olan İngilizleri oldukça tedirgin etmiştir.¹⁸⁵

Afganistan'ın için yoğun gayretler sergileyen Cemal Paşa, devlet nezdinde kazandığı itibarın vermiş olduğu güven ile zaman zaman Afganistan'ın genel siyasetine de müdahil olmuştur. Afganistan'ın Rusya ile yakınlaşması ve bir anlaşmayla bu yakınlaşmayı resmiyete dökme niyetinde olduğu bir dönemde, Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'nin Rusya'ya karşı takındığı İngiliz yanlısı tavrını tasvip etmeyen Cemal Paşa, bizzat Afgan Emiri'nin karşısına çıkarak; *"Biz seni İslâm'ın seyfi meslûhu (soyulmuş kılıcı)"*¹⁸⁶ durumuna getirmek istiyoruz. *Hâlbuki sen ancak ordunun mükemmeliyeti ile keskin bir kılıç olabilirsin. Fakat*

L.B. Poullada gibi araştırmacıların önu sürmüş olduğu bu iddiaya, Cemal Paşa'nın 28 Haziran 1922 İzvestia gazetesine vermiş olduğu demeç ve Enver Paşa'ya yazdığı mektuplar dayanak olmuştur. Bkz.: M. Şükrü Hanioglu, "Cemal Paşa", **DiA**, (1993), C.7, s.307.

¹⁸³ Saray, **a.g.e.**, s.37.

¹⁸⁴ Cemal Paşa subay talebini birçok mektubunda tekrarlamıştır. Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya, Enver Paşa'ya ve Amanullah Han'a yazdığı mektuplar için bkz.; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)**, Yay. haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002; H. Baykal, **a.g.m.**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-14/milli-mucadele-yillarinda-mustafa-kemal-pasa-ile-cemal-pasa-arasinda-yazismalar> (03.02.2015).

¹⁸⁵ Salim Cönce, **Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.111-112; Y. Öztürk, **a.g.m.**, s.39.

¹⁸⁶ Kelimenin asıl manası 'kınından çıkmış kılıç' şeklindedir.

bugün sen keskin bir kılıç değil, hatta kılıç halinde dövülmemiş ve henüz ilk çekici bile yememiş bir çelik parçasından başka bir şey değilsin, eğer bugün orduya malik olduğunu sanıyorsan aldanıyorsun. Senin orduların bugünkü savaş araçları karşısında hatta bir tümenlik bir düşman kuvvetine dayanamaz durumdadır. Sen bu orduyu ancak Türk subaylarıyla düzeltir ve yetiştirebilirsin. Hâlbuki Türk subayları İngilizlerle müttefik olan bir Afgan ordusunda hizmet etmeyi vatan ve dine hıyanet sayarlar. O hâlde ordunu da, memleketini de, ırz ve namusunu da İngilizlere teslim etmekten ibaret olan Dışişleri Bakanı'nın siyasasında istersen devam et. Benim sana söyleyeceğim son sözler bunlardır...’’¹⁸⁷ şeklindeki sert ifadeler ile bu durumdan Emir'i haberdar etmek istemiştir¹⁸⁸. Amanullah Han'ın, Cemal Paşa'nın çıkışını olumlu değerlendirerek kendisinin de bu doğrultuda düşündüğünü, Rusya ile anlaşma imzalayacağını ancak İngilizlerin amacını öğrenmek için beklediğini ifade etmesinin ardından Cemal Paşa, Eylül 1921'de Afganistan'a silah ve mühimmat almak için Almanya'ya gitmiş ve 21-23 Temmuz 1922 tarihinde Tiflis'de iki Ermeni tarafından öldürüldüğünden dolayı bir daha Afganistan'a dönememiştir¹⁸⁹.

2.2.2. Afganistan'ın Sovyet Rusya ve Türkiye ile Yaptığı Antlaşmalar (1921)

Rusya'daki Bolşevik İhtilâli'nden sonra değişen politikalar Türkiye ve Afganistan adına oldukça önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin ve Afganistan'ın mücadele ettiği İngiltere'ye karşı menfi tavır takınan Bolşevikler, bu doğrultuda her iki devlet ile de yakınlaşma sürecine girerek ihtilâlin akislerini Türkiye ve Afganistan üzerinden yayma eğilimine girmiştir.

¹⁸⁷ Şimşir, **a.g.e.**, s.51.

¹⁸⁸ Ali Fuat Cebesoy Cemal Paşa'nın aksine Mahmut Tarzi'nin İngiliz düşmanı olduğunu hatta bununla tanındığını ifade etmektedir. Zira bizim düşüncemizde bu yöndedir. Ali Fuat Cebesoy'un Mahmud Tarzi ile ilgili düşünceleri ve Afgan Emiri Amanullah Han izlediği siyaset hakkındaki mütalaaları için bkz.: Cebesoy, **a.g.e.**, s.186-189.

¹⁸⁹ Meşkure Yılmaz Börklü, “Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (Kış 1999), C.4, S.3-4, s.83; Bazı kaynaklarda Cemal Paşa'nın faaliyetlerinin Türkistan'daki Rus politikalarını tehlikeye düşüreceği gerekçesiyle Rusya'nın kiralık katiller vasıtası ile Cemal Paşa'yı öldürttüğü dile getirilmektedir. Bkz.: Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yay., Ankara 2002, s.137.

Türkiye ve Afganistan için çatı bir devlet olan Rusya, İngiltere'ye karşı olan nefret ve kısmen de mücadelesinden dolayı Afganistan'da sempati ile takip edilmiştir. Bu durumun farkındalığıyla Afganistan ile iletişime geçen Rusya, istiklâli için savaşılan milletlere yardım yapacağını ve bu sebeple Afganistan'la diplomatik münasebet kurmak istediğini belirtmiştir. İngiltere'ye karşı alternatif olarak Rusya ile yaklaşan Afganistan, Türk asıllı Muhammed Veli Han başkanlığında bir heyeti Rusya'ya göndererek Bolşeviklerin ittifak teklifini kabul etmiş ve 28 Şubat 1921 tarihinde de antlaşma metnine imza atmıştır. Yapılan anlaşmada Sovyetler'in, Afganistan'a silah ve mühimmat yardımı yapacağı, Buhara ve Hive'nin halk kararı doğrultusunda alacağı bağımsızlık kararının Bolşevikler tarafından tanınacağı ve Rusya'nın 1885 yılında işgal ettiği Afgan hudut bölgelerinden çekileceği maddeleri yer almıştır¹⁹⁰. Yine aynı dönemde Sovyetler ile bir dostluk anlaşması imzalamak niyeti ile Ankara hükümeti tarafından Rusya'ya gönderilen Türk heyeti, Afganistan temsilcilerinin de Rusya'da bulunmasını ve anlaşma yapabilme yetkisine sahip olmasını fırsat bilerek Afganistan ile 1 Mart 1921 tarihinde bir anlaşma imzalamış ve bu sayede uluslararası alanda ilk diplomatik kabulünü sağlamıştır¹⁹¹. Türk heyeti adına Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur Beylerin, Afganistan adına ise Muhammed Veli Han'ın imza koyduğu ve taslağını Rıza Nur Bey'in hazırladığı on maddelik Türk-Afgan Dostluk Anlaşması ile birlikte, müstakil bir hayat süren Türkiye, samimi ve vicdani olarak bağ kurduğu Afganistan'ı tanımış ve antlaşmaya imza koymasına sebebi ile Afganistan'da Türk halkının yegâne temsilcisi olarak Türkiye Devleti olduğunu kabul etmiştir¹⁹².

Anlaşmaya imza koyan taraflar, doğu milletlerinin istiklaline büyük önem vermişler ve bunu sık sık dile getirmişlerdir. Her iki devlet de doğu milletlerinin bağımsızlığından bahsederek, bu devletlerin yönetim şekillerine kendilerinin karar vermesinin lüzumuna değinmiş ve Buhâra ile Hîve Devletleri'nin istiklalini tasdik etmişlerdir¹⁹³.

¹⁹⁰ Saray, **a.g.e.**, s.115-117.

¹⁹¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK Yay., Ankara 1973, s.72; Köçer, **a.g.e.**, s.153-154.

¹⁹² **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 1 (EK-7).

¹⁹³ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 2 (EK-7).

Afganistan, asırlardan beri hilafetin merkezi olan Anadolu'nun bu mevcut statüsünü aynen kabul etmiş ve bunun temsilcisinin yine Türkiye olduğunu onaylamıştır¹⁹⁴.

Siyasi, askeri ve eğitim temeline oturtulan dostluk antlaşmasında, doğu siyasetinde “Emperyalist” bir tutum sergileyen herhangi bir devletin taraflardan birine saldırması durumunda diğer tarafında saldırıyı, kendisine yapılmış sayacağı ifade edilmiş ve bu konuda mutabık kalınmıştır¹⁹⁵. Ayrıca yine Afganistan ve Türkiye, taraflardan birisinin aleyhine olabilecek herhangi bir anlaşmaya imza atmayacaklarını taahhüt etmiş ve diğer devletlerde yapılacak olan dostluk anlaşmaların bilgi alışverişinin ardından imza edileceği belirtilmiştir¹⁹⁶.

Antlaşma metninde geçen “Emperyalist Devletler”den kasıt şüphesiz İngiltere'dir. Özellikle doğu milletlerini koruma kalkanı görevi gören bu antlaşma her yönü ile İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Bunda İngiltere'nin, bir İslâm Konfederasyonu kurulması ve bu sayede Orta Asya, İran ve Belucistan'da İngilizlere karşı propaganda oluşturulacağı, yine bunun haricinde Türkiye'nin Afganistan'ın savunulması için askeri strateji planlarının hazırlayacağı şeklinde birtakım gizli maddelerinin olduğuna inanması ve antlaşmanın Rusya öncülüğünde imzalanması ile üçlü bir ittifak izlenimi uyandırması oldukça etkili olmuştur¹⁹⁷.

Dostluk Antlaşması'nda ticari ve diplomatik ilişkilerin nasıl bir seyir izleyeceği konusundaki ayrıntıların ayrıca akdedileceği dile getirilmiş ancak buna rağmen vakit kaybetmeksizin memleket başkentlerine karşılıklı bir sefir gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁹⁸. Bunun yanı sıra iki ülke arasında muntazam bir iletişim ağı kurulması konusunda da görüş birliğine varılarak, siyasi, ticari ve eğitim alanlarında devamlı iletişim sağlanacağı hususu da antlaşma metninde yer almıştır¹⁹⁹.

¹⁹⁴ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 3 (EK-7).

¹⁹⁵ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 4 (EK-7).

¹⁹⁶ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 5 (EK-7).

¹⁹⁷ M. Metin Hülağü, “Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-İslâm Ülkeleri Münasebetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (Ankara 1994), C.4, S.13, s.22.

¹⁹⁸ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 6 (EK-7).

¹⁹⁹ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 7 (EK-7).

Türk-Afgan Dostluk Anlaşması'nın bir diğer önemi TBMM.'nin ilk defa bir doğu ülkesine yardım yapmayı taahhüt etmesidir²⁰⁰. Türkiye bu anlaşmayla resmi olarak Afganistan'ı dost bir ülke konumuna oturtmuş ve anlaşmanın ardından Afganistan'a subay, öğretmen, doktor ve yine birçok alanda uzman göndermiştir²⁰¹. Türkiye'nin Afganistan'ı tanzim etme yolundaki adımları ile birlikte, Afganistan'da Cemal Paşa'nın öldürülmesi sonucu kesintiye uğrayan Batılılaşma çabaları, dostluk anlaşmasının ardından tekrar ivme kazanma yoluna girmiştir²⁰².

Afgan Emiri Amanullah Han yukarıda bahsi geçen antlaşmayı, 12 Ekim 1922 tarihinde Türkiye'nin Afganistan sefiri Fahreddin Paşa ile birlikte Afganistan'daki İydgâh camiinde onaylamıştır²⁰³. Burada dikkat çeken husus ise antlaşmanın onaylandığı tarih ve yerdir. Nitekim Amanullah Han bu antlaşmayı Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından onaylamıştır. Antlaşmanın 1921 yılında temsilciler tarafından imzalanması, onaylanmasının bir yıldan fazla bir süre gecikmesi, Amanullah Han'ın Anadolu'daki harekâtın sonucunu beklediği izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca antlaşmanın Amanullah Han tarafından bir camide onaylanması da bizce, Afganistan ile Türkiye arasında geliştirilecek olan ilişkilerin hangi minval üzerine oturtulacağı konusunda bir mesaj niteliği taşımaktadır.

İngiliz raporlarına göre Türkiye'nin manevi liderliğini tanıyan Afganistan ile Türkiye arasında gerçekleşen dostluk anlaşması, daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan anlaşma ve oluşumlara da (1928 Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ve kısmen de 1937 Sâdâbât Paktı) zemin hazırlaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir²⁰⁴.

²⁰⁰ **Türk-Afgan Dostluk Antlaşması**, md. 8 (EK-7).

²⁰¹ Şimşir, **a.g.e.**, s.56-58.

²⁰² Börklü, **a.g.m.**, s.83; "Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, (Nisan 2002), S.372, s.93.

²⁰³ Hariciye Vekâleti'nden İcra Vekilleri Heyeti'ne Riyaseti Celilesi'ne gönderilen 27.11.1922 tarihli tezkire, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)**, Tarih (T.): 27.11.1922, Fon Kodu (F.K.): 30.10.0.0, Yer Numarası (Y.N.): 257.731.2.

²⁰⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.56-58.

Şekil 2: Amanullah Han, Iydgâh Camii'nde Türk-Afgan Dostluk Anlaşması'mı tasdik ediyor (1922)²⁰⁵.

2.2.3. Afganistan ve Türkiye'nin Karşılıklı Elçilik Açma Girişimleri

Türkiye ile Afganistan arasında elçilik düzeyinde diplomatik girişimleri başlatan ilk devlet Afganistan olmuştur. Afgan Emiri Amanullah, karşılıklı diplomatik girişimlerin başlatılması yönündeki birtakım ifadelerin yer aldığı bir mektubu Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'nın onaylanmasını dahi beklemeden Türkiye'ye bir heyet göndermiş²⁰⁶ ve bu sayede ikili ilişkiler ivme kazanmıştır.

²⁰⁵ Zeynep Durukal, **Tarihi Fotoğraflarla Türk-Afgan Dostluğu**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yay., 2011 Kabil, s.68.

²⁰⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.62.

2.2.3.1. Türkiye’de İlk Afganistan Elçiliğinin Açılması

18 Ağustos 1920 tarihinde T.B.M.M’nin Afganistan’a temsilci olarak göndermiş olduğu Abdurrahman Bey’in ardından yukarıda ifade ettiğimiz üzere Afganistan da 1921 yılında Sultan Ahmet Han başkanlığındaki bir elçilik heyetini Türkiye’ye göndermiştir. 9 Nisanda Hopa’dan maiyeti ile birlikte Türkiye’ye giriş yapan Sultan Ahmet Han, ülkeye girer girmez M. Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek “İslâm toprağına adımımı attım” ifadesi ile gelişini haber vermiş ve ayrıca Türkiye’nin II. İnönü zaferini kutlamıştır. M. Kemal Paşa ise 12 Nisan 1921 tarihinde Sultan Ahmet Han’a bir telgraf çekerek gelişinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. 21 Nisan 1921 tarihinde Samsun üzerinden Ankara’ya ulaşan Afgan Elçilik Heyeti dört gün sonra M. Kemal Paşa’ya güven mektubunu sunmak üzere T.B.M.M’ye gelmiş ve M. Kemal Paşa tarafında kabul edilmiştir. Türk basınında oldukça geniş yer bulan bu diplomatik gelişmeler, 10 Haziran 1921 günü Ankara’da Afganistan elçilik binasının açılması ile birlikte nihayete kavuşmuştur²⁰⁷.

Afgan elçisi Sultan Ahmet Han, Ankara’da hiç vakit kaybetmeden bir takım görüşmeler yapmış, sık sık M. Kemal Paşa ile iletişime geçmiş, çeşitli amaçlar ile konuşmalar tertiplemiş ve gazetelere her fırsatta demeçler vererek varlığını hissettirmiştir²⁰⁸. Sultan Ahmet Han’ın ardından Afganistan’ın Ankara Elçiliği’ne 14 Şubat 1925 tarihinde Gulam Ceylâni Han sonrasında 1930 yılında Gulam Nabi Han getirilmiş ancak 1931 yılında bu görev yine Sultan Ahmet Han’a verilmiştir²⁰⁹.

²⁰⁷ “Bizim elçimiz de yakında Afganistan’a gidecek ve orada aynı samimiyetle aynı amaç için çalışacaktır” ifadesi ile bayrağını bizzat M. Kemal Paşa’nın göndere çektiği elçilik binasının açılış töreni, karşılıklı konuşmalar ve iyi niyet temennileri ile tamamlanmıştır. Sultan Ahmet Han için hazırlanan karşılama törenleri, elçilik binasının açılış törenindeki konuşmalar ve Sultan Ahmet Han’ın gazetelere vermiş olduğu demeçler için bkz.: Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, Kaynak Yay., İstanbul 2002, s.129-160; Şimşir, **a.g.e.**, s.66-68.

²⁰⁸ Sultan Ahmed Han’ın batılı bir ziyaretçiye söylemiş olduğu “Diğer Müslümanlar biz hepimiz Türkler’in meselesini kendimizin olarak kabul ediyoruz” şeklindeki ifadesi ve bu bağlamda şekillenen düşünce yapısı hasebi ile Türkiye’deki bürokratik çevrelerce oldukça fazla sevilmiştir. bkz.: Roderic H. Davison “Mondrostan Lozan’a Kadar Türk Siyaseti”, Çev. Mine Erol, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, (1981), C.14, S.25, s.100.

²⁰⁹ Halil Bal, **Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.263-264; Şimşir, **a.g.e.**, s.92.

2.2.3.2. Fahrettin Paşa'nın Elçi olarak Afganistan'a Gönderilmesi

Afganistan'ın Türkiye nezdindeki diplomatik girişimleri ve bunun sonucunda Ankara'ya elçi tayin etmesinin ardından M. Kemal Paşa, Medine Müdafaası ile İslâm dünyasında haklı bir üne sahip olan Fahreddin Paşa'yı (Türkkan)²¹⁰ 18 Mart 1922 tarihinde Afganistan elçiliğine “*fevkalade murahhas*” sıfatı ile atamıştır²¹¹. Ankara'da Amnullah Han'a sunulmak üzere kendisine verilen mektupla birlikte 19 Mart 1922 tarihinde Ankara'dan yola çıkan Fahreddin Paşa, Batum-Bitlis-Bakû üzerinden 26 Haziran'da Afganistan'a ulaşmış ve burada Amanullah Han tarafından coşkuyla karşılanmıştır²¹².

Afganistan'a gidişiyle Afgan basını tarafından ilgiyle takip edilen ve 29 Haziran günü Amanullah Han'a güven mektubunu sunan Fahreddin Paşa, vakit kaybetmeden Türkiye lehine girişimlerde bulunmuş ve ilk iş olarak da Afgan ve Hint Müslümanlarından topladığı 50 bin İngiliz sterlinini Ankara'ya göndermiştir²¹³.

Afganistan'da aktif bir çalışma temposuyla toplantılar düzenleyen ve propaganda amacı ile çeşitli topluluklara konuşmalar yapan Fahreddin Paşa'nın, Afganistan'daki görev süresi yaklaşık dört yıl sürmüştü ve yine bu görevden kendi isteği ile ayrılmıştır. Fahreddin Paşa'nın ardından Afganistan elçiliğine Nebil Bey (Batı) (1926-28), Yusuf Hikmet (Bayur) (1928-31), Memduh Şevket (Esental) (1933-41)²¹⁴ ve Kemal Köprülü (1942-45) getirilerek, Milli Mücadele Dönemi'nde geliştirilen iyi ilişkilerin günümüze kadar süreklilik arzemesi sağlanmıştır.

²¹⁰ Rusçuk'ta doğan ve asıl adı Ömer olan Fahrettin Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli askeri şahsiyetlerinden birisidir. Ermeni İsyancı ve Ermenilerin sevk ve iskânı sırasında önemli görevler ifa etmiş olan Paşa, Mekke Şerifi Hüseyi'nin isyanı sonucu dönemin Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından Medine'ye gönderilmiş ve burada müthiş bir savunma mücadelesi vermiştir. Fahreddin Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman Yatak, “Fahreddin Paşa”, **DİA**, (1995), C.12, s.87-89.

²¹¹ Fahrettin Paşa'nın Afganistan sefiri olacağı yönündeki ilk haberler 1921 yılının Aralık ayında basına yansımış ve bu durum 18 Mart 1922 tarihinde resmi ağzlarca doğrulanmıştır. Bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.95; Sarihan, **a.g.e.**, s.212-214.

²¹² Ayşe Çavdar, “Fahreddin Paşa-Türk Paşa'sı Afganistan'da”, **Atlas Dergisi**, (Ekim 2002), S.115, s.144-145.

²¹³ Ömer Faruk Şerifoğlu, “Medine Müdafii Fahreddin Paşa'nın Afganistan Yılları-Kâbil'de Yangın Söndüren İki Türk”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, (Kasım 2001), C.16, S.95, s.6.

²¹⁴ Kabil Büyükelçiliği'ne Elazığ Mebusu Memduh Şevket Bey'in tayinine dair 21.08.1933 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 21.01.1933, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 33.6.9.

2.3. Siyasi İttifaktan Diplomatik Dostluğa: Cumhuriyet Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1923-1945)

Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin elde etmiş olduğu zaferleri yakından takip eden Afgan Emiri, Türkiye'nin tam bağımsızlığı adına imza koyduğu Lozan Anlaşması ile yine aynı yıl ilân ettiği Cumhuriyet rejimini sevinçle karşılamış ve Cumhurbaşkanı olması dolayısıyla M. Kemal Paşa'yı kutlamıştır²¹⁵.

1923-1926 yılları arasında Amanullah Han ile M. Kemal Paşa arasındaki yakınlaşma şüphesiz iki devletin resmi ilişkisi şeklinde de değerlendirilebilir. Bu tarihler arasında her iki devlet başkanın mektuplaşmaları, Afganistan ve Türkiye'nin bağımsızlıklarının yıl dönümleri dolayısı ile karşılıklı tebrik mesajları²¹⁶ ve hediyeleşmeler²¹⁷ bu yakın ilişkinin bir sonucudur. Bunun yanı sıra yine Türkiye 1926 yılında Afganistan'a öğretmen, doktor ve subay göndererek, Türkiye'deki reform ve Batılılaşma sürecini Afganistan'a taşıma çabası içine girmiştir²¹⁸. Afganistan ordusunun tanzim edilmesi doğrusunda da bir takım girişimlerde bulunan Türkiye, Afganistan'a gönderdiği askeri heyetlerin yanı sıra iki bin İngiliz tüfeği, tam teçhizatlı dört makineli tüfek ve beş yüz bin adet fişek göndermiştir²¹⁹.

1926 yılından sonra Türkiye ile Afganistan arasında üst düzey bazı ziyaretler tertip edilmiş ve bu ziyaretler iki ülke arasındaki dostluğu perçinlemiştir. Özellikle Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi ve Afgan Kralı Amanullah Han'ın²²⁰ Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret, tarihi dostluğun şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin, 1930-1938 yılları arasında Afganistan'a yapmış olduğu

²¹⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s.126-130.

²¹⁶ M. Kemal Paşa'nın, bağımsızlığı hasebi ile 2 Mart 1925 tarihinde tebrik mesajı gönderdiği ilk devlet Afganistan olmuştur. Bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.133.

²¹⁷ M. Kemal Paşa Afgan Emiri'ne ilk olarak Ocak 1926 yılında gümüş çerçeve içerisinde bir fotoğrafını göndermiştir. M. Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a sunmuş olduğu hediyeler için bkz.: Mehmet Okur, "Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (Ankara 2004), C.9, S.33, s.81-82.

²¹⁸ Bu dönemde ülkesini modernleştirme amacı ile bir takım arayışlara giren ve Batı kültürüne yaklaşan Amanullah Han, bu doğrultuda yerleşik ve seyyar okullar kurmuş, birçok Afgan öğrenciyi Avrupa'ya ve Türkiye'ye eğitim amaçlı olarak göndermiştir. Bkz.: Tarzi, **a.g.m.**, s.172.

²¹⁹ Okur, **a.g.m.**, 81.

²²⁰ 1926 yılında Afganistan Emiri Amanullah "Afganistan Padişahı" unvanı almış ve bundan sonraki süreçte "Afganistan Kralı" olarak anılmıştır. Bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.135.

askeri, eğitim ve sağlık temelli yardımlar yine iki devlet arasındaki olumlu ilişkilerin ve dostluk anlaşmalarının birer sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1. Mahmut Tarzi'nin Türkiye Ziyareti

Afganistan Dışişleri Bakanı, aynı zamanda daha önceki bölümlerde değindiğimiz üzere Afganistan'ın dikkate değer düşünce adamlarından birisi olan Mahmut Tarzi, 1927 yılının Temmuz ayında Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Afganistan'ın Paris Elçisi Gulam Nebi Han ve Ankara Elçisi Gulam Ceylâni Han ile birlikte önce İstanbul'dan ardından da Ankara'ya gelen Mahmut Tarzi, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey tarafından karşılanmış ve onuruna verilen yemeğe katılmıştır. Ankara'da Tefik Rüştü Bey ile bir takım görüşmeler yapan ve Afganistan'ın siyasi durumunu masaya yatıran Mahmut Tarzi, 10 Temmuz 1927 günü de İstanbul'da M. Kemal Paşa ile bir araya gelmiş ve ardından Afganistan'a dönmüştür²²¹.

Mahmut Tarzi'nin Türkiye ziyareti, Afganistan adına Türkiye'ye gelen ilk Dışişleri Bakanı olması ve bir yıl sonra Afgan Kralı'nın Türkiye'ye gerçekleştireceği ziyaretin provası olması bakımından oldukça önemlidir²²².

II. Abdülhamid döneminde de Türkiye'de bulunmuş olan Mahmut Tarzi, aradan geçen uzun yılların ardından tekrar Türk topraklarına ayak basmış ve her iki devri bizzat kıyaslama imkânı bulmuştur. Reformist kimliği ile tanınan Mahmut Tarzi'nin, Türkiye'de görmüş olduğu siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerden etkilenmemesi pek mümkün görünmemektedir, nitekim daha sonraki süreçte Afganistan'da meydana gelen iç karışıklar ile birlikte soluğu bir kez daha Türkiye'de almış ve burada vefat etmiştir (1933).

2.3.2. Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi

Diplomatik ilişkiler geliştikçe M. Kemal Paşa ile Kral Amanullah arasındaki kişisel dostluk da ivme kazanmıştır. Birbirlerine kardeşim veya biraderim diye hitap

²²¹ Şimşir, a.g.e., s.145-146.

²²² Şimşir, a.g.e., s.146.

eden iki lider arasındaki ilişki, Kral Amanullah'ın Türkiye'ye gelmesi ile daha da kuvvetlenmiştir²²³.

Lider olarak yenilik taraftarlığıyla tanınan ve Afganistan'ın Batılılaşması için çaba harcayan Kral Amanullah, 1927-1928 yılları arasında, dünyadaki gelişmeleri daha yakından görmek için Ortadoğu ve Avrupa'yı kapsayan bir gezi başlatmıştır. Seyahat esnasında Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret eden Kral Amanullah, son durak olarak ise Türkiye'yi seçmiş ve 1928 yılının Mayıs ayında Türkiye'ye gelmiştir. Kral Amanullah, Türkiye'ye gelmeden önce, seyahati sırasında kendisine Türk yemeklerinin yapılmasını istemiş ve Afganistan'a götürmek üzere diş ve göz doktorları talep etmiştir, Kralın bu istekleri elçilik vasıtası ile Ankara'ya iletilmiş ve olumlu karşılanmıştır²²⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yabancı devlet başkan konluğu olması ve M. Kemal Paşa'nın kendisine özel bir sevgi beslemesi dolayısı ile Kral Amanullah Han'ın, yoğun güvenlik önlemleri ile son derece coşkulu bir şekilde karşılanması kararlaştırılmıştır. Kral Amanullah Han Rusya'dan ayrıldıktan sonra Sivastopol limanından Türkiye'ye ait İzmir vapuru ile alınarak Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido muhriplerinin kortejinde İstanbul'a getirilmiştir. Kralı, kendisine özel olarak hazırlanan İzmir vapurunda, Orgeneral Fahreddin Altay, Kâbil elçisi Nebil Batı, Teşrifat Genel Müdürü Muavini Sadullah Bey ve Kral ile Kraliçenin hizmetine tayin edilmiş olan iki yaver karşılamış, vapurda bazı gazeteciler de hazır bulunmuşlardır²²⁵.

Türkiye seyahatinden oldukça mutluluk duyan Kral Amanullah, henüz vapurda iken gazetecilere *“Türk gazetecileriyle görüşmekten dolayı fevkalâde memnunum, çok mütehassısım. Türk ve Afgan milletleri arasında ezeli bir kardeşlik vardır. Türkler bizim gözbebeğimizdir. Kardeş Türk memleketine seyahat ettiğimizden dolayı çok memnunuz. Size çok şeyler söylemek istiyorum. Fakat mazur görünüz. Türkçem o kadar iyi değil. Evvelce daha iyi konuştuğum Türkçeyi biraz*

²²³ Şimşir, a.g.e., s.147.

²²⁴ Alev Keskin-Nilüfer Altın, **Geçmişten Günümüze Türk Afgan İlişkileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yay., Ankara 2009, s.59.

²²⁵ Keskin-Altın, a.g.e., s.59-60.

unuttum. Onun için hissiyatımı hakkıyla ifade edemiyorum. Mamafih birkaç gün sonra tekrar görüşeceğiz. Sizinle tanışmış olduğumdan çok memnunum.”²²⁶
Şeklindeki ifadesi ile sevincini dile getirmiştir.

Sivastopol’dan Haydarpaşa’ya uzanan deniz yolculuğunun ardından Kral Amanullah ve eşi Süreyye, İstanbul’da Türk uçak ve gemileriyle selamlandıktan sonra Haydarpaşa’dan hareket edecek olan ve Kral için özel olarak hazırlanan trene binerek Ankara’ya doğru yola çıkmıştır²²⁷. 20 Mayıs 1928 tarihinde Ankara’ya ulaşan Kral Amanullah ve mahiyeti burada, Reis-i Cumhur M. Kemal Paşa, T.B.M.M. Başkanı Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ve bir takım yüksek devlet erkânı tarafından karşılanmış ve Ankara Palas’a yerleştirilmişlerdir²²⁸. Ankara Palas’ta T.B.M.M. Başkanı ve Genel Kurmay Başkanı ile görüşen Kral ve eşi, yine aynı günün akşamında M. Kemal Paşa tarafından onurlarına verilen bir akşam yemeğine katılmışlardır²²⁹. Yemek sırasında bir konuşma yapan M. Kemal Paşa, Afgan Kralı’nın Türkiye’ye gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek her iki milletin Orta Asya’dan beri olan tarihi dostluğuna vurgu yapmıştır. M. Kemal Paşa ayrıca, Kral Amanullah Han’ın Afganistan için ortaya koyduğu yenileşme mefhumunu da takdirle karşıladığını ifade etmekle birlikte bu reform hareketlerinin, sosyal dokusu hassas ve kısmen de tutucu olan Afganistan’da kuşkuyla karşılanabileceğini ve bu durumun bazı tehlikeli sosyal karışıklıklara neden olabileceğini de üstü kapalı bir şekilde dile getirmiştir²³⁰. Kral Amanullah, M. Kemal Paşa’nın nutkuna karşılık olarak, Türkiye’nin yeni ve parlak vaziyetinin kendileri için övünç ve aynı zaman esin kaynağı olduğunu söyleyerek, Türkiye’nin geleceği için duacı olduklarını ifade etmiştir²³¹.

Ankara’da sekiz gün boyunca yoğun bir şekilde davetlere, görüşmelere ve gezilere katılan Afgan Kralı, Ankara’nın ardından 28 Mayıs günü tekrar İstanbul’a

²²⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.158-159.

²²⁷ Ankara’ya giden bu trende Afgan heyeti içerisinde Kral ve Kraliçe’den hariç, Prenses Nurissırac, Huriye Tarzi ve Musahib-i Serdar Hasan Han ile başkâtipleri Serdar Ali Gulam Sıddık Han, Sefir Gulam Geylani ve refikalari ile mihmandarları yer almıştır. Bkz.: Bal, **a.g.e.**, s.265.

²²⁸ Bal, **a.g.e.**, s.265.

²²⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s.162.

²³⁰ M. Kemal Paşa’nın yemek sırasında yaptığı konuşmanın tam ve orijinal metni için bkz.: Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürk’ün Not Defteri XI**, ATASE Yay., Ankara 2009, s.104-136.

²³¹ Kral Amanullah’ın Nutku için bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.172-173.

gelmiş ve 1 Haziran 1928 tarihine kadar burada kalmıştır. İstanbul ikameti sırasında da bazı görüşmelerde bulunan ve bir takım gezilere katılan Kral Amanullah, son olarak Hürriyet-i Ebediye tepesinde kendisi için düzenlenen uğurlama törenin ardından Batum'a hareket etmiş ve buradan da Tahran'a giderek İran üzerinden Afganistan'a geçmiştir²³².

Türk basınında ilgiyle karşılanan ve yakından takip edilen²³³, ayrıca Türkiye için bir ilk olan bu gezi, Kral Amanullah için son olmamıştır. Nitekim kendisi, 1930, 1933 ve son olarak 1938 yıllarında çeşitli amaçlar ile Türkiye'ye gelmiştir.²³⁴ Ancak Amanullah bu tarihlerde Kral olarak değil sabık bir lider olarak Türkiye'de bulunmuştur²³⁵.

2.3.3. İkinci Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması

Afgan Kralı'nın Türkiye ziyaretleri sırasında iki devlet arasında 1921 yılında imzalan Dostluk Antlaşması'na ek olarak "*Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi*" adıyla yeni bir anlaşma imzalanmıştır (25 Mayıs 1928). Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Afganistan adına ise Afgan Dışişleri Bakanı Vekili Gulam Sıddık tarafından imzalanan dostluk anlaşmasının maddeleri şu şekildedir;

²³² Kral Amanullah'a Batum'a kadar Mihmandar Fahreddin Paşa, Batum'dan Tahran'a kadar ise Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu) eşlik etmiştir. Bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.190; Afgan Kralına Türkiye'den ayrılırken, ipekten yapılmış bir elbise, ipek işlemeleri on iki parça örtü ve çay takımı, İstanbul manzaralı bir albüm, Osmanlı alfabesi ile süslenmiş bir seccade ve son olarak da bir kılıç ile bir at hediye edilmiştir, bkz.: Okur, **a.g.m.**, 82.

²³³ Ziyaretin Türk basınındaki yansımaları için Bkz.: İlbeyi Özer, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Remi Konuğu Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları (1928)", **international Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, (2003), V.8/11, <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=5802> (10.02.2015).

²³⁴ İsmail Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (Bahar-Güz 2008), C.VII, S.16-17, s.328.

²³⁵ Ortadoğu ve Avrupa gezisinden sonra Afganistan'a dönen Kral Amanullah, ortaya koymuş olduğu reformlara karşı hoşnut olmayan kabilelerin isyanı ile karşılaşmış ve bu durum karşısında tahtı kardeşi İnyetullah Han'a bırakarak kaçmak mecburiyetinde kalmıştır (1928). Beççe-i Saka (Sucunun Oğlu) lakaplı Habibullah isimli çete reisi önderliğindeki bu isyan, Krallık sarayının kuşatılması ve İnyetullah Han'ın Beççe-i Saka ile anlaşarak Hindistan'a gitmesi ile nihai hedefine ulaşmıştır. Tüm bu yaşananların ardından Beççe-i Saka, kâfir olarak anılan Amanullah Han'a karşı savaştığı için Gazi ve Hadimi-i Din-i Resulullah, Emir Habibullah unvanını alarak Afgan tahtına oturmuştur (17 Ocak 1929). Amanullah Han bu tarihten itibaren 1960 yılındaki vefatına kadar Roma ve İsviçre'de sürgün bir hayat yaşamak zorunda kalmıştır. Bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.224; Köçer, **a.g.e.**, 235-253.

Birinci Madde: Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Krallığı beyinde ve kezalik iki millet arasında ihlâli gayr-i kabil sulh ve samimî ve ebedî muhadenet cari olacaktır.

İkinci Madde: Tarafeyni- Akideynden biri aleyhinde ahar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareket-i hasmâne vâki olduğu takdirde diğer taraf-ı âkid o tecâvüzün me'î emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harb emr-i vâki olduğu halde iki hükûmet yüksek menfaatlerine muvafik olan musip kararı taharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayırhahane ve itina ile mütalâa etmeyi taahhüt ederler.

Üçüncü Madde: Tarafeyn-i Akideynden her biri ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer taraf-ı âkideyn aleyhine tevcih edilen hiçbir ittifaka veya siyasî ve askerî ve iktisadî ve mâlî hiçbir itilâfâ ve keza ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer taraf-ı âkideyn emniyet-i eskeriyesi aleyhine tevcih edilen harekât-ı hasmâneye iştirak etmemeyi taahhüd ederler.

Dördüncü Madde: Devleteyn-i âkideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtiyaç hissedilen türlü vesail ve vesâiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelât-ı mahsusa ile temin ve onun ihtiyaçlarını teshil ve tehvine çalışmayı taahhüt ve diğer taraf-ı muahide o hususta muavenet ederler.

Beşinci Madde: Türkiye Cumhuriyeti Afganistan'ın maarif ve ordusunun terakki ve tealisi için talep edeceği adlî ve ilmî ve askerî mütehassısları intihap ile Afgan devletinin hizmetine vermeyi taahhüt eder.

Altıncı Madde: Tarafeyn-i Akideyn tebaasını yekdiğerinin arazisinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine nail olacaklarıdır. Mahaza tarafeyn-i akideyn ayrıca ikamet ve ticaret mukavelenameleri yapabilecekleri gibi şehbenderlik ve posta ve telgraf ve iade-i mücrimin mukavelenamelerini aktedeceklerdir.

Yedinci Madde: Tarafeyn-i âkideynden her biri, işbu muahdenamede tayin edilen mütakabil taahhüt haricinde, diğer devletlerle her türlü münesabatta serbesti hareketini temamilen muhafaza edecektir,²³⁶.

İmzalanan bu anlaşma 1921 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması'nın çerçevesi biraz daha genişletilerek yenilenmesi şeklinde değerlendirilebilir. Bu yeni antlaşma ile birlikte iki devlet ve iki millet arasındaki dostluğun ebedi olacağı dile getirilmiş ve yine ilk antlaşmada olduğu gibi tarafların birbirinin aleyhine olabilecek anlaşmalara imza atmayacakları, siyasi oluşumlara girmeyecekleri ve taraflardan birisini siyasi, iktisadi ve askeri olarak zor durumda bırakan hiçbir hareketin içerisinde yer almayacağı kabul edilmiş, bunun haricindeki konularda ise taraflar, diğer devletlerle istediği şekilde anlaşma yapabilme hakkını muhafaza etmişlerdir. Yine Dostluk Antlaşması dâhilinde her iki devlet tebaasının taraf olan diğer ülkenin topraklarında ticaret yapabileceği dile getirilmiş ve konsolosluk, posta ile telgraf gibi iletişim yönü kuvvetli unsurları konu alan anlaşmaların akdedileceği ifade edilmiştir. Ayrıca suçluların kendi memleketlerine iade edilmesi hususu da bu antlaşmada yer almış ve bunun için ayrı bir mukavele yapılacağı kararlaştırılmıştır. Şüphesiz bu antlaşmadaki en önemli madde dört ve beşinci maddelerdir. Burada tarafların memleket ve milletleri için gerekli olan her türlü ihtiyacın temin edilmesi için çaba harcayacağı belirtilmiş ve büyük bir yükümlülük altına girilmiştir. Ayrıca beşinci madde ile birlikte Türkiye, Afganistan'ın eğitim ve askeri sahalardaki uzman ihtiyacını karşılamayı da taahhüt etmiştir. Nitekim Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın "*İş bu Türk-Afgan Anlaşması yeni ve sağlam esaslarda iki dost ve iki kardeş milletin işbirliğini tanzim etmektedir. Bundan evvel mevcut olan anlaşmada da bu esas vardı. Fakat tatbik kabiliyeti zayıf idi. Sırf bu sebeple sağlamlığı ve samimiyeti nispetinde ameli ahkâmı kapsayan bu yeni anlaşma eskisinin yerine kaim olmak üzere imzalanmıştır*".²³⁷ ifadesi ile anlaşmanın amacına yönelik yaptığı açıklamalarla

²³⁶ *Sekizinci Madde: İşbu muahdename Türkçe ve Farsî yazılmıştır ve her iki metin mütesaviyen muteberdir.*

Dokuzuncu Madde: İşbu muahdename musaddak nüshaların teatisinden itibaren meri olup mümkün mertebe kısa bir zaman zarfında âkitler tarafından tastik olunacak ve musaddak nüshalar Ankara'da teati olunacaktır. Bkz.: Hariciye Vekâleti Protokol Umum Müdürlüğü, 25.05.1928 tarihli Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahdenamesi Protokolü, **B.C.A. T.** 25.05.1928, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.5, (EK-1)

²³⁷ Bal, **a.g.e.**, s.268.

birlikte Türkiye, yükümlülüğü gereği vakit kaybetmeksizin ordunun iyileştirilmesi amacıyla Afganistan'a askeri bir heyet göndermiştir (21 Ekim 1928). Korgeneral Kazım Orbay başkanlığında Albay Hidayet, Nuri, Reşit, Cemil, Muharrem, Binbaşı İzzet ve Halim, Yüzbaşı Raşit ve Kazım Bey'lerden oluşan bu askeri heyet, vakit kaybetmeden çalışmalara başlayarak Afgan ordusunu teftiş etmiş ve tanzimin hazırlıklarını yapmıştır. Kral Amanullah ise, heyetin başkanı Kazım Orbay'ı Afganistan Genelkurmay Başkanlığı görevine getirerek heyete olan güvenini ortaya koymuş ve sistemli bir çalışma imkânı yaratmıştır. Ancak Kral'ın tüm bu çabalarına rağmen heyet Afganistan'da başarıya ulaşamamıştır. Bu duruma, 1928 yılında Kral Amanullah'a karşı başlatılan isyanın sonucunda Amanullah Han'ın tahtı terk etmesi ve yeni Afgan Kralı Habibullah'ın (Beççe-i Saka) Türk heyetini Türkistan'a göndermesi etkili olmuştur. Türkistan'da, Afganistan'daki gelişmeleri bir süre takip eden heyet, istikrarın sağlanamayacağı kanısıyla daha sonra Türkiye'ye dönmüş ve böylelikle Dostluk Antlaşması çerçevesinde atılan ilk adım, başarısızlıkla sonuçlanmıştır²³⁸.

2.3.4. Afganistan'da Geçici Bir Hükümet ve Türkiye-Afganistan İlişkilerinde Durağanlaşma Dönemi (1928-1929)

“Amanullah'ın kâfirliği, Kraliçenin Avrupa'da çıplak dolaştığı ve kâfirlerle şarap içtiği, Afgan kızlarının kâfiristana tahsil için cebren gönderildikleri, memlekete kâfir adetleri ithal olunduğu ve İngilizlerle iş tutulduğu” propagandası²³⁹ ile 14 Aralık 1928 tarihinde çetesi ile Kâbil'e ani bir baskın yapan Tacik reisi Beççe-i Saka, burada hükümet kuvvetlerini oldukça zor duruma düşürmüştü ancak bir sonuç elde edemeyerek Kuhistan'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Afgan kuvvetlerinin Beççe-i Saka'yı kaçarken takip etmemesi üzerine yeni bir imkân bularak Kuhistan'da bir başka kuvvet toplayan Beççe-i Saka, Afganistan'da nadir görülen kar tipisinin meydana geldiği gece (13 Ocak 1928), Afgan kuvvetlerinin hiç beklemediği bir anda yeni bir baskın yaparak Afgan birlikleri dağıtmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin

²³⁸ Keskin-Altın, a.g.e., s.59-60.

²³⁹ Kabil Büyükelçiliği'nden alınan 12.02.1929 tarihli 1625/4 numaralı şifre tahrirâtı, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 07.04.1929 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen 1625/4 numaralı şifre tahrirat sureti, B.C.A. T. 14.04.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.7, (EK-2).

ardından Kral Amanullah Kandahar'a kaçmış, bunu duyan ordu birlikleri ise tamamen dağılmıştır (15 Ocak 1928)²⁴⁰. Kanlı bir isyan sonucu Kâbil'deki vilayet binasına gelen Beççe-i Saka, burada kendisi Kral ilân etmiştir²⁴¹.

Beççe-i Saka'nın Afganistan'da Kral olmasının ardından ülkedeki İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve daha sonraları Rusya elçileri ülkeden ayrılmış, Afganistan'da yalnızca Türk Büyükelçisi²⁴² Yusuf Hikmet Bayur ve Türk askeri heyeti kalmıştır. Büyükelçilik binasında iki ay kadar kalan Türk askeri heyeti daha önce dile getirdiğimiz üzere Beççe-i Saka'nın baskısı sonucu ülkeden ayrılmıştır.

Türkiye, Beççe-i Saka'nın genellikle ülkedeki mollalar tarafından desteklenmesi, mevcut unsurlarının değişime karşı bir yapıya sahip olması ve son olarak zorba bir yönetim anlayışını benimsemesi nedeni ile yeni Kral'ın hâkimiyetini tanımamış ve ilişkilere ara verilmiştir. Sabık Kral Amanullah ile iyi ilişkiler içerisinde olan Türkiye, Beççe-i Saka hükümetini irticai bir unsur olarak nitelemiş ve Afganistan'da bulunan Türk askeri heyetine hayatlarını ortaya koyarak Amanullah Han'ı korumalarını istemiştir²⁴³.

Afganistan'ın tamamında hâkimiyet kuramayan Beççe-i Saka, dokuz aylık bir iktidardan sonra, Afganistan'ın önemli devlet adamlarından biri olan Muhammed Nadir Han tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır (1929).

²⁴⁰ Afganistan'daki birçok vilayet ahalisi Amanullah Han'ın istifasını geri almasını ve Afgan Kralı olarak görevine devam etmesini istemiş ancak Amanullah Han bunları dikkate almayarak tahtından uzaklaşmıştır. Nitekim Amanullah Han'ın bu tutumunda dağılan ordu birliklerinin verdiği güvensizlik etkili olmuştur. Amanullah Han'ın tekrar Afgan Kralı olması yönünde beyanlar veren vilayet ve ahalileri için bkz.: Afganistan Büyükelçiliği'nden varit olan 28.01.1929 tarihli 1098 numaralı tahririn, 07.02.1928 tarihinde Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlet'e ve Erkân'ı Harbiye Reisliği'ne gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 07.02.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.6.

²⁴¹ Ömer Erden, "Afganistan'da Gerici Bir Hareket 'Beççe-i Saka'", **Atatürk Dergisi**, (Erzurum 2004), C.4, S.1, s.207-208.

²⁴² 1928 yılındaki dostluk anlaşmasının ardından Afganistan'daki elçilik düzeyindeki ilişkiler Büyükelçilik seviyesine çıkarılmış ve Yusuf Hikmet Bayur Büyükelçi olarak Afganistan'a atanmıştır.

²⁴³ Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Kâbil Türk Büyükelçiliği'ne gönderilen telgraflar için bkz.: Şimşir, **a.g.e.**, s.222-224.

2.3.5. Muhammed Nadir Şah İktidarı ve Yeniden Başlayan Türkiye-Afganistan İlişkileri (1929-1933)

Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol sahibi olan Nadir Han, daha sonraki süreçte Amanullah Han ile anlaşamayıp, bir takım bürokratik görevlerin ardından Fransa'da inzivaya çekilmiştir (1928). Amanullah'ın Afganistan'daki iç karışıklıklar sonucu tahtı terk etmesinin ardından, yönetimi tekrardan Afganlılara vermek²⁴⁴ niyeti ile Afganistan'a gelen Nadir Şah, burada kardeşleri ve kendisine destek olan kabileler ile birlikte Beççe-i Saka'ya karşı mücadele etmiş ve onu Afgan tahtından uzaklaştırarak idam ettirmiştir²⁴⁵. Beççe-i Saka'nın bertaraf edilmesinin ardından kimin kral olacağı merak konusu olmuş ve bu doğrultuda 16 Ekim 1929 tarihinde Afganistan'ın önde gelen liderlerinin ve Kâbil'deki Türk ve İran Büyükelçisi ile Rus Maslahatgûzarının da katılacağı bir toplantı tertip edilmiştir. Toplantı esnasında Afgan ileri gelenlerinin çoğu Nadir Han'ı, Kral ilan etmek istemişler, ancak Nadir Han bu durum karşısında kararsız kalmış ve *"Türk Büyükelçisi ne diyor, kendisinden sorar mısınız?"* diyerek Büyükelçinin nezdinde Türkiye'nin ne düşündüğünü merak etmiştir, bunun üzerine Türk Büyükelçi Yusuf Hikmet Bayur *"Halkın sesi, Allah'ın sesi"* şeklindeki cevabıyla onay vermiş ve Nadir Şah *"Öyleyse tahtı kabul ettim"* diyerek Şah unvanıyla Afganistan'ın yeni Kralı ilan edilmiştir²⁴⁶.

Nadir Şah'ın Kral olması yönündeki tereddütlerini Türkiye'nin kararı ile ortadan kaldırması oldukça önemli bir gelişmedir, nitekim yeni kralın da Türkiye ile iyi ilişkiler kuracağını ip uçları olarak da değerlendirilebilir, ayrıca Nadir Şah, Türk Büyükelçisi Bayur'un güven mektubunu sunduğu sırada *"Kaffemiz Reis-i Cumhuriyet Hazretlerini başımız tanırız"* diyerek Türkiye'nin manevi bir lider olduğunu kabul etmiştir²⁴⁷.

²⁴⁴ Burada kastedilen etnik unsur şüphesiz Peştunlar'dır. Nitekim Beççe-i Saka bir Tacik'tir ve Afganistan'da Peştun olmayan bir ismin Kral olması tahammül edilemez bir durumdur. Burada Nadir Han'ın Afganistan'ın istikbalini düşündüğü kadar milliyetçi duygularla da hareket ettiği düşünülebilir.

²⁴⁵ Rıza Kurtuluş, "Nâdir Şah", **DİA**, (2006), C.32, s.278.

²⁴⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.232.

²⁴⁷ Bilal N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yay., Ankara 1996, s.328.

Şekil 3: Afgan Şahı Nadir Han Siracülemaret'te askeriyle (1929)²⁴⁸.

Yeni Kral Nadir Şah, Afganistan'daki reform hareketlerinin Amanullah'dan sonraki mirasçısı olmuş ve onun izinden gitmiştir. Ancak bunları yaparken Afganistan'ın dini otoritelerini ürkütmeyerek, radikal adımlar yerine daha yumuşak bir geçiş dönemi meydana getirmiştir²⁴⁹.

Nadir Şah iktidarının ilk dönemlerinde Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler Türkiye'nin, Şah'ın manevi yönünün kuvvetli olması ve dini otoritelerle iyi geçinmesi sebebiyle yönetimde irticai unsurların yer alabileceği endişesine sahip olması dolayısıyla bir süre durağanlaşmıştır. Ancak daha sonra Şah'ın batılılaşma yönünde attığı bazı adımlar ve Türkiye nezdinde geliştirmek istediği dostane ilişkiler sayesinde Türkiye ile Afganistan arasındaki samimi ilişkiler kaldığı yerden devam etmiştir. Bu durum Şah'ın 1930 yılında Türkiye Büyükelçisi olarak atadığı Gulam

²⁴⁸ Durukal, a.g.e., s.84.

²⁴⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s.211.

Nebi'nin yerine 1931 yılında yeniden Ankara Büyükelçiliği görevine getirdiği Sultan Ahmed Han tarafından sık sık dile getirilmiştir²⁵⁰.

Nadir Şah'ın iktidarı döneminde Afganistan'da reform adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Türkiye'den giden birtakım uzmanlar, Afganistan'ın yeniden şekillenmesi amacıyla birçok kurumun açılmasına öncülük etmiş ve yeni yetişecek kadroların öğreticisi konumuna erişmişlerdir. Ancak Nadir Şah bu gelişmelerin sonucunu göremeden 8 Kasım 1933 tarihinde, bir dönem Afganistan'ın Ankara Büyükelçiliği görevini yürüten ve daha sonra eski Kral Amanullah lehine halkı isyana hazırlamak gerekçesi ile Nadir Şah tarafından idam ettirilen Gulam Nebi'nin akrabaları tarafından bir tören sırasında öldürülmüştür²⁵¹.

Nadir Şah döneminde, sabık Afgan Kralı Amanullah Han lehine bir takım girişimler meydana gelmiştir. Afganistan'daki Rus sefaretinin Amanullah lehine propaganda yapmasının da etkisi ile özellikle bürokratik kademelerdeki yetkililer ve bazı aşiret liderleri Nadir Şah'ın, kendi akrabalarını kayırdığını, İngilizler ile beraber iş tuttuğunu, memlekete ait meselelerde muvaffak olamadığını ve münevver yerine ülkenin dini çevrelerle birlikte hareket ettiğini dile getirerek Nadir Şah aleyhine tavır almışlardır²⁵². Tüm bunlardan haberdar olan Nadir Şah ise sert bir tutum izlemiş ve muhalefet ile eskiye özlem duyan kesimleri sindirmeye çalışmıştır²⁵³. Nitekim yukarıda bahsi geçen Gulam Nebi'nin idam edilmesi de bu sindirme ve baskıcı politikanın bir sonucudur. Ayrıca sabık kral Amanullah Han'ın sürgündeyken zaman zaman Türkiye'ye gelmesi ve resmi görevliler ile görüşmesi de Nadir Şah'ın tepkisine yol açmış, bunun sonucu olarak iki ülke arasındaki ilişkiler kısa bir dönem durağanlaşmıştır.

²⁵⁰ "İtimatnameler", **Aydın Tarihi**, (1931), C.25, S.84-85, s.7277-7278; "Türk-Afgan Münasebati", **Hakimiyeti Milliye**, 4 İkinci Kanun, Ocak 1932.

²⁵¹ Afganistan Büyükelçiliği'nden 9 İkinci Teşrin 1933 (9 Kasım 1933) tarihinde alınan tahririn, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 27.11.1933 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 27.11.1933, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.9.

²⁵² Afganistan Büyükelçiliği'nden alınan tahriratın, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 29.07.1931 tarihinde Başvekâlet'e sunulan sureti, **B.C.A.** T. 29.07.1931, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.21; Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlet'e gönderilen tezkire, **B.C.A.** T. 29.07.1931, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.20.

²⁵³ Afganistan'da meydana gelen isyan hakkında Afganistan Büyükelçiliği'nden alınan 05.08.1930-06.08.1930 tarihli 135 ve 136 numaralı telgrafların, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 31.08.1930 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen suretleri, **B.C.A.** T. 31.08.1930, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.13.

2.3.5. Zahir Şah Dönemi Siyasi ilişkiler ve Afganistan'ın Türkiye'nin Desteği ile Uluslararası İttifaklara Üye Olması

Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından oğlu Muhammed Zahir Han Afganistan tahtına oturmuştur²⁵⁴. Bu durumu Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmed'in telgrafı ile öğrenen Türkiye, Zahir Şah'ın daha önceden veliaht tayin edilip edilmediğini netleştiremediği için ilk anda yeni kralı tebrik etmemiş ve İran ile Rusya'nın yeni krala karşı takınacağı tavrı beklemiştir. Rusya ve İran ile yapılan bir takım yazışmalar sonucunda yeni kralın tebrik edilmesi konusunda görüş birliğine varılmış ve bu doğrultuda M. Kemal Paşa 15 Kasım 1933 tarihinde Zahir Şah'a telgraf çekerek tebrik etmiştir²⁵⁵.

Henüz 19 yaşındayken Afganistan tahtına oturan Zahir Şah, eğitilmiş ve reform yanlısı olmasına rağmen devlet yönetimindeki tecrübesizliği dolayısıyla hükümet işlerini Sadrazam olan amcası Haşim Han ve Şah Mahmud Han'a bırakmış ve bu iki isim Zahir Şah'ın hükümdarlığını pekiştirmiştir²⁵⁶. Ayrıca yine bu önemli iki devlet adamı, tecrübeleri ile Zahir Şah'ın daha sonraki süreçte devlet yönetiminde etkin bir rol üstlenmesine de katkı sağlamışlardır.

Zahir Şah döneminde, Türkiye ile Afganistan arasındaki mevcut ilişki ve dostluk, tüm hızıyla devam etmiştir. Türkiye'nin, sabık Kral Amanullah ve Nadir Şah döneminde Afganistan'ın tanzimi için başlattığı yardımlar Zahir Şah döneminde de devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'den giden Fahreddin Altay Paşa Afganistan'ı (1934)²⁵⁷, Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han ve Afgan Harbiye Bakanı da Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir (1936)²⁵⁸.

²⁵⁴ Muhammed Zahir Han, Afgan tahtına oturduğu tarihten itibaren Zahir Şah unvanı ile anılmıştır.

²⁵⁵ Şimşir, **Atatürk ve**, s.269-270.

²⁵⁶ Afganistan'ın yeni Kralı Zahir Şah hakkında Afganistan Büyükelçiliği'nden 14.12.1933 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne gönderilen özgeçmiş malumatının, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 16.12.1933 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 14.12.1933, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.11; "Türkiye'nin Şark, Cenup Komşuları", **Ayın Tarihi**, (Ağustos 1934), C.8, s.411-412.

²⁵⁷ 1934 yılında Afganistan ile İran arasında sık sık sınır ihtilafı meydana gelmiş, bu doğrultuda da Fahreddin Altay Paşa, Afganistan ile İran arasında vuku bulan ve temelini Tuz Gölü'nden hangi devletin istifade edeceği hususunun oluşturduğu sınır problemini çözmek için, hakem sıfatıyla bölgeye gitmiş ve çeşitli görüşmeler yaparak sorunun çözümüne katkı sağlamıştır. Ancak bu durum Afganistan Hükümeti ve Afgan basınınca şükranla karşılanırsa da İran'ı pek memnun

2.3.5.1. Türkiye'nin Afganistan'ın Üyeliğe Kabul Edilmesi Yönündeki Çabaları ve Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği

1932 yılında Milletler Cemiyeti üyesi İspanya ve Yunanistan'ın desteği ile Milletler Cemiyeti'ne üye olan Türkiye²⁵⁹, bu tarihten itibaren cemiyet içerisinde oldukça önemli bir devlet haline gelmiştir. Nitekim Türkiye bu etkinliği sayesinde 17 Eylül 1934 yılında cemiyetin idare merkezi olan Konsey üyeliğine seçilmiştir²⁶⁰. Yaşanan bu gelişmelerin ardından 25 Eylül 1934 tarihinde Afganistan Cemiyet üyeliği için başvuru yapmış ve bu başvuru, başında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın bulunduğu siyasi komisyonun önüne gelmiştir. Komisyon sürecinde Afganistan'ın kabulü için hazırladığı raporu sunan ve Afganistan'ın üyeliğini ateşli bir şekilde savunan Tevfik Bey, raporunu onaylatarak cemiyetin karar organı olan Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na (Asamble) önüne götürmüştü ve burada Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin kabul edilmesini sağlamıştır. (27 Eylül 1934)²⁶¹.

Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği Türk ve uluslararası basında ilgiyle takip edilmiştir, 27 Eylül 1934 tarihinde Times gazetesinde çıkan ve

etmemiştir. Afganistan ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığı ve sorunun Türkiye'nin hakemliği çerçevesindeki çözümü için bkz.: Fahreddin Paşa'nın 09.11.1934 tarihinde Hariciye Vekâlet'ine gönderdiği telgrafın, Hariciye Vekâleti Umum Müdürlüğü tarafından 17.11.1934 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 17.11.1934, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.12; Afganistan Büyükelçiliği'nden alınan 02.07.1935 tarihli ve 655 numaralı telgrafın, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 12.07.1935 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 11.07.1940, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.6 (Arşivdeki indekste tarih 11.07.1940 olarak belirtilmişse de belge 1935 yılı esaslıdır); Afganistan Büyükelçiliği'nden 01.07.1935 tarihli ve 3785/40 numaralı olarak alınan, Afganistan'da çıkan İslah gazetesinin tercümesi olan tebliğin, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 08.08.1935 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 08.08.1935, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.16; Afganistan Büyükelçiliği'nden 03.09.1935 tarihli 417/208 numaralı olarak alınan, çözülen sınır anlaşmazlığı meselesinden İran'ın memnun olmadığına dair malumatın, Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 30.09.1935 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 28.09.1935, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 261.760.9; "İran-Afgan İhtilafı", **Hakimiyeti Milliye**, 10 İkinci Teşrin 1934, (10 Kasım 1934); "İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığı Kotarıldı", **Ulus**, 16 Mayıs Perşembe 1935.

²⁵⁸ Türkiye'ye ziyarete gelen Afgan Harbiye Veziri ile görüşme yapan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in, 20.10.1936 tarihinde Başvekâlet'e gönderdiği rapor, **B.C.A.** T. 20.10.1936, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.20; Bal, **a.g.e.**, s.272.

²⁵⁹ Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (Bahar-Güz 2008), C.VII, S.16-17, s.246.

²⁶⁰ "Milletler Cemiyeti", **Ayın Tarihi**, Birinci Teşrin (Ekim) 1934, C.10, s.184.

²⁶¹ "Milletler Cemiyeti", **Ayın Tarihi**, Birinci Teşrin (Ekim) 1934, C.10, s.208-211.

Hakimiyeti Milliye gazetesinde yayınlanan Robert Byron imzalı bir makalede “Afganistan’ın Milletler Cemiyeti’ne girebilmesi için Hindistan, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Çin, İran ve Irak lehte oy kullanmışlardır. Yeni Kral’ın Amanullah Han gibi muvaffakiyetsiz çarelere başvurmaktan ziyade, kabileleri barıştırmış ve iç siyaseti güveni sağlamıştır. Bunun yanında yeni Kral ticareti güven altına alarak (Milli bir banka ve milli bir ticaret şirketi) Afganistan’ı terakki yoluna sokmuşlardır”²⁶² değerlendirilmesi yapılarak Zahir Şah’ın her alandaki ilerlemeci adımları takdir edilmiştir.

2.3.5.2. Afganistan’ın Sâdâbâd Paktı’na Üyeliği

Zahir Şah döneminde uluslararası politikada tarafsız kalmaya özen gösteren Afganistan, II. Dünya Savaşı’nın hazırlayıcısı olan Almanya ve İtalya’nın nüfuzsal baskılarına maruz kalmıştır. Afganistan’ı zor durumda bırakan ve Afgan liderlerini rahatsız eden bu durum, ülke yönetimini bir takım arayışlara sevk etmiştir. Afganistan’ı Alman yayılcılığından kurtarmak isteyen ve bu dönemde Türkiye’nin Afganistan Büyükelçisi olan Memduh Şevket Esandal, 12 Ekim 1935 tarihinde Cenevre’de Türkiye, İran ve Irak arasında imzalanan anlaşmaya Afganistan’ı da dâhil etmek için girişimlerde bulunmuştur. Esandal’ın bu çabaları ve aracılığı ile 8 Temmuz 1937 tarihinde İran’da imzalanan yeni bir anlaşmayla Afganistan bu oluşuma kabul edilmiştir. Anlaşma İran Şahı’nın Şimran semtindeki Sâdâbâd Sarayında imzalanmasından dolayı “Sâdâbâd Paktı” adını almış ve Türk basınında da “Şark Misakı” olarak nitelendirilmiştir²⁶³. Ayrıca bu anlaşma uluslararası basında da geniş yankı uyandırmıştır²⁶⁴.

Sâdâbâd Paktı ile birlikte taraflar Briand-Kellog Paktı’na²⁶⁵ bağlı kalacaklarını, birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklarını, ortak karar alınması

²⁶² “Afganistan ve Milletler Cemiyeti”, **Hakimiyeti Milliye**, 7 I. Teşrin Pazar 1934 (7 Ekim 1934).

²⁶³ Şimşir, **a.g.e.**, s.330-336; Keskin-Altın, **a.g.e.**, s.74; Sâdâbâd Paktı’nın hükümleri için bkz. (EK-8).

²⁶⁴ Tufan Turan-Esin Eylül Turan, “Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Sadâbad Paktı’nın İmzalanmasının Yansımaları”, **international Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, (2001), V.6/6, s.1759, <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=2475> (14.02.2015).

²⁶⁵ Briand-Kellog Paktı, Fransa Dışişleri Bakanı Briand ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Kellog arasında 1928 yılında başlayan ve savaşın yasaklanmasını öngören notalar sonucu 27 Ağustos 1928 tarihinde aralarında Türkiye’nin de olduğu on beş devlet tarafından Paris’te

gereken konularda beraber hareket edeceklerini, birbirlerine karşı saldırgan bir tutum sergilemeyeceklerini ve sınır konusunda her devletin, anlaşmaya taraf olan devletlerin sınırlarına saygılı olacakları taahhüt altına alınmıştır²⁶⁶. Sâdâbâd Paktı'nın imzalanmasıyla birlikte Rusya kamuoyu, bu anlaşmanın Rusya'nın aleyhine olduğunu dile getirerek Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır takınıldığını iddia etmiş ve Türkiye bu bağlamda Tefik Rüşti Aras'ı Moskova'ya göndererek Rusya'yı ikna etmeye çalışmıştır. Dış politikada İngiltere ile iyi ilişkiler kuran Türkiye her ne kadar Rusya'ya, imzalanan paktın yalnızca İslâm ülkeleri ile dostluk çerçevesinde yakınlaşma amacı güttüğünü izah etmeye çalışsa da işin hakikatleri arasında Rusya'nın güneye yayılmasının engellenmek istendiği açık bir biçimde görülmektedir²⁶⁷.

2.3.6. M. Kemal Atatürk'ün Vefatının Afganistan'daki Akisleri

Milli Mücadele ve Cumhuriyet devrinde Türkiye-Afganistan arasındaki iyi ilişkilerin en büyük mimarlarından birisi olan M. Kemal Atatürk'ün 1938 yılındaki vefatı, Afganistan'da geniş yankı uyandırmıştır. Afgan Kralı Zahir Şah, ölüm haberini duyar duymaz Türkiye'ye bir telgraf göndererek üzüntülerini dile getirmiştir. Atatürk'ün ölümü yalnızca Afganistan devlet erkânında değil aynı zamanda Afgan halkında da derin üzüntüler yaratmış ve Afganistan matem havasına bürünmüştür. Afganistan'da meydana gelen hüznü, Türkiye'nin Afganistan Büyükelçisi Memduh Şevket Esenal 13 Kasım 1938 tarihinde merkeze gönderdiği telgrafta şu şekilde ifade etmiştir; *“Atatürk'ün rahatsızlıkları ve vefatları haberi Afganlılar ve Hindistan Müslümanları arasında derin teessür uyandırmış, yeni Cumhurbaşkanımızın iş başına gelmeleri de emniyet ve sevinçle karşılanmıştır. Afgan Kralı hanedanından olan Sadrazam, Harbiye Veziri, Saray Veziri, Maarif Veziri, bütün diğer vezirler, Âyan ve Mebusan Reisleri ile bu iki Meclis azalarından on beşer kişilik birer heyet, bütün vezirliklerin ve müstakil müdüriyetlerin Müsteşar*

imzalanan “Paris Misakı” isimli sözleşmedir, ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, (2008), S.79, s.254.

²⁶⁶ Mustafa Serdar Palabıyık, “Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937):İttifak Kurumları Açısından Bir İnceleme”, **ORSAM Ortadoğu Etütleri**, (Temmuz 2010), C.2, S.3, s.157; Keskin-Altın, **a.g.e.**, s.74.

²⁶⁷ Saray, **Türk-Afgan.....**, s.68.

ve Umum Müdür ve Müdürleri, Kralın Başyaveri ve Başkâtibi, burada bulunan Afgan Generalleri, Harbiye Vezirliği Şube Şefleri, Harbiye Mektebi Kumandan ve zabitleri, Edebi Encümen ve Ulema heyeti azaları Büyükelçiliğimize kadar gelerek taziyet etmiş ve teessürlerini bildirmişlerdir. Şimdiye kadar başkalarına gösterilmemiş olan bu saygı dolayısıyla oradaki Afgan Büyükelçisine hoşnutluk bildirilmesi muvafık olur sanırım”²⁶⁸.

Başsağlığı dileklerinde bulunan Afgan hükümeti, yine M. Kemal Paşa'nın Ankara'daki defin törenine katılan Zahir Şah'ın amcası ve Afganistan'ın Paris Büyükelçisi Mareşal Şah Veli Han, Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmed Han ve Afganistan'ın Paris Büyükelçiliği Müsteşarı İslâm Bey Han tarafından temsil edilmiştir. Bunun yanı sıra Afganistan'ın Sabık Kralı Amanullah Han da oğlu ile birlikte Türkiye'ye gelerek İstanbul'daki törene katılmış ve ardından Ankara'ya gelerek M. Kemal Atatürk'ü geçici kabrinde ziyaret etmiştir. Amanullah Han bu anı ve hüznünü “*Büyük arkadaşımın tabutu huzurunda durdum, eğildim ve ağladım*” ifadeleri ile dile getirmiştir²⁶⁹.

2.3.7. M. Kemal Atatürk'ün Vefatı Sonrası Türkiye-Afganistan İlişkileri (İkinci Dünya Savaşı'na Kadar)

M. Kemal Paşa'nın vefatının ardından Afganistan ve Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinde pay sahibi olan isimler bazı görev değişiklikleri ile birlikte makamlarını farklı siyasetçi ve diplomatlara bırakmışlardır. Öncelikle Türkiye-Afganistan dostluğunu şahsında barındıran M. Kemal Atatürk'ün yerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, başbakanlık görevini ise önce Celal Bayar ardından Refik Saydam üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Afganistan'ın Türkiye Büyükelçisi Sultan Ahmed Han'ın Türkiye'deki görevine son verilerek Afganistan'ın Moskova Büyükelçiliği'ne atanmış, yerine ise Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han göreve getirilmiştir²⁷⁰. Her iki ülkede yaşanan bu değişiklikler ile birlikte Türkiye ve Afganistan arasında bir takım diplomatik yazışmalar meydana gelmişse de II. Dünya Savaşı'nın arifesindeki hazırlıklar ve ülkelerin uygulamış olduğu

²⁶⁸ Bilal N. Şimşir, **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.387-389.

²⁶⁹ Şimşir, **Atatürk ve**, s.391-395.

²⁷⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s.401.

tarafsızlık politikası ile uluslararası ilişkilerde temkinli davranması, iki devlet arasındaki siyasi ilişkileri yeniden durağan bir vaziyete sokmuştur.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN EĞİTİM ALANINDA AFGANİSTAN'DA MÜESSESELEŞME ÇABALARI VE EĞİTİM YARDIMLARI 1923-1938

Türkiye, Osmanlı Devleti döneminde geleneksel kurumların gölgesinde kalan eğitim anlayışını ve uygulamalarını, aşama aşama ortaya koyduğu Batı formundaki reformlarla birlikte yeniden düzenleme gayreti içerisine girmiş ve bunu 1923-1938 yılları arasında büyük ölçüde başarmıştır. Bu başarılar ile birlikte Türkiye, Afganistan başta olmak üzere birçok ülkeye eğitim alanında katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda Doğu ve Balkan ülkelerinden çok sayıda öğrenci Türkiye'ye gelerek eğitim olanaklarından faydalanmıştır. Türkiye ise diğer ülkelere nazaran Afganistan'a özel bir ilgi göstermiştir. Bu ilginin hangi koşullar altında somutlaştığının anlaşılması açısından, Türkiye ile Afganistan'daki eğitim yeniliklerinin tarihsel sürecinin ve gelişim evrelerinin belirgin bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

3.1. Türk Eğitim Anlayışı

Eğitim, toplum bireylerinin zaman ve mekân farkı gözetmeksizin milli değerler altında yetiştirilmesi ve toplumun ihtiyaç duyduğu alanlardaki uzman ihtiyacını giderme sürecidir. Sistematik olarak Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan Türk eğitim serüveni, daha çok devlet kademelerine yönetici yetiştirme amacı gütmüş ve bu Osmanlı Devleti döneminde de aynı şekilde devam etmiştir. Eğitimin, siyasi ve askeri uzmanlığın bir hazırlık süreci olarak ele alınması, eğitimin askeri ve siyasi ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti döneminde eğitimin bir toplum meselesi olduğunun anlaşılması II. Mahmud döneminde (1808-1839) olmuş, bu dönemde geleneksel eğitime alternatif olarak Avrupa tarzında okullar açılmış, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, İstanbul'da ilkokul tüm erkekler için zorunlu hale getirilmiş ve uzmanlık alanlarına göre çeşitli meslek okulları açılarak eğitim toplum tabanına yayılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devletinin son dönemine kadar kademeli şekilde devam eden eğitim

alanındaki bu yeni anlayış, 1919 yılı sonrasında da sürekli bir biçimde ilerleme kaydetmiş ve eğitim Batı standartlarına uydurulmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yenilikleri

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti fiilen ortadan kaldırılmış ve Anadolu topraklarında yeni bir Türk Devleti'nin temelleri atılmıştır. Teknik, ekonomik, eğitim, siyasi ve askeri olarak Batılılaşma parolası ile temelleri atılan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin aksine eğitimi, Batılılaşmanın en önemli aracı olarak görmüş ve bu anlayış Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün fikir dünyası ile şekillenmiştir. Batılılaşma ile birlikte eğitimde ezberci anlayışın terk edilmesi öngörülmüş, Batılı yöntemler ile eğitimin toplumsal etkinliği sağlayacak bir biçimde yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak, Osmanlı Devleti'nden devralınan 4,984 ilkokul, 159 ortaöğretim ile 10 tane de yüksek okulun sayı adedince arttırılması ve eğitici kadroların Batı'dan gelen heyetlerin ortaya koymuş olduğu raporlar çerçevesinde yeni bir anlayış ile donatılması hedeflenmiştir. Bu dönemin en somut adımı ise 3 Mart 1924 yılında çıkartılan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" olmuş ve bununla, yüzyıllardır eğitim hizmeti veren geleneksel okullar kapatılarak Batı tarzında eğitimi temel alan okulların varlığı kabul edilmiştir²⁷¹. Ayrıca yine yüksek öğretim hariç tüm eğitim kurumları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altına sokulmuş, ardından 3 Kasım 1928 yılında yeni alfabesinin kabul edilmesiyle birlikte eğitimdeki geleneksel unsurların rolü büyük ölçüde ortadan kaldırılarak eğitimin millileştirilmesi hedeflenmiştir.

Yukarıda zikredilen eğitim yenilikleri, 1933 yılında gerçekleştirilen Üniversite Reformu ile birlikte daha geniş çevrelere yayılmış ve Türkiye

²⁷¹ Tevhid-i Tedrisat Kanununda olmamasına rağmen medreseler kanun çerçevesinde dönemin Maarif Vekili'nin çabaları doğrultusunda kapatılmış ve eğitimde dini propaganda yasaklanmıştır, bkz.: Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, (2008), C.1, S.2, s.161, <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/view/title/ataurk-doneminde-egitim-alaninda-yasanan-gelismeler-51559> (19.05.2015).

Cumhuriyeti okul, öğrenci ve öğretmen sayısı bakımından hem nitelik hem de nicelik bağlamında büyük gelişme kaydetmiştir²⁷².

Seneler	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1923-1924	5,062	12,734	358,548
1924-1925	6,192	16,420	413,284
1925-1926	6,134	17,089	431,923
1926-1927	6,156	18,019	466,192
1927-1928	6,192	17,728	497,298
1928-1929	6,754	18,273	517,286
1929-1930	6,720	18,259	511,223
1930-1931	6,775	19,383	535,830
1931-1932	6,894	19,842	575,068
1932-1933	6,973	19,707	623,283
1933-1934	6,602	18,806	656,732
1934-1935	6,653	19,890	717,917
1935-1936	6,553	19,879	770,527
1936-1937	6,386	20,061	810,199

Şekil 4: Yıllara göre bütün okulların sayısı ve bunların öğretmen ve öğrenci miktarları (1923-1937)²⁷³.

²⁷² Ali Arslan, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, Kitabevi, İstanbul 1995; Abdurrahman Boran, "Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Meydana Gelen Gelişmeler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2000), S.9, s.305-306, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_9/sayi_9.htm (19.05.2015).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere yıllara göre okul sayısında dönem dönem azalmalar olsa da öğrenci sayısında her yıl büyük bir artış gözlenmiştir. Bunun yanında öğretmen sayısında 1927-1928 yıllarında 300, 1933-1934 yılları arasında yaklaşık 1,000 civarında bir azalma olmuştur. 1933-1934 yıllar arasındaki bu düşüşün başlıca nedeni ise, üniversite reformu sonrası birçok üniversite hocasının kadro harici kalmasıdır²⁷⁴.

1923-1937 yılları arasında eğitim alanında yalnızca sayısal artışla yetinilmemiş ve ilk ve ortaöğretim programlarında Cumhuriyet rejiminin ortaya koymuş olduğu ilkeler çerçevesinde bir takım değişiklikler yapılarak eğitimin tüm basamaklarında Batılılaşma yolunda adımlar atılmıştır. Ayrıca bu dönemde ilk ve ortaöğretime olduğu kadar yüksek öğretime de büyük önem verilmiş ve 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi, 1926'da Gazi Eğitim Enstitüsü, 1930'da Yüksek Ziraat Okulu açılmış, İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebi'nin ismi değiştirilerek Siyasal Bilgiler Okulu adıyla Ankara'ya taşınmıştır²⁷⁵. 20. yüzyıl başlarında eğitim alanında hükümdarların kişisel çabalarıyla reform gerçekleştirme arayışına giren Afganistan'ın bu alanda Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde kazanılan tecrübelerden istifade etmek istemesi taraflar arası ilişkilere yeni bir boyut kazandıracaktır.

3.2. Afganistan Hükümdarlarının Eğitim Reformları (1901-1940)

Türkiye Afganistan'da yeni bir eğitim süreci başlatmamış, müesseseleşme çabaları da Afganistan'ın iç dinamikleri neticesinde ortaya çıkan yeniliklerin üzerine bina edilmiştir. Türkiye, ilk olarak Afgan Emiri Habibullah Han (1901-1919) döneminde başlayan ve daha sonra tahta geçen Kral Amanullah (1919-1928), Nadir Şah (1929-1933) ve Zahir Şah (1933-1973) tarafından hız kesmeden devam ettirilen eğitim yeniliklerinin çerçevesinde Afgan eğitimi için ortaya koyduğu hizmet müesseseleri ve bu müesseselerde görev alan Türk uzmanlarının bünyesinde katkıda

²⁷³ Demirtaş, **a.g.m.**, s.167, <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/view/title/aturk-doneminde-egitim-alaninda-yasanan-gelismeler-51559> (19.05.2015).

²⁷⁴ Kadro harici kalan Darülfünun hocaları için bkz.: Arslan, **a.g.e.**, 263-341.

²⁷⁵ Demirtaş, **a.g.m.**, s.164-165.

bulunmuştur. Bu meselenin daha belirgin hale gelmesi için Afgan krallarının eğitim alanında ortaya koydukları hizmetlerin anlaşılması oldukça önem taşımaktadır.

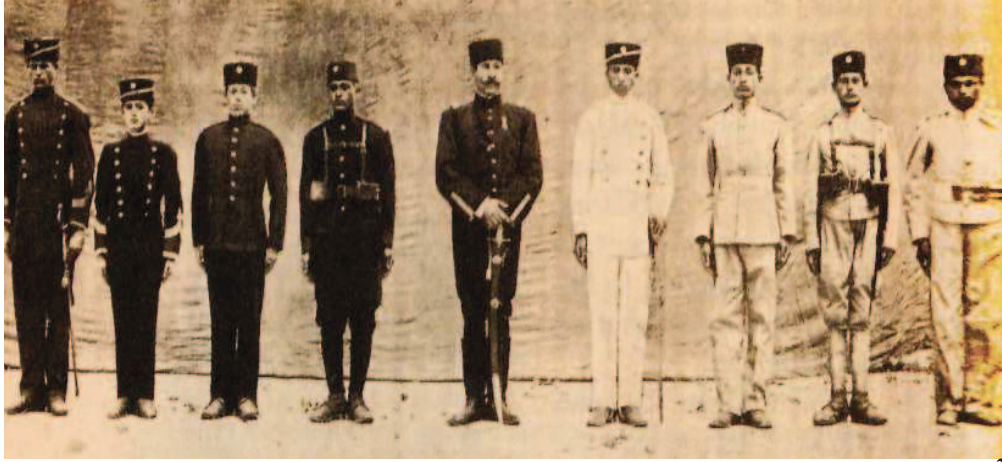
3.2.1. Habibullah Han Döneminde Eğitim Alanındaki Yenilikler

1901-1919 yılları arasında Afgan hükümdarı olan Habibullah Han, Hindistan'a yaptığı seyahat sırasında gördüğü teknolojik gelişmeleri ülkesine tatbik etmek için eğitim alanında birtakım reformların ilk adımını atmış ve bu doğrultuda sürgünde bulunan Afganistanlı bilginler ülkeye geri getirilerek yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır²⁷⁶.

Babası Abdurrahman Han'ın gelenekçi ve yeniliklere kapalı bir yönetim sergilemesine rağmen Habibullah Han, Afgan hükümdarlığı sırasında son derece yenilikçi bir tutum sergilemiştir. Afganistan'da gelenekçi eğitim yapısını kıran Habibullah Han, kısmen laik bir eğitim sistemi oluşturarak 1904 yılında Habibiye Okulu'nu kurmuştur. Yalnızca erkek öğrencilerin okutulduğu Habibiye Okulu'nda, dört yıllık bir eğitim müfredatı ile birlikte Fizik, Kimya, Botanik, Zooloji, Resim, Tarih, Coğrafya, Beden Eğitimi ve Dil dersleri gibi pozitif alanlarda bilim dersleri verilmiş ve yine aynı okulun içinde Afganistan için bir ilk olan halk kütüphanesi kurulmuştur. Habibiye Okulu'nun yanı sıra ülkede geleneksel eğitim veren okullar da varlığını sürdürmüş, Habibullah Han bu okulların müfredatına herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Yine Habibullah Han döneminde ilk defa yurt dışına öğrenci gönderilmesi planlanmış ancak bu uygulamaya sokulamamıştır²⁷⁷.

²⁷⁶ Recep Uslu, "Habibullah Han", **DİA**, (1996), C.14, s.375.

²⁷⁷ Oğuz Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.173-174.

Şekil 5: Habibullah Han döneminde Harbiye-i Sirâciye Mektebi öğrencileri²⁷⁸.

Habibullah Han, yetmişmiş kadro ihtiyacını gidermek için kurduğu Habibiye Okulu'nun yanı sıra sağlık eğitimi alanında 1913 yılında Afganistan'da, eğitim kadrosu içerisinde Türk, Hintli ve Afgan uzmanların yer aldığı ilk devlet hastanesini açarak burada hem hizmet hem de eğitim verilmesini amaçlamış ve bu doğrultuda birçok stajyerin uzmanlaşmasına olanak sağlamıştır²⁷⁹.

3.2.2. Amanullah Han Döneminde Eğitim Alanındaki Yenilikler

Habibullah Han döneminde başlayan eğitim reformları Habibullah'ın halefi Amanullah Han döneminde daha da gelişerek devam etmiştir. Afganistan'ı her alanda reform sürecine sokan Amanullah Han, şüphesiz bu sürecin büyük bir kısmını eğitim alanına ayırmış ve bu doğrultuda 1923 yılından sonra Hintlilerin desteği ile laik bir eğitim sistemi oluşturmuştur, bu sistemi Fransız ve Türk eğitimcilerin katkıları ile de geliştirmiştir. 1920'de Peştun Akademisi, 1924 yılında da Polis Akademisi kuran Amanullah, yine bu dönemde Fransa'ya birçok talebe göndererek, selefi Habibullah'ın ilk olarak ortaya attığı bu planı uygulama imkânı bulmuştur²⁸⁰.

Afganistan'da okuma yazma seferberliği başlatan Amanullah, alt ve üst tabakaya hitap eden eğitim kadrosu oluşturmuş, hatta bedevilerin dahi eğitimden

²⁷⁸ Fazlı, **a.g.e.**, s.50.

²⁷⁹ Hamşioğlu, **a.g.t.**, s.175-176.

²⁸⁰ Köçer, **a.g.e.**, s.116.

mahrum kalmaması için gezici öğretmenler yetiştirerek bedevileri medeniyete davet etmek istemiştir. Ancak bu girişimden yeterli gezici öğretmenin yetiştirilememesi ve bedevilerin ilgisizliği dolayısı ile sonuç alınamamıştır²⁸¹.

1920 yılında memurlar ve muhasebeciler için Mekteb-i Usul-i Defteri Okulu'nu kuran Amanullah Han, 1921 yılında da kızlar için bir ortaöğretim kurumu açarak Afganistan'da kızların da eğitim olanaklarından faydalanmasını sağlamıştır. Yine Amanullah Han'ın eşi Süreyya ve annesi kendi servetlerinden kızların daha fazla eğitim olanaklarından faydalanması için İsmet Liselerini kurmuşlardır. 1928 yılına gelindiğinde ise kız öğrenciler erkek öğrenciler ile birlikte karma bir eğitim programına alınarak kızlar için eğitim imkânı daha da genişletilmiştir²⁸².

İlkokulu zorunlu eğitime tabi tutan Amanullah Han, kurduğu eğitim sistemini Türkiye, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya'dan birçok hoca getirterek takviye etmiş ve ayrıca Alman ile Fransız mekteplerinin açılmasına öncülük etmiştir²⁸³. Ayrıca Amanullah Han Harbiye Vezareti'nde görev almak üzere Türkiye'den Hamdi Bey (Harbiye Mektebi Heyeti Talimiye Reisi), Japonya'dan Tokaki (Jimnastik öğretmeni), İtalya'dan Kafire (Topçu öğretmeni), Roznardi, Çerelve ve son olarak Almanya'dan Christiann'ı (Piyada Talimgahı Öğretmeni) getirterek askeri eğitimin dönemin yeniliklerine uygun bir şekilde verilmesine de katkı sağlamıştır²⁸⁴. Dönemin Afgan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi, Fransız hocaların Afganistan'a getirilmesi hususunda *“Bizim Fransa'ya güvenimiz büyük, Türkler'in meşru iddialarına destek veren ve bu sayede tüm Müslüman dünyasının kalbini kazanan Fransa'ya*

²⁸¹ Köçer, a.g.e., s.120.

²⁸² Aliye Yılmaz, “Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Mayıs 2010), S.21, s.160.

²⁸³ Amanullah Han'ın Asya ve Avrupa ülkelerinden getirttiği ve Alman ile Fransız Liseleriyle Harbiye Vezareti'nde görev verdiği eğitimciler; Alman Mektebi Müdürü Dr. Phil Walther Iven, öğretmenlerden Dr. Walter Lirbig, Glewincke, Schawrfzenfeld, Balcke, Mayer (Avusturyalı), Dr. Karl Brückl, Fetter, Fransız Mektebi Müdürü Raymond Boniet, öğretmenlerden Etienne Courtat, Andre Beaudouin, Jean Henaf, Grager, Rive ve ayrıca Mısırlı Bedran Zeyda ile Cemaleddin Han'dır, bkz.: Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından 21.12.1932 tarihinde, Afganistan'daki ecnebi Müttehassıslar hülasası ile Başvekâlet'e gönderilen rapor **B.C.A.** T. 21.02.1932, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.2 (Raporun tarihini arşiv indeksinde belirtildiği üzere 21.02.1932 değil, 21.12.1932 olarak tespit etmiş bulunmaktayız. Ancak rapora sağlanacak erişimde herhangi bir karışıklık olmaması adına biz de indeksteki tarihi burada kaynak olarak zikrettik).

²⁸⁴ **A.b.**

müteşekkirimiz” şeklinde ifadeler kullanarak neden Fransızların tercih edildiğini kendince izah etme çabası içine girmiştir²⁸⁵.

Mesleki eğitime oldukça önem veren Amanullah Han, yalnızca 1927 yılında kızlar için üç, erkekler için yirmi yedi ilkokul açarak bir yıl içinde büyük bir başarı elde etmiştir. Yine aynı yıl içinde bunlara ek olarak tarım ve telgraf okulu açan Amanullah Han, toplamda ülkede 322 ilkokul, birçok rüştiye ve meslek okulu açmış, ayrıca 1921-1928 yılları arasında Fransa, Almanya ve Türkiye’ye de birçok öğrenci göndermiştir. Bu doğrultuda Amanullah Han ilk olarak Avrupa’ya 340 kadar öğrenci göndermiş ve bu öğrencilerin müfettişler tarafından kontrol altında tutulması amacıyla bir takım usul ve esaslar belirlemiştir²⁸⁶. Bu usul ve esaslar ile birlikte

²⁸⁵ Köçer, a.g.e., s.119.

²⁸⁶ Belirlenen usul ve esaslar şu şekildedir;

- 1-Esnay-ı sefer ve ...İslamiyye'nin tamamıyla edasını temin etmek,
- 2-Haliyle, kaliyle ve harekatıyla Afganistan'ın şeref ve haysiyetini muhafaza edecek,
- 3-Talebenin dahil olduğu mektebin müdürü ile evvelce konuşarak bunlara beş vakit namaz için müsaade verilmesini ve ramazan-ı şerifte ayrıca yemek çıkarılmasını kararlaştıracak,
- 4-Hıristiyan talebenin İncil okudukları yahut kiliseye gittikleri zamanlarda Afgan talebesine Kur'an ve ulum-i diniye dersleri verilecek. Bu vazife ya müfettiş yahut bu işte ehil olan diğer bir zat tarafından ifa edilecek,
- 5-Gerek adeviye gerek idadiye derununda dinen haram olan şeylerin bulunmamasına dikkat edilecek,
- 6-Talebeden birini diğerinin üzerine memur edecek, o da meşhudatını tahrir kendisine bildirecek,
- 7-Bayramlarda vesair eyyam-ı mübarekede ve millî şenlik günlerinde talebe ve muallimleri davet ederek Müslümanlığın ve Afganlığın mehasenne dair nutuklar verdirecek,
- 8-Talebenin ahval ve harekatına dair her iki ayda bir maarif nezaretine malumat verilecek,
- 9-Müdür ve muallimlerle istişarede bulunarak talebenin hangi şubede liyakat ve ehliyeti görülürse oraya verilecek,
- 10-Eğer talebeden biri üç aylık, altı aylık yahut senebaşı imtihanlarında muvaffak olmazsa onu mektepten çıkararak hariçte masraflarını temin edebilecek bir işe verecek eğer bunda da muvaffak olamazsa geri dönecek,
- 11-Genç talebenin kızlarla, kadınlarla hususi ihtilatta bulunmalarına mümanatta bulunacak,
- 12-Talebeden birinin bir kızla yahut bir kadınla münasebette bulunduğu sabit olur yahut şarap içer, kumar oynar yahut diğer kebairden birini irtikap eder yahut Afganistan'ın siyasetine muhalif bir harekete cüreti görülürse derhal tahsisatı kesilecek sonra memleketine sevk olunacak,
- 13-Pazar günleri Hıristiyan talebe kiliseye gittikleri zaman Afgan talebesine sabiyet-i diniyyelerini takviye edecek vatanperverliklerini tezyid edecek ayet-i kerime okundurulacak,
- 14-Her Pazar günü talebeyi kendi ailelerine mektup yazmaya icbar edecek ve onları toplayıp posta ile gönderecek,
- 15-Eğer talebeden biri vazifesinde güçlük gösterir yahut terbiye ve tekdir ile sonra cep harçlığının kesilmesiyle tacziye olunacak. Bunlar müesser olmadığı takdirde daha ağır surette te'dip olunacak eğer kabahati büyük ve aleni bir surette vaki olmuş ise dayak cezası da aleni verilecek. Bundan sonra dahi hatasına devam ederse memleketine gönderilecek,
- 16-Talebenin yiyeceği, giyeceği, cep harçlıkları hususunda müsavata riayet edecektir,
- 17- Gerek muamelat-ı yevmiyede gerek talebe arasında vuku müthaz olan münazaralarda hiçbir tarafa temayil göstermeyecek muktezay-ı hak ve adaleti tatbik edecek,
- 18-Talebeyi, dans mahallerinden, ahlaka muazzır tiyatrolardan men edecek,

Avrupa'ya giden öğrencilerin dini, milli ve ahlâki değerlerini muhafaza etmesi ve Batı'nın yozlaşmış taraflarından kaçınılması hedeflenmiş, ayrıca Batı temelli düşünce sarmalında öğrencilerde oluşabilecek rejim karşıtı siyasi hareketlerin de engellenmesi amaçlanmıştır.

Yukarıdaki gelişmelerin yanı sıra Amanullah Han'ın eşi Süreyya'nın çabaları sonucu 1928 yılında Afganistan'dan Türkiye'ye on beşi kız olmak üzere yüz on beş öğrencinin gönderilmesi kararı alınmış ve bu konuda çalışma başlatılmıştır. Afganistan'dan Türkiye'ye gelen kız öğrencilerin sayısı ve Türkiye'ye gelip gelmedikleri bazı kaynaklarca tartışma konusu yapılmış ve öğrencilerin Türkiye'ye gelmediği iddiası ortaya atılmıştır. Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda da, kız öğrencilerin Türkiye'ye geldiği ancak Beççe-i Saka'nın iktidarı ele geçirmesinin ardından Türkiye'deki kız öğrencileri Afganistan'a geri çağırması üzerine öğrencilerin tekrar Afganistan'a döndüğü yönünde bir takım iddialar yer almaktadır²⁸⁷. Bizim elde ettiğimiz veriler bu son iddiayı desteklemekte ve kız öğrencilerin Türkiye'ye geldiklerini, ancak daha sonra Beççe-i Saka tarafından geri çağrıldıklarını kanıtlamaktadır. Nitekim bu durum Avrupa'ya gidişi esnasında El-Ahram gazetesine mülakat veren Amanullah Han'ın "*Türkiye'ye tahsile gönderdiğim kızların Alamanya'ya hediye olarak gönderildiklerini..... halk arasında yaydılar*" şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır²⁸⁸. Ayrıca yine 1929 yılında Afgan Emiri ile bir mülakat gerçekleştiren²⁸⁹ dönemin Afganistan Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey, bu

19-Talebe için mucip ibret olacak tiyatrolara kendileriyle beraber giderek onlara adet ve ahlak-ı hüsnе dahilinde hareketlerine nezarete bulunacak,

20-Talebeyi siyasi mahfillerden yahut siyasi fırkalardan biri veya diğeriyle meşgul olmaktan men ederek münhasıran tahsil seddinde buldukları ulum ve funun ile iştigale mecbur bulundurulacak, bkz.: Özlem Korkmaz, "Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s.33-25.

²⁸⁷ Ersin Çelikkanat, "Atatürk'ün Afganistan'a İlgisi, Bakışı, Türk-Afgan İlişkileri, Hakkındaki Görüşleri ve Günümüze Yansımaları", **Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.76.

²⁸⁸ Afganistan Büyükelçiliği'nden alınan sabık Kral Amanullah Han'ın Elehram gazetesine verdiği mülakat suretinin, Hariciye Vekâleti Umum Müdürlüğü tarafından 05.08.1929 tarihinde bizzat Başvekil'e sunulan örneği, **B.C.A. T. 05.08.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.17.**

²⁸⁹ Mülakat'ın gerçekleştirildiği tarihte Nadir Şah resmi olarak Afgan Kralı ilan edilmemiş durumdaydı, mülakatta yer alan ifadelere bakarak bu görüşmenin Nadir Şah ile yapıldığı kanısı uyansa da Büyükelçilik raporlarında Afgan Emiri diye bildirilmesi hasebiyle bizde Afgan Emiri şeklinde bir ifade kullandık. Nitekim mülakatın İn'ayetullah Han veya Nadir Şah ile yapıldığı

mülakatı Hariciye Vekâleti'ne bildirirken Afgan Emiri'nin "*Amanullah'ın en büyük hatalarından birisi kız öğrencileri Türkiye'ye tahsile göndermesidir*" anlamına gelen ifadesiyle de daha anlaşılır hale gelmektedir²⁹⁰. Tüm bunlara ek olarak arşiv vesikalarında yer alan belgelerden hareketle kız öğrencilerin Türkiye'ye geldikleri tarafımızca tespit edilmiştir²⁹¹.

Amanullah Han'ın reform konusunda aldığı radikal kararlar ve kız öğrencilerin Türkiye'ye gönderilmesi gibi Afganistan'ın için büyük bir atılım olan uygulamalar, bazı çevrelerin tepkisine neden olmuştur. Özellikle dini çevrelerce şiddetle karşı çıkılan bu uygulamalar, aynı zamanda Amanullah Han'a karşı da propaganda malzemesi yapılmış ve bunların neticesinde reform süreci tamamlanamamıştır²⁹².

Yukarıdaki izahatın ışığında bazı noktalar oldukça önem taşımaktadır. Amanullah Han ile eşi Süreyya'nın kız öğrenciler için sağlamış olduğu imkânlar ve öğrencilerin Türkiye'ye gönderilmesi için ortaya koydukları irade bu önemin en büyük amilleri arasındadır. Avrupa'ya gidecek olan öğrenciler için dini, milli ve ahlâki değerlerini muhafaza etmesi amacıyla bir takım kurallar belirleyen Amanullah Han, Türkiye'ye gelen öğrenciler için böyle uygulamaya ihtiyaç duymamıştır. Bu durum kız öğrenciler söz konusu olduğu için ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur.

ihtimalleri mevcuttur, ancak Nadir Şah'ın meclis açılış konuşmasında selefi Amanullah Han aleyhine sert ve mülakatta yer alan ifadelere benzer tarzda eleştirilerde bulunması bu mülakatın Nadir Şah ile yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir, bkz.: **B.C.A.** T. 29.07.1931, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.19.

²⁹⁰ Afganistan'ın Büyükelçiliği'nden 14.08.1929 tarihinde alınan ve Büyükelçi'nin Afgan Kralı ile yapmış olduğu mülakatının sureti olan raporun, Hariciye Vekâleti Umum Müdürlüğü tarafından 25.08.1929 tarihinde Başvekâlet'e sunulan takdimi, **B.C.A.** T. 25.08.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.21.

²⁹¹ Hariciye Vekâleti 3. Daire Müdüriyeti Umumiyesi tarafından, Afganistan'dan gelecek olan kız ve erkek talebelerin İstanbul'a geldiklerinde kendilerine kolaylık sağlanması talebiyle İstanbul Hariciye Memurluğunu gönderilen 25.09.1928 tarihli tezkire ile İstanbul Hariciye Memurluğu'nun İstanbul Vilayet Aliyyesi ve Maarif Vekâleti'ne gönderdiği Afganistan'dan gelen öğrenciler için gerekli kolaylığın sağlandığına dair 30.09.1928 tarihli tezkire, **B.O.A. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhashığı (HR.İM.)**, T. 09.25.1928, D.N. 228, G.N. 64; Afgan Sefareti'nden Hariciye Vekâleti'ne gönderilen 18.10.1928 tarihli tezkire, **B.O.A. HR.İM.**, T. 18.10.1928, D.N. 24, G.N. 70.

²⁹² Mehmet Saray, "Emânullah Han", **DİA**, (1995), C.11, s.84.

3.2.3. Nadir Şah Dönemi Eğitim Olanakları

Kısa bir iktidar dönemi yaşamasına rağmen Nadir Şah, Afganistan'da temel eğitim olanaklarının geliştirilmesi için çeşitli gayretler sergilemiştir. Bu gayretler arasında, Afganistan'daki kabile liderlerinin oğullarının askeri eğitime tabi tutulması için Mekteb-i İhzariah Okulu'nun kurulması, yurtdışına öğrenci gönderilmesi, kapanan Dar'ül-Muallim ile bazı Alman ve Fransız okullarının tekrar açılması, Kabil Üniversitesi'nin kurulması, Güzel Sanatlar Mektebi'nin açılması ve son olarak eğitimin bütün halk nezdinde yaygınlaştırılması zikredilebilir²⁹³.

3.2.4. Zahir Şah Dönemi Eğitim Reformları

1933 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine Afganistan tahtına geçen Zahir Şah, tıpkı selefleri Nadir Şah, Amanullah Han ve Habibullah Han gibi eğitim ve öğretim davasında ülkesinde büyük hizmetlerde bulunmuş ve Afganistan'ın Batılılaşma sürecinde eğitim-öğretim zemininin oturtulmasına katkı sağlamıştır. Zahir Şah döneminde Afganistan'da birçok ilkokul, lise, üniversite ve meslek okulları açılmıştır. Kabil Üniversitesi bünyesinde yer alan tıp, edebiyat, hukuk, siyasi ilimler ve ilahiyat fakülteleri, yeni harb okulları, kızlar için kız liseleri ve kız fakülteleri, okul çağını geçmiş kadınlar için halk okulları (Müessesey-i Nisvan) gibi okullar Zahir Şah döneminde vücut bulmuştur. Özellikle kadınlara ve kız talebelere kültürel manada büyük imkânlar sağlanmış ve öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi yönünde maddi kolaylıklar sunulmuştur. Devlet bütçesinin % 20'sinin eğitim işlerine ayrıldığı Zahir Şah döneminde okullar, ilkokuldan üniversiteye kadar ücretsiz hizmet vermiş ve ilkokul-lise eğitimi mecburiyete tabi tutulmuştur. Eğitimde sosyal devlet anlayışı ile hareket eden Zahir Şah, okulların ücretsiz olmasının yanı sıra öğrencilerin tüm ihtiyaçlarının devlet tarafından temin edilmesini sağlayarak bu konuda bir teşvik unsuru meydana getirmiş ve üniversite öğrencilerinin seyahat edebilmesi amacı ile öğrencilere burs bağlatmıştır. Yine Türkiye ile Afganistan arasındaki eğitim ve kültür alışverişi en yoğun dönemini Kral Zahir Şah döneminde

²⁹³ Hamşioğlu, a.g.e., s.333.

yaşamıştır. Nitekim bunda Zahir Şah'ın eğitim için gösterdiği çaba ve sunduğu imkânlar yadsınamayacak kadar önemlidir²⁹⁴.

3.3. Afganistan'a Eğitim Temelli Türk Yardımları

1921 yılında Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan ve 1928 yılında bazı eklerle birlikte yenilenen dostluk anlaşmasındaki dört ve beşinci maddeler gereği Türkiye Afganistan'a eğitim alanında yardım yapmayı taahhüt etmiştir. Nitekim bu taahhütlerin en temel nedeni, Türkiye'nin Afganistan'ı her alanda Batılılaşmış ve güçlü bir devlet mertebesine ulaştırarak, Hint ve Afgan coğrafyasındaki Rus, İngiliz ve Alman nüfuzunu kırmak istemesidir. Ayrıca Afganistan'ın toplum yapısının bütünüyle radikal bir dini formasyona sahip olmaması ve devlet nezdinde reform ile Batılılaşma arayışı içerisinde bulunması, Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı eğitim yardımlarının bir diğer gerekçesidir. Tüm bu makul gerekçelerin ardından Türkiye, Osmanlı Devleti'nin Afganistan nezdindeki girişimlerine benzer ancak daha kapsamlı bir yardım faaliyeti içerisine girmiş ve bunu eğitim çerçevesinde sağlık, askeriye ve sivil eğitim alanlarında yaygınlaştırmıştır. Bu doğrultuda ilk ciddi adım 1920 yılında atılmış ve Afganistan'a gönderilen askeri bir heyetle birlikte yenilikler uygulama sahasına konmuştur. Yine aynı şekilde 1926-1930 yılları arasında zaman zaman Afgan öğrenciler Türkiye'ye getirtilerek, eğitim olanaklarından faydalanmaları sağlanmış ve bu durum 1930 yılından itibaren istikrar kazanarak 1940 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Türkiye'nin Afganistan eğitimine yaptığı katkılar yalnızca bir boyutu ile ele alınmamış, bu konudaki istek ve arzuların neticesinde eğitim olanakları, gerek Türkiye'nin gerekse Afganistan'ın çabaları sonucu çeşitlendirilmiştir. Kimi zaman Afganistan'a uzmanlar gönderilerek bizzat Afganistan'da eğitim verilmiş kimi zaman ise Afganistan'da gelecek vadeden askeri ve sivil öğrenciler Türkiye'ye getirtilerek burada burslu ve yatılı olarak okutulmuştur. Yine ayrıca Türkiye'ye getirilen öğrencilerin burada staj yaparak deneyim elde etmeleri ve Afganistan'a döndüklerinde göreve hazır bir hal almaları sağlanmıştır.

²⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türk-Afgan Kardeşliği**, Doğu Matbaası, Ankara 1957, s.22-24.

3.3.1. Eğitim Çerçevesi Dâhilinde Sağlık Alanında Afganistan'a Sunulan Hizmetler

3.3.1.1. 1907-1925 yılları arasında Afganistan'a giden Türk Doktorları

Afganistan'a giden ilk Türk doktor, 1907 yılında bu ülkeye giden Türk heyetinin içerisinde yer alan Dr. Ali Münir İzzet Bey'dir²⁹⁵. Ardından iki yıl sonra da Dr. Fahiman Baygurlar Bey, Afganistan'a giderek burada önemli hizmetlerde bulunmuş ve kendisi de Afganistan'a yerleşmiştir.

Dr. Münir Bey Afganistan'a geldiğinde ilk olarak Kale-i Mahmud Han'da dönemi itibari ile Batı standartlarında sayılabilecek bir hastane kurmuş ve bu hastaneyi dâhiliye, hariciye, göz ve kulak servisleri şeklinde ayırarak bir tahlil laboratuvarı açmıştır. Eczanesini de Tevfik Bey isimli bir Türk eczacının yönettiği bu hastanede Dr. Münir Bey, birçok eczacı, pansumancı ve hasta bakıcı yetiştirmiştir²⁹⁶. Ayrıca Afganistan'da ilk olarak anestezi ile ameliyatlara yapan Dr. Münir Bey, hastahane içerisinde kurmuş olduğu laboratuvarında çiçek aşısı imal ederek, eğitimci yönünün yanı sıra ilaç üretiminde de Afganistan'a katkı sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Afganistan için tıp malzemesi almak üzere Avrupa'ya giden Dr. Münir Bey, birçok sıhhi malzeme ve ilaç ile birlikte Afganistan'a dönmüş, 1925 yılına kadar da hizmetini sürdürmüştür. Dr. Münir Bey'in ardından hastane yönetimini Dr. Fahiman Bey üstlenmiş ve ayrıca saray tabipliği yaparak da, en az Dr. Münir Bey'in hizmetleri kadar Afganistan'a önemli faydalar sağlamıştır²⁹⁷. Dr. Münir ve Dr.

²⁹⁵ Dr. Münir İzzet Bey, 1906 yılında Osmanlı Padişah'ı II. Abdülhamid'in baskıcı rejimi dolayısı ile Mısır'da yaşamak zorunda kalan Mehmet Fazlı ve Hüsnü Bey'in daveti üzerine Afganistan'a gitmiştir. Dr. Münir İzzet Bey'in kendisi de rejim muhalifi olarak tanınmakta idi. Ve ayrıca kendisi de tıpkı Mehmet Fazlı ve Hüseyin Bey gibi Mısır'da yaşamakta olan Dr. Münir İzzet Bey burada doktorluk mesleği ile alakadar olmaktadır, bkz.:Fazlı, **a.g.e.**, s.6.

²⁹⁶ Dr. Münir İzzet Bey'in yetiştirdiği uzmanlar arasında daha sonra mülkiye hastanesinin baş eczacıbaşısı Mehmet Hüseyin Han, cerrah Azizullah Han, hastabakıcı ve laborant Gulam Haydar Han gibi isimler yer almış ve bunlar Afganistan'a uzun yıllar hizmet etmişlerdir. Bkz.: Rebi Barkın, "Efganistan'da Türk Hekimleri", **Dirim Dergisi**, (Mart 1946), C.21, S.III, s.112.

²⁹⁷ Afganistan'a yaklaşık 15 yıl boyunca görev yapan Fahiman Bey, ülkedeki Beççe-i Saka hadisesinden sonra aktif doktorluk görevini sonlandırmış ve kendisini ilmi çalışmalarına adanmıştır. Bir süre sonra büyük maddi sıkıntılar yaşayan Dr. Fahiman Bey, bu durumu farkederek Türkiye'nin Afganistan Büyükelçiliğince yeniden görevlendirilmiş ve bir süre Büyükelçilikte tercüman olarak görev yapmıştır. Ömrünün yarısından fazlasını Afganistan'da geçiren Dr. Fahiman Bey, hastalığı ile beliren ölüm beklentisi üzerine vatanına dönmek istemiştir. Bunun üzerine Afganistan'daki Türk Büyükelçisinin de talebi üzerine Dr. Fahiman Bey'e pasaport ve yol masraflarını gidermesi

Fahiman Beylerin ardından 1921 yılında Afganistan'a, Dr. Haydar İsmet Bey gitmiş ve sağlık hizmetlerini sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren 1922 yılında Afganistan'da Dr. Bnb. Haydar Özüak, 1924 yılında Dr. Behçet Kamil Üçok gönderilmiş ve bu isimler Afganistan'da yeni askeri hastanelerin açılmasına katkı sağlamışlardır²⁹⁸.

Afganistan'da sağlık eğitimi için 1907 yılında başlatılan Türk yardımları, Türk-Afgan ilişkilerindeki samimiyete bağlı olarak gün geçtikçe daha kapsamlı bir hal almaya başlamıştır. Bu doğrultuda 1927 yılında Dr. Kamil Rıfki Urga, Dr. İbrahim Rebi Hikmet Barkın ve Dr. Fuad İsmail Toğar Beyler Afganistan'a gönderilmiş²⁹⁹ ve bu doktorlar Kamil Rıfki Urga'nın öncülüğünde önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır.

3.3.1.2. Kamil Rıfki Urga ve Ekibinin Afganistan'daki Sağlık Hizmetleri

Afganistan'daki tıp eğitiminde ve bu konuda müesseseleşme çabalarında Dr. Kamil Rıfki Urga Bey'in katkıları oldukça büyüktür. Osmanlı Devleti bünyesinde yurtiçi ve yurtdışında tıp alanında eğitim alan Kamil Bey, Osmanlı ordusunda ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde doktorluk görevini yürütmüş ve daha sonra Milli Mücadele döneminin başlaması ile birlikte Ankara hükümetinin yanında yer alarak çalışmalarına Ankara'da devam etmiştir. Bir dönem Atatürk'ün özel doktorluğunu da yapan Kamil Bey, 1925 yılında Afganistan hükümetinin sağlık alanında çalışmalar yapmak için Türkiye'nin yardımlarına ihtiyaç duyması üzerine, 1927 yılında askerlik görevinden istifa ederek hükümet onayı ile birlikte Dr. İbrahim Rebi Barkın ve Dr. Fuad Toğar Beyleri de yanına alarak Afganistan'a gitmiştir³⁰⁰. Afganistan'a tıp eğitimi ve sağlık reformu amacıyla giden Kamil Bey, burada Afgan Kralı Amanullah Han'ın ve Kraliyet ailesinin özel doktorluğunu yapmış, ayrıca buna ek olarak da Mülkiye Hastanesi'nde cerrahi uzmanlığı görevini üstlenmiştir. Dr. Rebi Bey ve Dr.

içinde bir miktar para verilmesi yönünde Hariciye Vekâleti ile birtakım yazışmalar yapılmıştır. Bkz.: Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk ve Muhtelif Hukuk Umum Müdürlüğü tarafından 20.09.1945 tarihinde Başbakanlığa gönderilen, Fahiman Bey'in mevcut durumu ve maddi sıkıntılarının dile getirildiği rapor, **B.C.A.** T. 20.09.1945, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.16.

²⁹⁸ Metin Denli-Adnan Ataç, "Afganistan Tıp Eğitimi ve Sağlık Hizmetlerinde Türklerin Rolü", **Sendrom Dergisi**, (Aralık 2003), C. 15, S.12, s.99.

²⁹⁹ Başvekâlet Kalemî Mahsus Müdüriyeti, 11.04.1927 tarihli Kararname, **B.C.A.** T. 15.05.1945, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 610.119.5.

³⁰⁰ **A.b.**

Fuad Bey ile birlikte Afganistan'da çalışmalar yapan Dr. Kamil Bey, Mülkiye Hastanesi'nde Dr. Rebi Bey'in dâhiliye mütehasıslığı, Dr. Fuad Bey'in ise göz-kulak ve cerrahi servislerini yönetmesi ile birlikte Afganistan'da sağlığın hemen hemen her alanında önemli işler yapmışlardır. Bu doğrultuda ilk olarak, Kabil Devlet Hastanesi'nin yeniden düzenlenmesine çalışılmış, ameliyat ve pansuman bölümleri açılarak ameliyatlara Türk doktor ekibi ile birlikte yapılmaya başlanmıştır. Kısa sürede büyük başarı elde eden Dr. Kamil Bey ve ekibi, 1928 yılında daha önce belirttiğimiz üzere Afganistan'da meydana gelen Beççe-i Saka isyanı ile birlikte yurda dönmek mecburiyetinde kalmış³⁰¹ ve Afganistan'daki tıp eğitimi 1930 yılında Kamil Bey'in tekrar bu ülkeye gitmesi ve daha sonra Dr. Rebi Barkın'ın kendisine katılması ile birlikte devam etmiştir³⁰².

Afganistan'daki kısa süreli iç karışıklıktan sonra yeni kral Nadir Şah'ın isteği üzerinde 1930 yılında Afganistan'a dönen Dr. Kamil Bey, daha önceleri olduğu gibi yine kralın özel doktorluğunu yapmış ve bununla birlikte, bugün Kabil Üniversitesi'nin kampüsü olan Aliabad içerisinde yeni bir hastane yapılmasına öncülük etmiştir. Bu hastane daha sonraları Dr. Kamil Bey'e duyulan sevgi ve muhabbet üzerine "Rıfki Sanatoryumu"³⁰³ olarak isimlendirilmiştir³⁰⁴.

Afganistan'a ikinci kez gidişinin ardından müesseseleşme çalışmalarına önem veren Kamil Bey ve ekibi Afgan Kralı Nadir Şah ve halefi Zahir Şah'ın da talepleri doğrultusunda önemli bazı projelerin hayata geçirilmesinde kilit bir rol üstlenmiştir. Nadir Şah döneminde Afganistan'da açılan ve küçük bir tıp okulundan başka bir fonksiyonu bulunmayan Mekteb-i Tıbbiye, Kamil Rıfki Urga, Rebi Barkın ve Fuad Toğar Bey'in yeni bir program oluşturması ile birlikte Afganistan için gelişmiş

³⁰¹ Afganistan'da yalnızca Dr. Fuad Toğar Bey kalmış ve Afganistan'daki Türk elçilik heyetinin hekimi olarak görev yapmıştır. Bkz.: Rebi Barkın, "Efganistan'da Türk Hekimleri", **Dirim Dergisi**, (Nisan 1946), C.21, S.IV, s.169.

³⁰² Ethem Yenigürbüz, "TBP. KD. ALB. Rıfki Kamil Urga (1880-1966)", **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, (Ağustos 2006), Yıl 1, S.1, s.298; Rebi Barkın, "Efganistan'da Türk Hekimleri", **Dirim Dergisi**, (Mayıs 1946), C.21, S.V, s.212-213.

³⁰³ Rıfki Sanatoryumu'nun masraflarının tamamı kral Nadir Şah'ın şahsi servetinden karşılanmış ve 100.000 Afganiyeye mal olarak yapımı iki yılda tamamlanmıştır. 1933 yılında 60 yataklı olarak hizmet vermeye başlayan sanatoryum, 1942 yılına kadar Türk hekimlerce yönetilmiş ve bu tarihten sonra Afgan doktorlara devredilmiştir.

³⁰⁴ Türkiye'nin, sağlık alanında Afganistan'a yardımlarının dünü ve bugünü, <http://www.sdplatform.com/Dergi/467/Turkiyenin-saglik-alaninda-Afganistana-yardimlarinin-dunu-ve-bugunu.aspx> (04.03.2015).

sayılabilecek bir tıp okulu şeklini almıştır. Kamil Bey'in Teşrih³⁰⁵ ve Fizyoloji³⁰⁶, Usul-ü Teşhis-i Cerrahi ve Fizyoloji, Usul-ü Teşhis-i Cerrahi ve Küçük Ameliyat-ı Cerrahi derslerini, Rebi Bey'in Dâhiliye, İntaniye³⁰⁷, Usul-ü Teşhis-i Seriri, Parazitoloji³⁰⁸ ve Bakteriyoloji, Fuad Bey'in Hıfzısıhha³⁰⁹, Müfredat-ı Tıp, Göz Hastalıkları ve Göz Ameliyatı derslerini verdikleri Tıp Okulu, Afganistan'ın Batılı tarzda ilk tıp eğitimlerinin verildiği bir okul olmuş ve 1935 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Tıp okulunun bu ilk mezunları, 1938 yılında Afganistan'da baş gösteren kolera salgınında oldukça başarılı müdahalelerde bulunarak, Afganistan'daki sağlık hizmetlerine katkı sağlamışlardır. Ayrıca yine bu mezunların ülkenin çeşitli bölgelerine yayılarak dispanserlik açmaları bu durumu daha belirgin hale getirmiştir³¹⁰.

3.3.1.3. Afganistan'da Tıp Fakültesi'nin Kurulması ve Yeni Sağlık Hizmetleri

Afganistan'ı her alanda kalkındırmak için tüm sahalarda yenileşme çabaları harcayan Nadir Şah, 1932 yılında daha sonraları Kabil Üniversitesi'nin çekirdeği olacak olan bir Tıp Fakültesi'nin açılmasına karar vererek sağlık alanında yeni bir dönem başlatmıştır. Nitekim bu yeni dönemin şekillenmesinde yine Türk doktorları önemli bir rol oynayacaklardır.

Kral Nadir Şah'ın emri, Kamil Rıfkı Bey'in ise yardımcıları ile 1932 yılında kurulan Tıp Fakültesi, ilk olarak sekiz öğrenci ile eğitime başlamış ve fakültenin başkanlığını bizzat Kamil Rıfkı Bey üstlenmiştir³¹¹. Afgan öğrencilerin kendi ülkelerinde ve kendi dillerinde tıp eğitimi alması açısından son derece mühim olan bu fakülte, başkent Kabil'in yakınlıklarına bulunmakta ve 100 yataklı bir sanatoryum

³⁰⁵ Anatomi.

³⁰⁶ Canlıların mekanik ve fiziksel yapılarını inceleyen bilim dalıdır.

³⁰⁷ Enfeksiyonel hastalıklarla ilgilenen bilim dalıdır.

³⁰⁸ Asalak canlılarının yapılarını inceleyen bilim dalıdır.

³⁰⁹ Hıfzısıhha, sağlıklı bir yaşam için alınabilecek önlemlerin bütünü anlamına gelmekle birlikte kelime anlamı olarak "Sağlık koruma" şeklinde ifade edilebilir, bkz. Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.183, <http://www.sevde.de/OsmanliTurkcesiSozlugu.pdf> (20.05.2015).

³¹⁰ Barkın, **a.g.m.**, s.213-215.

³¹¹ Denli-Ataç, **a.g.m.**, s.99.

ile 300 yataklı bir hastaneyi de içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca yine Kabil'deki kadın ve çocuk hastanesi ile bir poliklinik binası da Kabil Tıp Fakültesi'ne aittir³¹².

1932 yılında bazı imkânsızlıklara ve zorluklara rağmen açılan Tıp Fakülte'si, 1934 yılına kadar Kamil Rıfki Bey tarafından idare edilmiştir. Kamil Rıfki Bey'in, 1934 yılında Tıp Fakültesi Reisliğinden ayrıldıktan sonra Türkiye'ye gittiği ve gidiş amacının da Türkiye'den Afganistan'a profesör götürmek olduğu, 1938 yılında Kabil Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazılan bir raporda belirtilmektedir. Nitekim bu durum büyükelçilik raporunda yer alan "...Doktor Rıfki Kamil Urga buradan mezun olarak memleketimize gitmektedir. Bu gidişin başlıca sebebi de bura Tıp Fakültesi'nde açılan yerlere memleketimizden Profesör getirmektir" şeklindeki ifadeden anlaşılmaktadır³¹³.

Tıp Fakültesi, 1934-1938 yılları arasında bir diğer Türk doktor olan ve Türkiye'deki üniversite reformu sonrası kadro harici kalması üzerine³¹⁴ 1934 yılında Afganistan'a giden Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım Bey tarafından yönetilmiştir³¹⁵. Tıp Fakültesi'nin eğitimci kadrosunun genişletilmesine büyük katkıları bulunan Hasan Reşat Bey, 1935-1940 yılları arasında Türkiye'den Fizyoloji hocası Dr. Edip Tümerkan, Cildiye hocası Dr. Abdurrahman Derman, Kulak-Burun-Boğaz hocası Dr. Hikmet Arkun, Bakteriyoloji hocası Dr. Zühtü Berke, Kimyayı Hayat hocası Dr. Saip Atademir, Teşrih-i Marazi³¹⁶ hocası Dr. Tevfik Sunaç, Teşrih hocası Dr. Nuri Kamil, Dâhiliye hocası Dr. Yakup Çelebi, Kimya hocası Prof. Dr. Ömer Şevket Öncel, Tıbbi Kanuni hocası Dr. Şakir Tural, Dr. Nevzat Eşref ve Eczacı Selahaddin Tandal Beyler gibi muallim doktor, doktor ve eczacı getirterek fakültenin tam

³¹² Yenigürbüz, **a.g.m.**, s.300.

³¹³ Afganistan Büyükelçiliği'nden 03.08.1938 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne gönderilen, Afganistan'daki Türk mütehassısların durumu ve Almanya'nın Afganistan'da Türkiye'ye rakip olma çabalarını konu edinen raporun, Hariciye Vekâleti İkinci Daire Reisliği tarafından 13.09.1938 tarihinde Başvekâlete gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 13.09.1938, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.3.

³¹⁴ Yüksek öğretimin köklü reformlar ile Batı standartlarına göre düzenleme düşüncesiyle yapılan üniversite reformu, Darülfünun'da da büyük değişikliklere sebep olmuştur. Dönemin hükümeti tarafından yurtdışından getirilen uzmanların raporları çerçevesinde ortaya konan ıslah hareketi, birçok Darülfünun mütehasssının kadro dışı kalması ile sonuçlanmış ve Darülfünun, Millet Meclisi'nin 31.V.1933 tarihli oturumunda alınan bir karar ile İstanbul Üniversitesi olarak değişime uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Arslan, **a.g.e.**, 263-341.

³¹⁵ **A.b.**

³¹⁶ Günümüz tıp terimi olarak Patoloji manasına gelmektedir.

teşekküllü bir eğitim merkezi olması yönünde girişimlerde bulunmuştur³¹⁷. Yine ayrıca 1937-1938 yılları arasında, Ankara Numune Hastanesi Operatör Muavinleri'nden Dr. Faruk İlhan ve Mezkur Hastane eski Dahiliye Muavinleri'nden Dr. Adnan Atam, Mezar-ı Şerif, Kandahar, Herat vilayetlerinde görev yapmak üzere Gazi Ayıntap Memleket Hastanesi Dahiliye Mütahasısı Dr. Tahsin Tolga, Çorum Memleket Hastanesi Dahili Hastalıklar Mütahasısı Dr. Fazıl Cengiz, Manisa Beynelminel Moris Şinasi Hastanesi Dahili Hastalıklar Mütahasısı Dr. Mehmet Reşat Engiz, Ağrı Vilayeti Memleket Hastanesi Dahili Hastalıklar Mütahasısı Dr. Ahmet Asım Koştan ve Ankara Hastanesi Dahili Hastalıklar Mütahasısı Dr. Raşit Sınırgeçti Beylerin Afganistan'a gitmesi vekiller heyetince onanmış ve Afganistan'da hizmete başlamışlardır³¹⁸.

Hasan Reşat Bey'in 1934-1938 yılları arasındaki fakülte başkanlığı görevinin ardından Kamil Rıfki Bey, 1938 yılında bu görevi tekrar üstlenmiş, altı yıl daha fakülte reisliği yapmış ve 1944 yılında bu görevi Dr. Zühtü Berke Bey'e devrederek Türkiye'ye dönmüştür³¹⁹. Fakülte başkanlığı görevinden önce Dr. Zühtü Berke Bey, Tıp Fakültesi'ndeki derslerinin yanı sıra okulda gelişmiş bir bakteriyoloji laboratuvarı

³¹⁷ Dr. Nevzat Eşref, İstanbul belediyesi emrazı zühreviye teşkilatı İstanbul muayenehanesi baştabibi Dr. Abdurrahman Derman, Samsun Adli Tabibi Dr. Şakir Tural ve İstanbul Tıp Fakültesi Kimya Doçenti Saip Rağıp Atademir, serbest tabip Dr. Yakup Çelebi, Bakteriyoloji hocası Dr. Zühtü Berke ve Dr. Nuri Kamil'in Afganistan'a gönderilmesi yönünde alınan bakanlar kurulu kararları için bkz.: Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, 30.12.1934 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 01.01.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 51.1.12; Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, 03.04.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 06.04.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 73.27.11; Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, 08.05.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 10.05.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 74.38.13; Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, 13.05.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 18.05.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 75.41.3; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 08.04.1938 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 08.04.1938, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 82.30.1; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 27.10.1940 tarihli kararname **B.C.A.** T. 27.10.1940, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 93.101.10; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 15.06.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 20.08.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 78.72.13.

³¹⁸ Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 14.11.1938 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 28.11.1938, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 85.98.19; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 08.50.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 10.05.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 74.38.14; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 28.03.1938 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 08.04.1938, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 82.29.11; Rebi Barkın, "Efganistan'da Türk Hekimleri", **Dirim Dergisi**, (Haziran 1946), C.21, S.VI, s.269; Denli-Ataç, **a.g.m.**, s.99

³¹⁹ Türkiye'ye dönüşünün üzerinden dört yıl geçmesinin ardından Kamil Rıfki Bey emekliye sevk edilerek aktif hizmetine son verilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı'nın tezkiresi üzerine 28.04.1948 tarihinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakan'ı tarafından alınan karar, **B.C.A.** T. 28.04.1948, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 198.11.15.

kurarak idaresini üstlenmiş ve 1938’li yıllarda Afganistan’daki Mülkiye Mektebi’nde şehircilik ve amme sağlığı derslerini de vermiştir³²⁰.

1943 yılında Manisa Emraz-i Akliye ve Asabiye Hastahanesi Baştabibi Dr. Nuri Rüştü Pasiner’in Kabil Tıp Fakültesi Emrazı Akliye³²¹ ve Asabiye³²² Profesörlüğü, Erzurum Doğum ve Çocuk Bakım Evi Baştabibi Dr. Asım Aral’ın da Kadın Hastalıkları ve Doğum Mütihazıslığı görevi ile gittiği Afganistan’daki Kabil Tıp Fakültesi’nde Türk eğitimcilerinin yanı sıra Fransız, Hint ve Afgan hocalar da görev yapmışlardır³²³. Özellikle bu noktada Türkiye’de eğitim gören Afganistanlı Dr. Nurullah Han’ın çalışmaları dikkat çekicidir. Hem aldığı eğitim hem de eğitimci olarak Türkiye’den ve Türk meslektaşlarından gördüğü yardımlar sayesinde Tıp Fakültesi’nde görev yapan ve fakültenin başkan yardımcılığı görevine kadar yükselen Nurullah Han, Tıp Fakültesi’nde Kimya Tatbikatı derslerinin de hocalığını yapmıştır³²⁴.

Kabil Tıp Fakültesi ilk mezunlarını 1937 yılında vermiştir. Yedi kişilik bu mezun grubu için devlet nezdinde bir tören düzenlenerek, fakültenin açılmasında ve Afganistan’daki tıp eğitimine sağladıkları katkılardan dolayı Kamil Rıfkı, Fuad ve Rebi Barkın Beyler’e bizzat Afgan Kralı tarafından büyük rütbeden stor nişanı verilmiş, diğer hocalara ise birinci rütbe maarif nişanı takdim edilmiştir. Ayrıca 1948 yılında da Kabil Üniversitesi divanınca, Kamil Rıfkı ve Hasan Reşat Bey, Tıp Fakültesi’nin fahri duayeni olarak seçilmişlerdir³²⁵.

Afganistan’daki Türk doktorların büyük çoğunluğu askerlik mesleği ile alakadar olan görevlilerdir. Bu görevlilerden kimisi askerlik görevlerinden istifa ederek yalnızca doktor unvanı ile Afganistan’a gitmiş kimisi ise askeri kimlikleri ile doktorluk görevini icra etmişlerdir. Afganistan’daki Türk subay doktorları en az sivil

³²⁰ Dr. Zühtü Berke Bey’in Afganistan’da yapmış olduğu çalışmalar ve kurmuş olduğu müesseseler için Bkz.: Rebi Barkın, “Efganistan’da Türk Hekimleri”, **Dirim Dergisi**, (Temmuz 1946), C.21, S.VII, s.300-302.

³²¹ Akıl hastalıkları ile ilgilenen bilim dalıdır.

³²² Sinir bilimi.

³²³ Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 22.01.1943 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 09.02.1943, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 101.9.17.

³²⁴ Denli-Ataç, **a.g.m.**, s.100.

³²⁵ Barkın, **a.g.m.**, s.269.

Türk doktorları kadar bu ülkeye hizmet etmişlerdir. Daha önce bahsettiğimiz üzere ilk olarak 1922 yılında Afganistan’da bulunan Dr. Bnb. Haydar Özüak, 1924 yılında Afganistan’a gelen ve burada 1927 yılında 50 yataklı bir askeri hastanenin başhekimliğini yapan Dr. Behçet Kamil Üçok, yine daha sonraları Afganistan’a gelen Yzb. Galip Sabri Göker, Dr. Selami Acar, Bnb. Abidin Agah Enginsoy, Bnb. Taceddin İz, Bnb. Halil Gürün, Yzb. Talip Özdolay, Bnb. Hilmi Özgün, Bnb. Kamil Kaptanoğlu, Bnb. Tefik User, Bnb. Necdet Altan, Yarbay Hamza Vahit Göğem, Yzb. Şevket Tekman, Bnb. Nurettin Özel, Bnb. Hayri Bey, Bnb. Sabri Onat ve Yzb. Şükrü Bey Afganistan’a gelerek askeri sağlık eğitiminde ve askeri tıp müesseselerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir³²⁶.

Afganistan’daki Türk doktorları herhangi bir maddi veya manevi karşılık beklememiş, ifa edecekleri görevlerin makam ya da dereceleri ne olursa olsun yaptıkları işi ahlâki bir görev olarak kabul etmişlerdir. Özellikle 1945 yılında Afganistan’da bulunan Dr. Kamil Kaptanoğlu ve Dr. Selami Acar’ın tüm olumsuzluklara ve aşağılamalara rağmen Afganistan’daki hizmetleri, Türk doktorlarının bu konudaki özverilerini ortaya koymaktadır³²⁷.

1945 yılından sonra Afganistan’daki Türk doktorlarının varlıkları 1930-1940 yılları arasındaki kadar yoğun olmamış ve sağlık eğitiminde Türklerin rolü gittikçe önemini kaybetmiştir. Bu durumun nedenleri arasında ise Avrupa’daki eğitimlerinin ardından Afganistan’a dönen yeni nesil yönetici ve doktor sınıfının Türklere karşı

³²⁶ Korkmaz, **a.g.t.**, s.45.

³²⁷ 1945 yılında Afganistan’a giden Dr. Selami Acar ve iç hastalıkları mütehassısı Albay Dr. Kamil Kaptanoğlu, Afganistan’da hükümet ricali tarafından sıcak karşılamaya tabi tutulmamış hatta kendilerine “Neden geldiniz, biz sizi istememiştik” şeklinde rencide edici ifadelerde bulunulmuştur. Ayrıca bu iki doktorumuz unvanlarına eş derecesindeki Tıp Fakültesi’nde görev yapma amacıyla gelmiş ancak kendilerini “Tıp Fakültesi’ndeki yöneticilik kadrolarının Fransızlara verildiği” gerekçesi ile daha alt kademelerde görevler verilmiştir. Bu tip uygulamalardan son derece muzdarip olan Selami ve Kamil Beyler, yine Afganistan’ı terk etmeyi düşünmemiş ve burada yapacakları görevin her iki milletin geleceği açısından elzem bir durum olduğunu ifade ederek ahlâkları bir duruş sergilemiş ve görevlerini fazlasıyla yerine getirmişlerdir. Nitekim ücretsiz olarak görev aldıkları polikliniklerde Afgan öğrencilere dersler vermiş ve öğrencilerin mezun olduğunu belirten birer vesika tertiplemişlerdir. Afgan hükümeti ise örgün bir eğitim statüsünde olmayan bu vesikalara muteber kabul ederek mezun olan öğrencilerini doktor olarak görevlendirmiştir. Bkz.: Afganistan’da görev yapan iki doktorun faaliyetleri hakkında, Afganistan Büyükelçiliği’nin Hariciye Vekâleti’ne göndermiş olduğu 03.01.1947 ve 15.01.1947 tarihli 8601/1 ile 8604/2 numaralı tezkirenin, Dışişleri Bakanlığı İkinci Daire Umum Müdürlüğü tarafından Başbakanlığa gönderilen 14.02.1947 tarihli sureti, **B.C.A.** T. 14.02.1947, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.19 (EK-3).

soğuk bir tutum sergilemesi ve Afganistan'daki tıp eğitiminin uzman kadrolarına 1945 yılı ve sonrasında Fransız ve Alman mütehassısların atanması ile Türklerin sağlayacağı katkıların önemsenmemesi gösterilebilir.

3.3.1.4. Afganistan'daki Türk Doktorlar Tarafından Tıp Eğitimine Kazandırılan Farsça Tıp Kitapları

İlk tıp eğitiminin Mekteb-i Tıbbiye'de, ardından da Kabil'deki Tıp Fakültesi'nde verildiği Afganistan'da, sağlık eğitimindeki problemlerden birisi de tıp öğrencilerinin Batı dillerinde yazılmış olan tıp kitaplarını okuyacak yeterlilikte yabancı dillere vakıf olamaması idi. Bu sorun Türk doktorların farsça hazırlamış oldukları ders notları ile kısmen aşılmaya çalışılmışsa da, Batı dillerindeki tıp kitaplarının Farsçaya çevrilmesi ve bunun yanında Farsça yeni tıp kitaplarının yazılması elzem bir hal almaktaydı. Bu doğrultuda ilk adımı Tıp Fakültesi doktoru Dr. Rebi Barkın Bey atmış ve "*Emraz-ı İntaniye*"³²⁸ kitabını çeşitli ek ve şekillerde birlikte 562 sayfa olarak Farsçaya çevirmiştir. Yine Dr. Rebi Bey, 1938 yılında "*Emraz-ı Dâhiliye*" isminde 839 sayfalık bir kitap yazmış ve bu kitap tıpkı "*Emraz-ı İntaniye*" kitabı gibi devlet matbaasında basılarak dağıtılmıştır. Dr. Rebi Bey'in ardından Afganistan'da psikiyatri eğitiminin başlamasına büyük katkıları sağlayan Dr. Nevzat Bengin "*Emraz-ı Asabiye*" ve "*Emraz-ı Akliye*" isimli iki ciltlik bir kitap yazıp bastırmıştır. Konu itibari ile akıl ve sinir hastalıkları üzerine yazılan bu kitaplar Afgan öğrencilere, kolay anlaşılır olması bakımından büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu noktada Dr. Fuad Toğar Bey'in de katkıları büyüktür, kendisi iki yıllık bir çalışmasının sonucunda 788 sayfalık bir göz kitabı yazmış ve bunu görsel materyaller ile zenginleştirerek 1939 yılında bastırmıştır³²⁹.

Dr. Rebi Barkın, Dr. Nevzat Bengin ve Dr. Fuad Toğar Beyler'in yanı sıra Afganistan'daki Tıp Fakültesi'nin diğer hocaları da kendi alanları ile ilgili bir takım kitap yazmış, ancak doktorlar 1939 yılında II. Dünya Harbi'nin başlaması dolayısı ile bu kitaplarını basma imkânına erişememişlerdir³³⁰.

³²⁸ Enfeksiyon hastalıkları.

³²⁹ Rebi Barkın, "Efganistan'da Türk Hekimleri", *Dirim Dergisi*, (Haziran 1946), C.21, S.VI, s.267.

³³⁰ Barkın, *a.g.m.*, s.267.

3.3.1.5. Afganistan'daki Eczacılık Hizmetleri

Afganistan'da Batılı tarzda eczacılık eğitiminin ilk adımını Türk eczacılar atmıştır. Bu görevi ilk olarak daha önce bahsettiğimiz üzere 1907 yılında Dr. Münir Bey tarafından kurulan hastanenin eczacılık bölümünü yöneten Tevfik Bey isimli bir eczacı üstlenmiş ve bu görev 1934-1937 yılları arasında Türkiye'den giden diğer eczacılar ile birlikte daha geniş bir çerçevede yürütülmeye çalışılmıştır

Kabil Üniversitesi'nin kurulmasının ardından, 1934 yılında Afgan hükümetinin daveti üzerine Kimya profesörü olarak Afganistan'a giden Ömer Şevket Öncel³³¹, burada eczacılık okulunu kurarak Afganistan'da Batı temelli eczacılık anlayışının ve uygulamalarının temelini oluşturmuştur. Ömer Şevket Bey'in yanı sıra kızı kimyager Saliha Öncel de babası ile birlikte Afganistan'da kurmuş oldukları eczacılık okulunu başarıyla yönetmiş ve okul ilk olarak 1937 yılında mezun vermiştir. Ömer Şevket Bey bu başarısının ardından Türkiye'ye dönmüş ve yerini yine bir Türk olan Selahattin Tandal Bey'e bırakmıştır.³³²

28 Kasım 1928 tarihinde İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacılık ve Dişçi mekteplerinde asistan olan Tandal Bey, burada bir süre çalıştıktan sonra üniversite reformu ile birlikte lagv olan Darülfünun'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha sonraları yine 1934 tarihinde Darülfünun'un yeni bir şekli olan İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Genel Kimya asistanlığına atanan Tandal Bey, 15 Nisan 1937 tarihinde Afganistan'daki Kabil Üniversitesi'nde Kimya dersleri vermek üzere görevinden ayrılarak Bakanlar Kurulu Kararı ile Afganistan'a gitmiştir. Afganistan'da 1937-1942 yılları arasında Genel Kimya Profesörü ve 1942-1947 yılları arasında Genel Kimya ve Eczacılık Kimyası Ordinaryüs Profesörü olarak çalışan Tandal Bey, Ömer Şevket Bey'in ardından Afganistan'daki eczacılık eğitimini üstlenmiş ve buna ek olarak da Afganistan Umumi Devlet Eczanesi denilen ecza deposunun yönetimini de üzerine almıştır. Ecza deposunun son derece karmaşık olan hesaplarını düzenleyerek bir nizama kavuşturan Tandal Bey, Afganistan'a on yıl

³³¹ Ömer Şevket Öncel, tıpkı Hasan Reşat Sığındım gibi Türkiye'de meydana gelen Üniversite reformunun ardından kadro dışı kalması üzerine Afganistan'a gitmiştir, bkz.: Arslan, **a.g.e.**, s.344.

³³² Turhan Baytop, **Türk Eczacılık Tarihi**, Yay. haz.: Afife Mat, İ.Ü. Eczacılık Fak. Yayınları, İstanbul 2001, s.366.

boyunca hizmet etmiş ve yine görevleri esnasında maddi olarak da Afgan hükümetine katkılar sağlamıştır. Özellikle merkez ecza deposunda kurmuş olduğu bir imalathanede birtakım ilaçların üretimini yaparak ilaçların ülke geneline yayılmasını sağlamıştır. Tandal Bey tüm bu çalışmalarının yanında, Eczacılık Mektebi'nde öğretim görevliliği yapmış ve Mülkiye Hastanesi'nde eczacılık alanında uzman yetişmesine katkı sağlamıştır³³³. Ayrıca Tandal Bey, Afganistan'daki bir diğer Türk tabip olan Dr. Saip Atademir ile birlikte kurduğu alkol fabrikasının idareciliği görevini de, Dr. Saip Bey'in Türkiye'ye dönmesinin ardından bizzat kendisi yürütmüştür³³⁴.

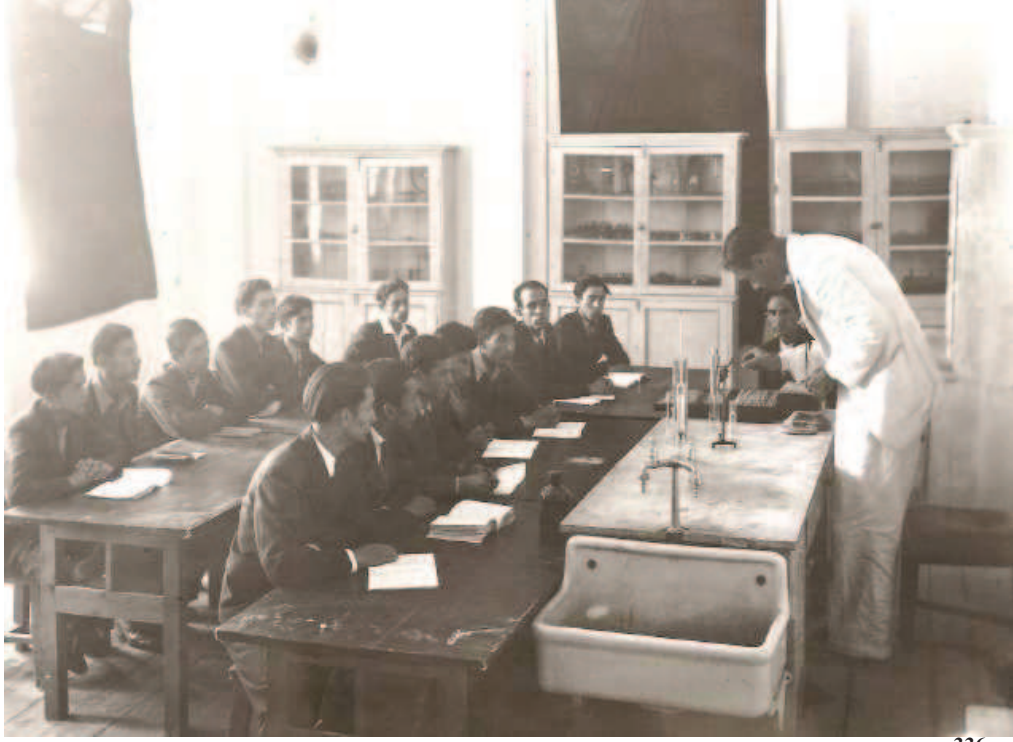

Şekil 6: Selahattin Tandal, Kabil Eczacılık Okulu'nda ilaç üretiminde³³⁵.

³³³ Rebi Barkın, “Efganistan’da Türk Hekimleri”, **Dirim Dergisi**, (Ekim 1946), C.21, S.X, s.392.

³³⁴ Eker, **a.g.m.**, s.67-72; Baytop, **a.g.e.**, s.375.

³³⁵ Şeref Eker, “Afganistan’da Türk Eczacıları: Ord. Prof. Selahattin Tandal”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2010, C.12, S.1, s.72.

Şekil 7: Selahattin Tandal, Kabil Eczacılık Okulu'nda ders verirken³³⁶.

Görüldüğü üzere Selahattin Tandal, Ömer Şevket ve Saip Atademir Beyler, Afganistan'da eczacılık alanında önemli bir takım girişimlerde bulunmuş ve Afganistan'ın sağlık eğitimine büyük katkılar sunmuşlardır. Özellikle bu noktada Selahattin Tandal Bey'in çalışmaları ayrıca dikkat çekicidir. Nitekim idaresini üstlendiği eczacılık okulunda, ileride Afganistan'ın eczacı kadrolarını oluşturacak olan talebelerin bizzat hocalarını yetiştirmiştir. Bu çalışmaları sayesinde Afgan hükümetince de takdir toplayan ve "*Maarif Madalyası*" ile onurlandırılan Tandal Bey, 1947 yılında Türkiye'ye dönmüş ve Afganistan'daki hizmeti sona ermiştir³³⁷.

3.3.2. Sivil ve Askeri Eğitim Alanda Eğitim Almak Üzere Türkiye'ye Getirilen Afgan Öğrenciler

Türkiye'nin Afgan eğitimine yaptığı katkıların bir diğer boyutu da Afganistanlı sivil ve askeri öğrencilerin Türkiye'ye getirilerek burada eğitime tabi tutulmasıdır. Genel manada lise ve yüksek öğretim kurumlarında eğitim sürecine

³³⁶ Eker, a.g.m., s.70.

³³⁷ Eker, a.g.m., s.67-68.

dâhil edilen Afgan öğrenciler, Türkiye’deki eğitimleri sırasında yurt ve kendilerine sağlanan burs imkânından da faydalanmışlardır.

3.3.2.1. Türkiye’ye Askeri Eğitim Amacıyla Gelen Afgan Subaylar ve Türkiye’nin Afgan Ordusunun Eğitilmesi İçin Gönderdiği Türk Uzmanlar

Türkiye’nin Afganistan ordusunun eğitilmesi için gerçekleştirdiği ilk yardım, 1922 yılında Türkiye’nin Afganistan Elçisi olarak atanan Fahrettin Paşa’nın yanında bir grup subay ve öğretmen götürmesiyle başlar³³⁸ ve 1926 yılında ise Kabil’de eğitim veren İhtiyatı Zabitan Mektebi’nde (Yedek Subay Okulu) öğretmen olarak görev almak üzere beş Türk zabitan gönderilir. Bu zabitlerin rütbeleri bildirilmemekle beraber kendilerinin sefarete mensup olmak şartı ile gönderildiği kabul edilmiş³³⁹ ve ayrıca 1932 yılında çıkan bir kararname ile de Afganistan’a giden zabitlerin bu ülkede gerçekleştirecekleri eğitim hizmetinin Türkiye’deki hizmetleri ile eş tutulacağı ifade edilmiş ve görevleri sürecinde bağlı olacakları yasal statülerin belirlenmesi yönünde birtakım kararlar alınmıştır³⁴⁰.

1926 yılı içerisinde Afganistan’dan sekiz yüzbaşı ve yedi teğmen Türkiye’ye gelmiş kendilerine maaş bağlanarak Harbiye Mektebi’nde eğitime tabi tutulmuşlardır³⁴¹. Yine ayrıca 1926 yılında on beş subayın haricinde arşiv kaynaklarında 30 Afgan subayın eğitim için Türkiye’ye geldiği ve kendilerine Milli Savunma bütçesinden maaş bağlandığı ifade edilmiştir³⁴². Bunun yanı sıra 1927 yılında da yedi yüzbaşı ve dört teğmenden oluşan on bir kişilik bir subay grubu Türkiye’ye gelmiş ve buradaki eğitim olanaklarından faydalanmışlardır³⁴³. Bu arada

³³⁸ **B.C.A.** T. 26.02.1922, F.K. 30.18.1.1, Y.N. 4.50.11; Fahrettin Paşa’nın Afganistan’a gittiği 1922 tarihi bir takım yüksek lisans ve doktora tezlerinde sehven 1938 olarak zikredilmiş, aynı hata kaynak belirtilirken de tekrar edilmiştir. Bu izahatı, mevcut hatanın birçok akademik çalışmada tekrar edilmesi üzerine yapmış bulunmaktayız.

³³⁹ Başvekâlet Kalemî Mahsus Müdüriyeti 10.03.1926 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 10.03.1926, F.K. 30.18.1.1, Y.N. 18.20.16.

³⁴⁰ B.M.M. tarafından onaylanan ve Başvekâlet Muamelât Müdürlüğü tarafından 09.01.1929 tarihinde asıl olmakla beraber 05.06.1932 sevk tarihli olarak Milli Müdafaa Vekâleti’ne gönderilen Kanun Layihası, **B.C.A.** T. 05.06.1932, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 20.119.18.

³⁴¹ “Afgan Zabitleri”, **Cumhuriyet**, 08.06.1926.

³⁴² Başvekâlet Kalemî Mahsus Müdüriyeti 08.09.1926 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 08.09.1926, F.K. 30.18.1.1, Y.N. 20.57.16.

³⁴³ Muamelatı Zatiyye Dairesi 19.07.1927 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 05.08.1927, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 33.18.15.

1927 yılı içerisinde Türkiye'deki Beşinci Kolordu Kumandanı Ferik Naci Paşa da Afganistan Harbiye Vezareti Müsteşarlığı görevine tayin edilmiş³⁴⁴, daha sonraları ise bu makama yine bir Türk kumandan Ferik Asım Paşa getirilmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından 1929 yılında Gulam Server Han, Mehmet Sefer, Mehmet Ekrem, Şir Mehmet ve Azizullah Server isimindeki beş Afganistanlı subay daha ülkemize gelerek bir önceki askeri öğrenci grubu gibi Türk Savunma Bakanlığı'ndan maaş almış ve eğitime tabi tutulmuşlardır³⁴⁵. Afganistanlı subayların Türkiye'ye getirilmesi 1930'lu yıllarda hız kesmeden devam etmiştir. Bu doğrultuda 1930 yılında Mehmet İbrahim, Mehmet Asgar (Asğer), Mehmet Arif, Ali Ahmet, Zekeriyya ve Mehmet Ali isimli altı³⁴⁶, 1938'de de on beş subay Türkiye'ye gelmiş³⁴⁷, maaşlarının da teğmen rütbesi üzerinden Savunma Bakanlığı tarafından verilmesi yönünde birtakım çalışmalar yapılmıştır³⁴⁸. Yine aynı tarihte Adana Maarif Lisesi'ni bitiren Abdülgani Harb Okulu'na alınmış ve yedi Afgan subay da staj görmek üzere orduya kabul edilmiştir. Bunun yanında lise tahsilini de Türkiye'de tamamlayan Payende Mehmet, Kasım Han, Mansur Han ve Kayyum Han isminde dört öğrenci de Türkiye'de Askeri Tıp Eğitimi almak için 1936-1938 yıllarında

³⁴⁴ Başvekâlet'ten Reis-i Cumhur Hazretleri'nin Huzur-u Siyaset Penahileri'ne gönderilen 09.11.1927 tarihli tezkire, **B.C.A.** T. 09.11.1927, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 35.29.18.

³⁴⁵ Arşiv kaynaklarından edinilen bilgiye göre Edirne Lisesi'nde parasız yatılı olarak okuyan Mehmet Ekrem isimli bir öğrencinin Ziraat Mektebi için daha uygun olduğu belirtilerek orta ziraat mekteplerinden birisinde eğitim görmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim 1936 yılında alınan bu karara konu olan şahsın 1929 yılında ülkemize gelen subay grubu arasında yer alan Mehmet Ekrem isimli öğrenci olabileceği ihtimali mevcuttur, bkz.; Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 21.07.1936 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 23.07.1936, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 67.63.11; 1929 yılında ülkemize gelen 5 kişilik subay ekibi, yine aynı tarihte Türkiye'ye iltica eden sabık kral Amanullah Han'ın kayınvalidesi ve aynı zamanda da Mahmut Tarzi'nin eşi olan Resmîye Tarzi ile birlikte 11 kişiden oluşan bir ekiple ülkemize gelmiş bulunmaktadır. Ayrıca arşiv kaynaklarında belirtildiği üzere 5 kişilik bu zabitan grubunun daha önceden de Türkiye'ye gelerek eğitime tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu zabitler 1926 yılında ülkemize gelen Afgan subay grubu içerisinde yer almışlardır. Resmîye Tarzi ile birlikte gelen heyet ve eğitimlerini bitirmek için gelen zabıt grubu için bkz.; Dahiliye Vekâleti Emniyet ve Umum Müdürlüğü tarafından 15.07.1929 tarihli tezkire, **B.C.A.** T. 15.07.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.10; Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü 04.09.1929 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 12.09.1929, F.K. 30.18.1.2., Y.N. 5.44.2.

³⁴⁶ Muamelat Müdürlüğü 22.05.1930 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 22.05.1930, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 11.36.14; Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü 07.06.1930 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 07.06.1930, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 12.41.17 (Her iki kararname de arşiv indeksinde farklı dosyalarda görünse de durum olduğundan farklıdır ve muhtemel bir takım karışıklıklar sebebi ile dört adet kararname sureti aynı dosyada arşivlenmiştir. Bu durum bir takım yanlış anlaşılmalara maalesef beraberinde getirmektedir).

³⁴⁷ Çelikkanat, **a.g.t.**, s.75.

³⁴⁸ **A.b; A.b.**

Genel Kurmay Başkanlığı tarafından kabul edilmiştir³⁴⁹. 1930 yılında Türkiye’de askeri eğitime tabi tutulan subaylar içerisinde yukarıda ismi geçen Mehmet Asgar isimli zabitan, eğitim sürecinin ardından ülkesine dönmeyerek Türk ordusunda görev yapmıştır³⁵⁰. Afgan subayların Türkiye’deki eğitimleri için Türk Devleti de bir takım yasal çerçevede bazı çalışmalar yapmış ve her yıl elli Afgan subayın Türkiye’de eğitilmesi ve staj sürecine dâhil edilmesi yönünde karar alınmıştır³⁵¹. Türkiye’nin Afgan ordusunun eğitilmesi ve subay ihtiyacının karşılanması için Afganistan’a gönderdiği askeri uzmanlar ve eğiticiler, 1937 ve 1942 yılları arasında da Afganistan’a giderek eğitim yardımının istikrarı konusunda katkılar sağlamışlardır. Bu doğrultuda 1937 yılında Savunma Bakanlığı tarafından Afganistan Harbiye Mektebi’nde öğretmenlik yapmak üzere görevlendirilen Kurmay Tuğbay³⁵² Yusuf Zoya (Ders Nazırlığı), Kurmay Bnb. Hilmi (Tabiye Öğretmenliği), Kurmay Bnb. Burhan (Harp Tarihi Öğretmenliği), Piyade Bnb. İhsan (Piyade Öğretmenliği), Topçu Bnb. Arif (Topçuluk Öğretmenliği), Süvari Bnb. İsmail Hakkı (Süvari Öğretmenliği), Nakliye Ön Yzb. İhsan (Nakliye Öğretmenliği), İstihkâm Bnb. Rıfat (İstihkâm Öğretmenliği), Muhabere Yzb. Muhtar (Muharebe Öğretmenliği), Levazım Yzb. Celal (Levazım Öğretmenliği), ve Harita Yzb. Cevat (Harita Öğretmenliği)

³⁴⁹ Başvekâlet Kararlar Dairesi Umum Müdürlüğü 19.11.1936 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 19.11.1936, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 69.89.13; Başvekâlet Kararlar Dairesi Umum Müdürlüğü 20.10.1938 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 20.10.1938, F.K. 30.19.1.2, Y.N. 85.92.4; Bazı kaynaklarda 1933 yılında 2 Afgan subayın daha Türkiye’ye eğitime geldikleri dile getirilse de bu durumun yanlışlığı tarafımızca tespit edilmiştir. Nitekim 1929 yılında Türkiye’ye gelen sabık Afgan Kralı Amanullah’ın kayınbiraderi M. Tavvabe (Resmiye Tarzi’nin 11 kişilik heyetinde yer almıştır) ve 1926 yılında Türkiye’ye gelen Mehmet Asgar isimli iki Afgan zabitan, 1932 yılında Türkiye’deki eğitimini tamamladığı ancak ülkelerine dönmedikleri ve her ikisinin de yine 1933 yılında orduda istihdam edilmeye başlandığı anlaşılmış ve bu durum, 1933 yılında iki Afgan subayın ülkemize eğitim için geldiği yanılığını meydana getirmiştir. 1933 yılında 2 Afgan subayın geçici ve stajyer olarak orduda istihdam edileceği, 1929 yılında Türkiye’ye gelen Tavvabe Tarzi’nin 1930 yılında Türkçe öğrenmesi için yüzbaşı rütbesi ile ordu kadrosuna alındığı ve kendisine 1939 yılında da ikamet tezkeresi verildiği yönündeki bilgiler için bkz.; Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü 28.05.1930 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 22.05.1930, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 11.36.14; Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 17.10.1933 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 17.10.1933, F.K. 30.18.1, Y.N. 40.73.9; Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü 07.06.1930 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 07.06.1930, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 12.41.17; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 07.08.1939 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 25.08.1939, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 88.81.8.

³⁵⁰ Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 05.05.1936 tarihli kararname, **B.C.A.** 13.12.1936, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 109.43.11.

³⁵¹ Başvekâlet Kararlar Umum Müdürlüğü 20.04.1949 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 20.04.1949, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 119.31.14.

³⁵² Tuğbay, Albay ile Tuğgenerallik rütbelerinin arasında olup tugay komutanlığı yapan Albay’lara verilen bir rütbedir ve günümüzde kullanılmamaktadır.

Afganistan'a eğitimci olarak gitmişlerdir³⁵³. Bunun yanı sıra 1941 ve 1942 yıllarında dokuz Türk öğretmen Afganistan'a giderek buradaki Askeri Liselerde görev almış ve Tarih, Coğrafya, Matematik, Biyoloji derslerini icra etmişlerdir³⁵⁴. Bu öğretmenler arasında bulunan Muhittin Sandıkçoğlu'nun görev süresi 1949 yılına, Gani Kuturman'ın ise 1950 yılına kadar uzatılmıştır³⁵⁵. Ve yine tüm bunlara ek olarak Afganistan'a giderek Afgan ordusunda mızıka muallimliği yapan Receb Halit Özbay da Afgan hükümetinin takdirini kazanmış ve birçok askeri Afgan öğrencinin mızıka mektebinden mezun ederek bunların Afgan Harbiyesi Mızıka Badosu teşkilatını oluşturmasına katkı sağlamıştır³⁵⁶.

Afgan ordusunun olanaklarının iyileştirilmesi ve eğitilmesi konusunda oldukça hassas olan Türkiye, zaman zaman heyet şeklinde bu ülkeye askeri uzman göndermiş ve ders ya da çeşitli konferanslar vasıtası ile Afgan ordusunun eğitilmesine olanak sağlamıştır. Askeri liselerinde genel olarak Türk subayların öğretmenlik görevini yürüttüğü Afganistan'da, Türk Talim Heyeti Başkanlığının yürütmüş olduğu görev, mezun olarak Afganistan hizmetine sundukları Afgan öğrencilerin adedi ve Afgan askeri liselerinin öğretmen ihtiyacı ile ilgili çeşitli raporları Türk hükümetine sunmuş ve bu konudaki başarıların önemini dile getirmiştir. Nitekim 1940 yılında Afganistan'daki Türk Talim Heyeti Başkanı Ziya Kayan raporunda, Afgan askeri okullarından 1940 yılında iki yüz Afgan subayın mezun olduğu ve Türk eğitimcilerinin tatil günlerinde dahi altı yüz Afgan subayını konferans salonlarında toplayarak seminer verdiklerini ifade etmiştir³⁵⁷.

³⁵³ Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 18.02.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 20.02.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 72.14.9.

³⁵⁴ Başvekâlet Kararlar Umum Müdürlüğü 17.04.1941 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 17.04.1941, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 94.33.15; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 12.08.1942 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 12.08.1942, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 99.74.16.

³⁵⁵ Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü 27.07.1945 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 27.07.1945, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 108.46.16; (Belge diğer cd'de al) **B.C.A.** T. 19.12.1949, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 121.90.14.

³⁵⁶ Afganistan Harbiye Nazırı'nın, Recep Halit Özbay'ın çalışmalarından duydukları memnuniyeti dile getirdiği ve Milli Müdafaa Vekâleti'ne gönderdiği takdirmamenin, Milli Müdafaa Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen 25.06.1937 tarihli sureti **B.C.A.** T.14.06.1937, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.25.

³⁵⁷ Afganistan'da bulunan Türk Talim Heyeti Başkanlığı'nın Milli Müdafaa Vekâleti'ne göndermiş olduğu raporun, Milli Müdafaa Vekâleti tarafından Başvekâlete 20.03.1940 tarihinde gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 19.03.1940, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.5 (EK-4).

3.3.2.2. Türkiye'ye Eğitim İçin Gelen Sivil Afgan Öğrenciler

1928-1940 yılları arasında Afganistan'dan Türkiye'ye gelen sivil öğrencilerin bir kısmı hem liseyi hem de üniversiteyi Türkiye'de okumuşlar ve yine bazı talebeler yayınlanan genelgeler üzerine stajlarını da ülkemizde Türk talebeler gibi icra etmişlerdir³⁵⁸. Dönem dönem Afgan öğrencilerin hangi kurumlarda staj yapacağı Afganistan hükümetinin ricası üzerine belirlenmiş ve Afgan hükümeti Mülkiye Mektebi'nden mezun olan Afgan öğrencilerin milli paranın muhafazası ve döviz meseleleri, ticaret, teşkilat, gümrüklere ait mesâil ile bankacılığa ait alanlarda staj yapmaları Türk hükümetinden rica etmiştir. Gelen rica üzerine Türk hükümeti de bu doğrultuda yukarıda zikredilen uzmanlık alanları konusunda staj kontenjanı açmıştır³⁵⁹.

Afganlı öğrenciler genellikle İzmir Erkek Lisesi, Manisa Orta Mektebi, Balıkesir Lisesi, Kayseri Lisesi, Haydarpaşa Lisesi, Askeriye Tıp Okulu ve Ankara Mülkiye Mektebi'nde eğitim görmüş ve Tıp, Ziraat, Siyaset Bilimleri ve Hukuk gibi alanlarda uzmanlaşmışlardır. Bu doğrultuda, İzmir Erkek Lisesi'ne on, Manisa Orta Mektebi'ne altı Afgan öğrencinin kaydı yapılmış ve 1935-1937 yılları arasında Gulam Nebi, Ahad, Gül Mehmed ve Fakir Mehmed isminde üç Afgan talebinin Ankara Hukuk Fakültesi'nde³⁶⁰, Afganlı talebe Emir Can, Melik Şah Hamid ile Dat Mehmet'in de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde eğitim alması sağlanmıştır³⁶¹. Ayrıca yine Afganistanlı Gaffar'ın ücretsiz olarak Yüksek Mühendis Okulu'na alınması yönünde yapılan birtakım çalışmaların³⁶² yanında bazı Afgan öğrencilerin

³⁵⁸ Başvekâlet Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü tarafından 27.08.1940 tarihinde Hariciye Vekilliği'ne gönderilen tezkire, **B.C.A.** T. 27.08.1940, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 143.21.13.

³⁵⁹ Başvekâlet Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü tarafından 01.10.1939 tarihinde Hariciye Vekilliği'ne gönderilen tezkire, **B.C.A.** T. 10.01.1939, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 143.21.11.

³⁶⁰ Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 24.08.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 24.08.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 78.74.7; Korkmaz, **a.g.e.**, s.35.

³⁶¹ **B.C.A.** T. 09.09.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 58.71.7; Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 07.09.1937 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 07.09.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 78.77.7; Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 05.11.1935 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 05.11.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 59.83.9.

³⁶² Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 05.11.1935 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 05.11.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 59.83.8.

kendi istekleri doğrultusunda da kalacak yerlerinin değiştirilmesine imkân verilmiştir³⁶³.

Afgan öğrenciler Türkiye’de tıp alanında eğitim almak ve uzmanlaşmak konusunda bir takım imkânlar elde etmiş ve bunlar genellikle Askeri Tıp alanlarında uzmanlaşmışlardır. Bunun yanında birtakım Afgan öğrenciler de Tıp Fakülteleri’nin yurtlarında parasız olarak konaklama şansı elde etmiş ve bu konuda kendilerine kolaylık sağlanmıştır. Nitekim Balıkesir Lisesi mezunlarından Efganlı Ubeyd ile Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü talebelerinden Emir Can, Tıp Fakültesi Yurdu’nda kalan Afgan öğrenciler arasında zikredilebilir³⁶⁴.

Afganistan hükümetleri yurtdışına eğitim için gönderdiği talebelerin yalnızca eğitim süreci ile hemhal olmasına oldukça özen göstermiştir. Nitekim Zahir Şah dönemindeki Afgan hükümeti, talebelerin herhangi bir siyasi tavra veyahut bir zümreye dâhil olmamasına dikkat etmiş hatta bu doğrultuda 1936 yılında Afgan hükümetine muhalif bir tutum sergileyen ve bir dönem Türkiye’deki Afgan Elçiliği’nde Başkâtiplik görevini yürüten Abdussabur Han Abdulhalik ile Abdülaziz isimli bir şahsın “*Afgan talebelerinin pak ve masum dimağlarını zehirleyecekler*” gerekçesi ile Türkiye’den ihraç edilmelerini talep etmiştir³⁶⁵.

Afganistanlı öğrencilerin üniversite eğitiminde Ankara Mülkiye Mektebi’nin katkıları oldukça önemlidir. Burada çok sayıda Afgan öğrenci mezun olarak memleketlerine dönmüş ve burada aldıkları eğitim ile memleketlerinde bürokratik makamlarda yer edinerek Afganistan’a çeşitli alanlarda katkılar sunmuşlardır.

³⁶³ Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 05.11.1935 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 05.11.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 59.83.8; Yüksek Ticaret Okulu’nda eğitimine devam eden ve aynı zamanda da Kadırga’daki halkevinde konaklayan Sıddıkullah isimli bir Afgan Talebe, kendisinin halkevinde verilen öğle yemeği ile doymadığını bu yüzden Eminönü’ndeki halkevine nakli için Ankara’daki C.H.P merkezine başvurmuş ve naklini yalnızca bu gerekçe ile başka bir yere aldrabilmiştir, bkz.; **B.C.A.** T. 30.10.1937, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 1197.193.1; Burada dikkat çeken husus ise Sıddıkullah özelinde Afgan öğrencilere tanınan kolaylıklardır. Nitekim günümüzde dahi bu tip bir gerekçe ile devlet yurtlarında barınan öğrencilerin nakil talebinde bulunması oldukça güçtür.

³⁶⁴ Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü 13.01.1936 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 13.01.1936, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 61.3.5.

³⁶⁵ Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından 21.05.1936 tarihinde Başvekâlete gönderilen tezkire, **B.C.A.** T. 02.05.1936, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.18 (Belge üzerindeki tarih 21.05.1936 şeklindedir, arşiv indeksinde sehven yanlışlık yapılmıştır.)

Ankara mülkiyesinden mezun olan Afganistanlı öğrenciler ve ülkelerinde ifa etmiş oldukları görevler şunlardır:

Ahmed Alişah Ma'sumi (Mehmed Ali Perdizi): Ülkemizde ilk ve orta öğretimini tamamlayan Ahmed Alişah, Türkiye'nin Afganistanlı öğrenciler için tanıdığı burs imkânından faydalanarak 1935 yılında Türkiye'ye gelmiş ve burada Haydarpaşa Lisesi'ni bitirerek Mülkiye Mektebi'nde eğitimine başlamıştır. 1938-1939 yıllarında Mülkiye Mektebi'nden mezun olan Ahmed Alişah, mezuniyetinin ardından Afganistan'a dönmüştür. Ahmed Alişah ülkesine döndükten sonra 1939 yılında Afganistan ticaret bakanlığına bağlı tek el idaresinde yöneticilik yapmış ve ardından da yine aynı bakanlıkta idari işler umum müdürlüğünde çalışmıştır. Afganistan'da hızlı bir bürokratik yükseliş sergileyen Ahmed Alişah, 1940 yılında Milli İktisat Vezareti Ticaret Umum Müdürlüğü'ne, 1950 yılında aynı bakanlığın Tetkik Kurulu Başkanlığı görevine getirilmiştir. 1952 yılına gelindiğinde Ahmed Alişah, İktisat Vezareti'nde bir süre çalışmış ve oradan da 1954 yılında Sanayi ve Madenler Bakanlığı Sanayi Dairesi Başkanlığı'na geçerek yöneticilik görevi icra etmiş burada beş yıl kadar çalışmıştır. Ardından 1959 yılında aynı bakanlığın İktisat İşleri Müşavirliği'ne, 1964 yılında ise Adliye Bakanlığı Memurun Mahkeme'si Reisliği görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca bu görevlerinin yanında Ahmed Alişah, Kabil Üniversitesi Hukuk Fakültesi kürsüsünde 10 yıl boyunca maaşsız olarak Sosyoloji, İçtima-i İktisat, Dış Ticaret ile Hukuk Felsefesi derslerini vermiş ve çalıştığı üniversiteden Fahri Profesörlük payesi almıştır³⁶⁶.

Mohammad Akbal Pamir: Burslu olarak 1936 yılında Türkiye'ye gelen ve burada Balıkesir Lisesi'ni bitirerek Mülkiye Mektebi'nde eğitime başlayan Mohammad Akbal, 1940-1941 yıllarında mezun olmuş ve 1941 yılında Türkiye Ticaret Bakanlığı'nda stajını tamamlayarak ülkesine dönmüştür. Afganistan'da ilk olarak Ticaret Bakanlığı'nda göreve başlayan Mohammad Akbal, daha sonraları Kabil Yüksek Ticaret ve Hâkimler Okulu öğretmenliğine atanmış ve ayrıca 1944 yılında da Kabil Hukuk Fakültesi öğretim görevliliği görevini üstlenmiştir. Bu tarihlerden itibaren 1951 yılında Ticaret Bakanlığı Sanayi Dairesi Başkanlığı ve iki

³⁶⁶ Şimşir, a.g.e., 361.362.

yıl sonrada Gümrükler Umum Müdürlüğü'ne geçiş yapmıştır. Son olarak 1954'de Afgan Ziraat Banka'sı Umum Müdürlüğü'ne getirilen Mohammad Akbal, bu son görevi ile birlikte memurluktan ayrılarak avukatlık yapmaya başlamıştır³⁶⁷.

Ali Mohammad Saca: Ali Mohammad 1933-1934 yıllarında Türkiye'ye gelmiş ve burada 1937 yılında Haydarpaşa Lisesi'nden mezun olarak Mülkiye Mektebi'ne giriş yapmış ardından 1941-1942 yılları arasında mezun olarak Afganistan'a dönmüştür. Afganistan'da 1942 yılında Kabil Ticaret Mektebi Müdürlüğü, 1943'de de Maarif Bakanlığı İstatistik Müdürlüğü'nde görev almıştır. Ali Mohammad ayrıca 1950 yılında Kabil Üniversitesi Hukuk Fakültesi asistanlığı da yapmıştır. Kısa süreli bu görevinin ardından Ali Mohammad, 1953 yılında Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü, 1958'de Nengerhar şehrinin Ormanlar Kooperatifi Başkanlığı ve son olarak da 1963 yılında Kabil Memurlar Ceza Mahkemesi Hâkimliği görevini üstlenmiştir³⁶⁸.

Gulam Mehmed Bâbür: Gulam Mehmed 1928 yılında Türkiye'ye gelerek Haydarpaşa Lisesi'ne kaydını yaptırmış ve buradan da 1934 yılında mezun olmuştur. Daha sonra Mülkiye Mektebi'nde eğitimine devam eden Gulam Mehmed, buradan da 1938 yılında mezun olmuş ve Afganistan'a dönmüştür³⁶⁹. Memleketinde daha önce ayrıntılarına değindiğimiz üzere Türklerin kurmuş oldukları Afgan Mülkiyesi'nde Ticaret Hukuku ve İktisad-i Coğrafya derslerini vermiştir³⁷⁰.

Ankara Mülkiyesi'nden mezun olan ancak Afganistan'a döndükten sonra hangi makamlarda ve görevlerde bulduklarını tam olarak tespit edemediğimiz Afgan öğrenciler ise şunlardır;

Hâbibullah Atik: 1928 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Haydarpaşa Lisesi'ni bitirerek Mülkiye Mektebi'ne devam etmiş ve buradan da 1938 yılında mezun olarak Afganistan'a dönmüştür.

³⁶⁷ Ali Çankaya Mücellidoğlu, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C.V, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s.2424.

³⁶⁸ Mücellidoğlu, **a.g.e.**, s.2581.

³⁶⁹ Mücellidoğlu, **a.g.e.**, s.2344.

³⁷⁰ Mehmet Ali F. Dağpınar, "Afganistan'da Mülkiye", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, (1976), S.43, s.15.

Muhtar: 1935 yılında Haydarpaşa Lisesi'ni, 1940'da da Mülkiye Mektebi'ni bitirerek Afganistan'a dönmüştür.

Mehmed Hasan Kemal: 1935 yılında Balıkesir Lisesi'ni, 1940 yılında Mülkiye Mektebi'ni bitirerek memleketine dönmüş ve 1952 yılında da Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur.

Berat Ali: Türkiye'ye 1928 yılında gelmiştir ve orta ile lise tahsilini burada tamamlayarak Mülkiye Mektebi'ne geçiş yapmış, buradan da 1940 yılında mezun olmuş, bir yıl sonrada memleketine dönmüştür.

Kerim Barnıyan: Tıpkı Beral Ali gibi 1928 yılında Türkiye'ye gelerek orta ve lise tahsilini burada tamamlamış ardından Mülkiye Mektebi'ne devam ederek 1940 yılında buradan mezun olmuş ve 1941 yılında da Afganistan'a dönmüştür.

Kuddüs: 1930 yılında Türkiye'ye gelmiş ve burada Haydarpaşa Lisesi'ni bitirerek Mülkiye Mektebi'ne geçiş yapmıştır. Mezuniyetinin ardından Türkiye'de stajını yapan Kuddüs, eğitim aşamalarını tamamlamasının ardından Afganistan'a dönmüştür.

Sadık: 1930 yılında Türkiye'ye gelmiş ve 1937 yılında Adana Erkek Lisesi'ni bitirmiştir. Lise eğitiminin ardından Mülkiye Mektebi'ne giriş yapan Sadık, buradan mezun olduktan sonra Türkiye'deki bazı bakanlıklarda staj yapmış ve ardından Afganistan'a dönmüştür.

Emir Or: Kayseri Lisesi mezunudur ve ayrıca yüksek öğrenimini de Mülkiye Mektebi'nde tamamlamış ve Afganistan'a dönmüştür. Kabilde Harb Okulu'nda Ceza Hukuku dersleri verdiğine dair söylentiler bulunmaktadır.

Enver: Sadık gibi Enver'de Kayseri Lisesi ve Mülkiye Mektebi mezunudur. Yüksek öğreniminin ardından Afganistan'a dönmüş ve burada birtakım iddialara göre Kabil Yüksek Muallim Mektebi'nde öğretmenlik görevi yürütmüştür³⁷¹.

³⁷¹ Mücellidoğlu, a.g.e., s.2344-2658.

3.3.3. Afganistan’da Türklerin Öncülüğünde Kurulan Mülkiye Mektebi ve Kabil Türk Lisesi

Afganistan için eğitim imkânlarının kıt olduğu bir dönemde, 1936 yılında Afganistan’a Dışişleri Hukuk Müşaviri olarak giden Mehmet Ali Fuat Dağpınar, burada eğitim ışığının yakılmasında son derece önemli görevler üstlenmiş ve Afganistan için bir ilk olan Mülkiye Mektebi’ni açmıştır. Kendisi de 1925 yılında Ankara’daki Mülkiye Mektebi’nden mezun olan Dağpınar, Kabil’de Ankara’dakine benzer bir okul açma fikrine ilk kez, Afganistan bürokrasisinde gördüğü kadro eksikliği üzerine varmıştır. Dönemin Afganistan hükümetini ve kralını son derece yenilik taraftarı ancak Beççe-i Saka hadisesinin tekrarlanmaması için de oldukça temkinli olarak tanımlayan ve Afgan hükümetinde Dışişleri Müşaviri olmanın yanı sıra, Afgan parlamentosunun da danışmanlığını yapan Dağpınar, Afgan Mülkiyesi’ni son derece kıt kaynaklarla ve imkânsızlıklarla kurmuş ve süreci başarıyla yönetmiştir. Dağpınar her şeyden önce Afgan hükümetine okulun açılışında herhangi bir ek masrafın olmayacağı konusunda garanti vererek okulun açılışına ikna etmiş ve bu yönde ilk olarak metruk bir binayı tutarak elden geçirtmiş, Ekim 1938 yılında da Mülkiye Mektebi’ni “Siyasal Bilgiler Akademisi” ismi ile hizmete sokmuştur³⁷².

Mülkiye Mektebi’nin açılması sürecinde Dağpınar’ın yanı sıra, Türkiye’nin Afganistan Büyükelçisi olan Memduh Şevket Esandal Bey’in de büyük yardımları olmuştur. Bu yardımları ile birlikte yeni bir okulun eğitim sürecine dâhil olmasını sağlayan Dağpınar, okulun kitap yönünden donatılması için Türk Milli Eğitim Bakanlığı’ndan çok sayıda kitap alarak Afganistan’a getirmiş ve ayrıca 2,000 kadar kitabın da yurtdışından siparişini vermiştir. Mektebin kurucu başkanı olması sıfatını elinde tutan Dağpınar, buna ek olarak ders programlarını ve müfredatı belirleme, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin kayıt ile kabul şartlarını tayin etmekle de görevlendirilmiştir. Dağpınar bu yetki genişliği ile birlikte Türkiye ve İran’dan birçok akademisyen getirterek tedrisata büyük bir aşama kaydettirmiştir. Dağpınar’ın Türkiye’den getirttiği akademisyenler arasında, Afganistan’dan Türkiye’ye gelen ve Ankara mülkiyesinde eğitim alarak 1938 yılında memleketlerine dönen beş

³⁷² “Siyasal Bilgiler Akademisi” ismi daha sonraki dönemlerde “Hukuk Fakültesi” olarak bir kez daha değiştirilmiştir, bkz.: Dağpınar, **a.g.m.**, s.11.

Afganistanlı genç de mevcuttur. 14 kişilik eğitimci kadrosuyla ilk dönem 3-4 senelik eğitim programına dâhil olan Afgan Mülkiyesi'nin, Dağpınar öncülüğünde oluşturduğu eğitim kadrosu ve müfredatı şu şekildedir;

<i>Prof. M.A. Dağpınar</i>	<i>Devletler Umumi Hukuku ve İdare Hukuku</i>	<i>Dışişleri Hukuk Müşaviri</i>
<i>Prof. Dr. Zühtü Berke</i>	<i>Şehircilik ve Amme Sağlığı</i>	<i>Kâbil Bakteriolojihanesi Müdür ve Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi</i>
<i>Prof. Dr. Şakir Tural</i>	<i>Ceza Hukuku ve Kriminoloji</i>	<i>Ekonomi-Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi</i>
<i>Abdülhay Aiziz</i>		<i>Medeni Hukuk-Milli Banka Müdürü</i>
<i>Dr. Hans Türk</i>	<i>Devletler H.Hukuku</i>	<i>İktisat Vezareti Müşaviri</i>
<i>Mevlevî Nasrullah</i>	<i>İslâm Hukuku (Fıkıh)</i>	<i>Darü'lululum-u Arabiye Müdarrislerinden</i>
<i>Necebullah</i>	<i>Afganistan Tarihi-</i>	<i>Dışişleri Vezareti Siyasî İşler Umum Müdür</i>
<i>Habibullah Tarzi</i>	<i>Siyasî Tarih</i>	<i>Dışişleri Müsteşarı</i>
<i>Fakir Mehmet</i>	<i>Ticaret Hukuku, İktisadî Coğrafya</i>	<i>Mülkiye Mektebi mezunu</i>
<i>Gulam Mehmet</i>	<i>Ticaret Hukuku, İktisad-î Coğrafya</i>	<i>Mülkiye Mektebi mezunu</i>
<i>Habibullah</i>	<i>İstatistik</i>	<i>Mülkiye Mektebi mezunu</i>
<i>Ahmet Alişah</i>	<i>Sosyoloji, Hukuk Felsefesi</i>	<i>Mülkiye Mektebi mezunu</i>
<i>İsmail Gaznevî</i>	<i>Anayasa Hukuk</i>	
<i>Kurmay Albay H. Erbuğ</i>	<i>Askerlik malumatı</i>	<i>Askerî Talim Heyeti Başkanı</i>

Şekil 8: Afganistan'da kurulan Mülkiye Mektebi'nin eğitimci kadrosu³⁷³.

³⁷³ Dağpınar, a.g.m., s.13.

Yukarıda isimleri zikredilen uzmanların yanı sıra Mülkiye Mektebi'nde 1939 yılında siyasi pasaport verilerek Afganistan'a gönderilen Emin Ali Çavlı, İsmail Hikmet Ertaylan, Muhittin Sandıkçioğlu ve Remzi Öncül Beyler de görev almışlardır³⁷⁴.

İlk olarak 16 mezun veren Afgan Mülkiyesi'nin bu öğrencileri daha sonraki dönemlerde Afganistan'ın yönetim kademelerinde ve bürokrasisinde önemli görevler üstlenmiş, hatta içlerinden daha sonraki dönemlerde Afganistan'ın Türkiye Büyükelçiliği görevini üstlenecek olan Osman Sıtkı ve Dağpınar'ın 1957 yılında mesai arkadaşları olacak olan isimler mevcuttur. M. Ali Fuat Dağpınar bu durumu ve Afgan Mülkiyesi'nin önemini şu sözlerle dile getirmektedir; *“1957 de Plan Müşaviri olarak tekrar gittiğimde, bu işlerin üzerinden 20 yıla yakın bir zaman geçmişti. Yeni mesai arkadaşlarımın çoğunluğu fakültemizin aydın ve dinamik mezunları idi. Ne kadar iftihar ettiğimi tahmin etmek güç değildir”*³⁷⁵.

Yine ayrıca Türkiye'de çeşitli okullarda öğretmenlik ve Milli Eğitim Müfettişliği görevlerinde bulunan ve daha önce dile getirdiğimiz üzere 1939 yılında Türkiye tarafından Afganistan'a, Maarif Nezareti Müşavirliği görevini icraa etmesi amacıyla gönderilen Ord. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan da burada bir gece üniversitesi açtırmış ve tüm kademelerdeki okulların programlarını hazırlamıştır³⁷⁶.

Görüldüğü gibi Afganistanlı öğrencileri hem Türkiye'de eğiten, yine aynı öğrencilerin kendi yurttaşlarını eğitmesi için de çeşitli imkânlar meydana getiren Türk eğitimcilerin ve Türk Devleti'nin üstün çabaları ve iradesidir.

Afganistan'da kurdukları Tıp Okulu, Tıp Fakültesi, Eczacılık Okulu, Mülkiye Mektebi ve bunlara bağlı diğer alt kurumların ardından Türkler, Afganistan'da görev yapan Türk doktor, öğretmen ve asker ailelerinin çocukları için de bir Türk Lisesi kurulması yönünde çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda ilk talep Prof. Dr. Orhan Oğuz tarafından dile getirilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'na iletilmiştir. Daha sonra

³⁷⁴ Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 07.01.1939 tarihli kararname, **B.C.A.** T. 13.01.1939, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 85.114.19; Korkmaz, **a.g.t.**, s.37.

³⁷⁵ Dağpınar, **a.g.m.**, s.15.

³⁷⁶ **A.b.**; Şimşir, **a.g.e.**, 369.370.

Milli Eğitim Bakanlığı bu durumu 8 Nisan 1941 tarihinde Türkiye'nin Afganistan Büyükelçisi olan Memduh Şevket Esandal Bey'e iletmış ve ihtiyaca binaen bir Türk Lisesi'nin kurulmasını için çalışmalarına başlaması talep edilmiştir. Bunun üzerine Memduh Bey, Afganistan'daki Türk aileler ile görüşerek bir Türk Lisesi'nin kurulması yönünde anlaşma sağlamış ve okulun kuruluş aşaması ile okulun mevcut masraflarının giderilmesiyle alakadar olacak bir kurul oluşturmuştur. Ayrıca bunlara ek olarak Afgan Hükümeti'nin oluru ile okulun nizamnamesi ve yıllık bütçesi ele alınmış ve kabul edilmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından Memduh Bey'in Türkiye'ye dönmesi üzerine okul ile ilgili işleri büyükelçilik müsteşarı Tahsin Baç yürütmüş ve okulun yönetimi için Dr. Adnan Atam, Veteriner Dinçel Mergup, Kur. Bnb. Oktay Nizamettin ve Dr. Sunaç Tevfik'ten oluşan bir yönetim kurulu belirlenerek Dr. Göker Galip muhasip, Üsteğmen Beril Hüsnü ise muhasebeci olarak seçilmiş, okulun müdürlüğü görevine ise Prof. Dr. Orhan Oğuz getirilmiştir³⁷⁷.

Kuruluş aşamasında olan Kabil Türk Lisesi'nin ilk olarak bazı öğretmenlerin evinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmasının daha doğru olacağı anlaşılmış ve daha sonraları okul için bir bina bulunmuştur. Okulun ihtiyaçları Afganistan'daki Alman Okulu'ndan ve Afganistan'daki yerel imalathanelerden karşılanmış, bu sayede okul donatılarak 31 Ekim 1941 tarihinde açılışı yapılmıştır. 3 Kasım 1941 tarihinde eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Türk Lisesi genel manada Afganistan'da görev yapan Türk uzmanların bağışları ile kurulmuştur³⁷⁸.

³⁷⁷ Coşkun Topal, "Soğuk Savaş Öncesi Dönemde Türkiye'nin Afganistan'daki Faaliyetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (Mayıs-Haziran 2007), S.168, s.182-183; Ö. Korkmaz, **a.g.t.**, s.38.

³⁷⁸ Türk Lisesi için bağışta bulunan isimler ve yaptıkları bağış miktarı şu şekildedir; Şemseddin Akdağ 100, Hikmet Arkun 100, Fuat Arsan 50, Refik Arsan 100, Saip Atademir 100, Adnan Atam 50, Muhtar Ayra 100, Tahsin Baş 50, Celal Başol 50, Hüsnü Beril 50, Zühtü Berke 100, Bilal Cevat 480, Ömer Derman 100, Mergup Dinçel 100, İbrahim Doğan 30, İskender Erdemir 100, Hilmi Erimer 100, Cevdet Erman 100, Hikmet Ertaylan 200, Dr. Fuat Toğar 250, Cevat Göktuna 50, Galip Göker 100, Hilmi Gizer 100, Muhtar Hanyalı 100, Faruk İlhan 30, İhsan Karayalap 100, Arif Keçeli 50, Mustafa Kural 50, Nuri Mesen 100, Mete Muhtar 50, Nizamettin Oktay 100, Sabri Onat 100, Zati Öncel 100, Remzi Öncül 100, Recep Önüt 50, Mustafa Özdemir 60, Nuri Pamir 100, Tevfik Sunaç 100, Sureyya Tanay 200, Ahmet Talaslı 100, Salahattin Tandal 250, Zeki Tavman 50, Şakir Tural 500, Hamdi Turgay 100, Enver Tok 100, Rıfki Urgan 500 ve Necati Zileli 100 Afgani tutarında bağış yapmıştır, bkz.: Veteriner Dinçel Mergup Bnb. Oktay Nizamettin ve Dr. Tevfik Sunaç imzası ile Maarif Vekâleti'ne gönderilen rapor, **B.C.A.** T. 15.05.1945, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 610.119.5.

İlk eğitim dönemine ilkokul bölümünde 16, ortaokul bölümünde 10 ve lise bölümünde 4 öğrenci ile başlayan Türk Lisesi'nin eğitimci kadrosu şu şekildedir;

Mebeccel Göktuna	İlkokul Öğretmenliği
Mustafa Kurul	İlkokul Öğretmenliği
Naciye Kuturman	İlkokul Öğretmenliği
Fuat Aslan	Lise Matematik Öğretmenliği
Şemsettin Akdağ	Ortaokul Tarih ve Coğrafya Öğretmenliği
Hüsnü Beril	Askerlik Dersleri Öğretmenliği
İsmet Hikmet Ertaylan	Lise Edebiyat Öğretmenliği
İbrahim Bey	Kütüphanecilik
Cevat Göktuna	Resim Öğretmenliği
Gani Kuturman	Tabiiye Öğretmenliği
Neziha Onat	Türkçe Öğretmenliği
Zati Öncel	Ortaokul Matematik Öğretmenliği
Remzi Öncül	Lise Felsefe Öğretmenliği
Recep Önüt	Müzik Öğretmenliği
Muhittin Sandıkçioğlu	Lise Tarih ve Coğrafya Öğretmenliği
Selahattin Tandal	Kimya Öğretmenliği

Şekil 9: Kâbil Türk Lisesi'nin eğitimci kadrosu³⁷⁹.

³⁷⁹ A.b.

Büyük fedakârlıklarla kurulan ve yine hocaların herhangi bir maddi kaygı gütmediği Türk Lisesi, Afganistan’da hizmet eri olarak görev yapan Türk uzmanların çocuklarının eğitimden mahrum kalmaması noktasında önemli bir hizmeti yerine getirmesi bakımından oldukça önemlidir.

3.3.4. Afganistan’daki Hizmetlerin Genel Durumu

İki ülke arasındaki sıcak ilişkilere rağmen dönem dönem Türkiye, Afganistan’a gönderilen Türk subayların küçük düşürülmesi, askeri itibarın zedelenmesi ve uzman yetersizliği gibi nedenlerden dolayı mütehassıs göndermeyi reddetmiştir³⁸⁰. Ancak Türkiye’nin bu tutumu kısa zaman aralıkları dâhilinde olmuş ve geneli etkilememiştir. Bu sebeple Afganistan’daki Türk varlığı sürekli bir biçimde yerini korumuştur. Bu durum genel olarak Afganistan’ın Türkiye’den öğretmen, subay, hukuk müşaviri, doktor ve mühendis talepleri doğrultusunda gerçekleşmiş ve Türk Devleti’nin bir hükümet programı olarak meseleyi ele almadığı anlaşılmıştır. Nitekim Türkiye’nin Afganistan Büyükelçiliği, mevcut bu durumun gözden geçirilmesini ve Türkiye’nin meseleyi bir devlet misyonu olarak her daim gündeminde tutmasını, Afganistan’da görev yapan Türklerin yasal olarak bir statüye kavuşturulmalarını ve bunların alacakları ücretlerin kesinleştirilerek herhangi bir karşılığa müsaade edilmemesini talep ve rica etmiştir. Ayrıca Büyükelçilik, Afganistan’ın eğitimci veya uzman taleplerinin kesin bir dil ile reddedilmemesini ve uzmanlık derecesi ne olursa olsun en az bir uzmanın bu talepler doğrultusunda Afganistan’a gönderilmesini de bir uyarı mahiyetinde Hariciye Vekâleti’ne bildirmiştir³⁸¹. Bunun yanı sıra Büyükelçilik raporlarında, eğer bu yapılmadığı takdirde ülkede ağırlık kazanmaya başlayan Alman nüfuzundan dolayı Türklerin

³⁸⁰ Hariciye Vekâleti 3. Daire Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlete gönderilen 18.02.1932 tarihli tezkire, **B.C.A.** T. 18.02.1932, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.1; Başvekâlet Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü’nden Hariciye Vekâleti’ne gönderilen 26.01.1944 tarihli tezkire, **B.C.A.** T. 27.01.1944, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.15; Milli Müdafaa Vekâleti Zat İşleri’nden Başvekâlete gönderilen 07.07.1942 tarihli tezkire, **B.C.A.** T. 06.07.1942, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.13; Milli Müdafaa Vekâleti Zat İşleri’nden Başvekâlete gönderilen 02.07.1942 tarihli tezkire, **B.C.A.** T. 26.06.1942, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.12.

³⁸¹ Afganistan Büyükelçiliği’nden alınan 24.05.1937 tarihli raporun Hariciye Vekâleti 2. Daire Reisliği tarafından 06.10.1937 tarihinde Başvekâlete gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 10.06.1937, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.23 (EK-5).

elinde bulunan eğitim müesseselerinin yöneticilik kadrolarının Almanlara tevcih edebileceği ihtimali de göz ardı edilmemiştir³⁸².

Yukarıda bahsettiğimiz büyükelçilik raporlarındaki uyarı ve tavsiyeleri dikkate alan Türk hükümeti, 1943 yılında çıkardığı bir kanunla yabancı memleketlerde görev yapan Türk uzmanların durumlarını yasal bir çerçeveye alacak ve statülerini belirleyecektir³⁸³.

³⁸² Afganistan Büyükelçiliği'nden 03.08.1938 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne gönderilen, Afganistan'daki Türk mütehasısların durumu ve Almanya'nın Afganistan'da Türkiye'ye rakip olma çabalarını konu edinen raporun, Hariciye Vekâleti İkinci Daire Reisliği tarafından 13.09.1938 tarihinde Başvekâlete gönderilen sureti, **B.C.A.** T. 13.09.1938, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.3 (EK-6).

³⁸³ “Yabancı memleketlere gönderilecek memurlar hakkında kanun” başlığı ile çıkan 4489 numaralı bu kanun maddeleri şu şekildedir;

“Madde 1-Umumi ve mülhak bütçe ile idare edilen dairelere ve vilâyet hususi idareleri teşkilâtına mensup memurlardan:

a-) Yabancı memlekette; ilgili vekilliğin muvafakati ve İcra Vekilleri Heyetinin tasvibiyle vazife alanlara;

b-) Mesleğine ait tahsilini bitirmiş ve ilgili hizmetlerde en az iki yıl başarı ile çalışmış olanlardan bilgi, görgü ve ihtisaslarını arttırmak üzere yabancı memleketlere yollanmaları ilgili vekillerde uygun görüleceklerine;

Aylıkları ödenmek veya kesilmek sureti ile beş yıla kadar izin verilebilir.

(a) Fıkrası gereğince verilecek izinlerin müddetleri icabında İcra Vekilleri Heyeti kararile uzatılabilir.

Madde 2- Birinci madde uyarınca kendilerine izin verilmiş olanların:

a-) Memuriyetleri ile buna ait her türlü hak ve mükellefiyetler baki kalır. Aylıksız gidenlerin başarılı olarak dönenlerin de izinli oldukları müddet terfi ve tekaütlüklerinde fiili hizmet olarak hesaba katılacağı gibi bunlardan izinli oldukları sırada terfi hakkını kazananlar da tefi ettirilebilirler.

b-) Aylıkların verilmesine devam edileceklerin bu istihkakları mensup oldukları dairelerin bütçelerinden ödenir.

Bu kanun uyarınca izin verilen memurların izinli oldukları müddet esasında ne surette terfi hak kazanmış sayılacakları ve disiplin tabii tutulacakları esaslarla haklarında tatbik olunacak cezaların nasıl verileceği bağlı oldukları vekillerce tayin edilir.

Madde 3- Bu kanunun birinci maddesinin (b) fıkrasına göre gönderilecek olanlara yalnız yolda geçen zamana ve bir defaya mahsus olmak üzere umumi hükümlere göre ve muvakkat memuriyetler gönderilenler misillü harcırah verilebileceği gibi ilim ve ihtisaslarını arttırmaları veya stajlarını yapmaları için lüzumlu masraflar ve aylıkları tutarı buldukları mahalle ait talebe tahsisatından verilir.

Madde 4- Birinci maddenin (b) fıkrası gereğince gönderilenlerden aylıkların ödenmesine devam olunanların izinli geçirdikleri müddetin iki katı, aylık almayanlar da izinli geçirdikleri müddet kadar mensup oldukları dairelere karşı mecburi hizmetle mükelleftirler. Bunlardan daha önce mecburi hizmeti olup da tamamlamamış bulunanların eski mükellefiyetleri de yenisine eklenir.

Madde 5- Bu kanun gereğince izin verilenlerden izin müddetleri bitenler hakkında izni bittiği tarihten itibaren 1108 sayılı Maaş Kanununun memuriyetleri tahvil edilmiş olanlar hakkındaki hükümleri tatbik olunur. Ancak sözü geçen kanunun ikinci maddesine 1559 sayılı kanunla eklenmiş olan fıkra hükmünün gidiş ve geliş yol parası verilmeyecek olanlara şumulü yoktur.

Madde 6- Birinci maddenin (b) fıkrasında yazılı olanlardan beşinci madde hükmü dairesinde vaktinde işlerin başına dönmemelerinden dolayı istifa etmiş sayılanlarla izinli buldukları müddet içinde ceza yoluyla memurluktan çıkarılanlardan:

Afganistan'daki askeri, sağlık ve sivil eğitim faaliyetlerine yirmi beş kişilik bir kadro ile başlayan T¼rkiye, 1938-1945 yılları arasında bu rakamı y¼z ¼ç kişiye ¼ıkarmıř ve Afganistan'ın eğitim sistemi ile m¼esseselerine olan katkılarını her ge¼en g¼n daha belirgin bir hale getirmiştir. ¼zellikle bunda, yukarıda bahsi ge¼en ve 1943 yılında ¼ıkan kanun etkili olmuş ve daha ¼nceleri T¼rkiye'nin Afganistan B¼y¼kel¼iliđi ile Afganistan'a gitmek isteyen uzmanların şahsi teřebb¼sleri bağlamında ger¼ekleřtirilen k¼lt¼r alışverişi devlet politikasına d¼hil edilmiştir. Nitekim bir d¼nem Afganistan'da b¼y¼kel¼ilik g¼revini y¼r¼ten ve daha sonra C.H.P. Bilecik Milletvekili olan Memduh şevket Esandal Bey'in 1945 yılında d¼nemin başbakanı ř¼kr¼ Sara¼ođlu'na yazdığı bir raporda bu durum, a¼ık bir dille ifade edilmiş ve Afganistan'daki hizmetlerin genel bir tasviri yapılmıştır. Memduh şevket Bey raporunda; *"Afganistan'a yeniden g¼nderilecek olan doktor ve ¼đretmenlerin se¼imiyle ilgilenmek ¼zere Parti Genel Sekreterliğinde ¼alıřtıđım sıralarda bu işin son g¼zden ge¼irilmesi bana emir buyurulmuştu. Afganistan'daki*

a-) Aylık almış olanlar izin m¼ddetleri i¼inde maaş, ¼cret, yol masrafı, bilim ve ihtisas arttırma masrafı olarak aldıkları para tutarının iki katını ¼demeye mecburdurlar.

b-) İzinli buldukları m¼ddet i¼inde aylık almamış olanlar ise izinlerinin başladığı tarihten itibaren istifa etmiş sayılırlar.

İşbu maddenin (a) fıkrası h¼km¼ne dahil olanlardan memleketlerinde işe başladıktan sonra mecburi hizmetlerini bitirmeden vazifeden ayrılanlara ceza yoluyla memurluktan ¼ıkarılanlar hakkında da aynı fıkra h¼km¼ tatbik olunur.

Mensup olduğu dairede mecburi hizmetini bitirmeden ayrılanlar gerekli tazminatı ¼demedik¼e veya dairesinin m¼saadesi olmadık¼a başka dairelerde vazife alamazlar. Buna riayet etmeyenlere ¼demeđe mecbur oldukları tazminatın tutarı kadar ayrıca ağır para cezası h¼kmolunur. Bunları ilgili dairesinin resm¼ tebliğine rağmen bilerek vazifeye tayin edenler de aynı miktarda ağır para cezasına mahk¼m edilirler.

Mecburi hizmetini tamamlamadan devlet teřkil¼ti dışında bulunan herhangi bir hususi m¼essesede iş almak isteyenlerin tazminatlarını ¼dediklerine dair bir vesika g¼stermeleri şarttır. Bu şekilde vesika g¼stermeyen mecburi hizmete tabi memurları ile ilgili dairesinin resm¼ tebliğine rağmen bilerek kullanan şahışlar bu tazminatı ¼zerlerine almış sayılırlar.

Madde 7- Bu kanun h¼k¼mleri dahilinde yabancı memleketlere yollanacakların se¼ilme ve yollanma tarzları o memleketlerdeki yaşama ve ¼alıřmalarının ne yolda takip ve kontrol edileceği ve ne gibi hallerde geri ¼ađırılacakları hususları Maarif Vekilliği tarafından hazırlanacak bir nizamname ile tespit olunur.

Madde 8- 1700 sayılı kanunun 15 inci ve 3201 sayılı kanunun 34 ¼nc¼ maddeleri ile 3296 sayılı kanun y¼r¼rl¼kten kaldırılmıştır.

Muvakkat Madde- Bu kanunun neşrinden ¼nce bir ¼đretim veya ihtisas vazifesi almak ¼zere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yabancı bir memlekete g¼nderilmıř olanlardan esas vazifeleri ¼zerlerinde bırakılanlara verilen aylıklar taalluk ettikleri tertiplerden mahsup olunur.

Madde 9- Bu kanun neşri tarihinden mer'idir.

Madde 10- Bu kanunun h¼k¼mlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur", bkz.: B.C.A. T. 15.05.1945, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 610.119.5.

durumu Elçiliğim zamanından yakinen bilmekle beraber işi yeniden bir daha inceledim. Vardığım sonucu aşağıda yazıyorum:

➤ *Türkiye ve Afganistan arasındaki kültür münasebetleri ve bilhassa Türkiye'nin bilim ve ihtisas adamlarının 25-30 yıldan beri Afganistan'daki çalışmaları gözden geçirilerek bu çalışmaların her iki memleket için çok iyi faydalı sonuçlar verdiği anlaşılmıştır.*

➤ *Afganistan'da son yıllarda kurulan Tıp ve Hukuk Fakülteleri, Eczacı Okulu, Sağlık Memurları Okulu, Bakteriyoloji Evi, Devlet Ecza Deposu, Rıfki Sanatoryumu, Aliâbad Hastahanesi, Akıl ve Sinir hastahaneleri gibi ehemmiyetli kurumlar Türk bilim ve ihtisas adamlarının eliyle kurulmuş olup halen de Türk bilim adamlarının eli altında işlemekte ve gelişmektedirler. Bugün burada askerî heyet hariç olmak üzere 23 bilim ve ihtisas adamımız çalışmakta olup Afganistan'ın istediği 7 uzmanda gönderildikten sonra bunların sayısı 30 olacaktır.*

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere Afganistan'daki Türk hizmetleri genel manasında sağlık alanında olmuş ve eğitim olanakları da bu doğrultuda yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dikkate değer bir diğer husus ise, Afganistan'da zaman zaman yüzün üzerine çıkan Türk mütehassısların sayısı, 1945 yılında yirmi üç kişiye kadar düşmüştür. Yine aynı raporda;

➤ *Bu çalışmalar dost Afgan milletinin hayrına olduğu gibi milletimizin diğer Şark milletleri arasında büyük kardeş rolünü devam ettirme, dışarıda memleketimize yeni dostlar kazandırma ve Türk biliminin yayılması bilim ve ihtisas adamlarımızın memleket dışı işlere ve araştırmalara alışmaları ve görgü ufuklarının genişlemesi bakımından da hayırlı olmaktadır.*

➤ *Bu bakımdan bu çalışmaların bundan sonra da devamı ve gelişmesi faydalı ve hayırlı olacaktır.*

➤ *Bilim ve ihtisas adamlarımızın Afganistan'da görev almaları başlangıçta sırf şahsi teşebbüslerle olmuş ve orada da bu yolla yürümüştür. Sonradan bilim ve ihtisas adamlarımızın çoğalmasile ve bilhassa Afganistan'daki Büyük Elçimizin ilgisiyle ve Hükümetçe de ilgi gösterilmeğe ve gidecek zatların seçimleri ve yapacakları mukavelelerle ilgilenmeğe başlanılmış ve 4489 sayılı kanun*

çıkarılarak Devletçe bu iş kanun yolu ile de terviç edilmiş ve iş organize edilmeğe başlanmıştır. Ayrıca bu kanuna, Hükümetin muvafakatiyle yabancı memleketlerde iş alacak Devlet memurlarına Türkiye'deki aylıklarının verilmesi, tekaütlük ve terfi kıdemlerinin sayılması hükmünün konulmasıyla de bu hizmetler teşvik olunarak bir Devlet işi haline getirilmiştir.

İfadeleri ile Afganistan'daki hizmetlerin yasal çerçevede yürütülmesinin sağladığı avantajlara değinilmiştir. Afganistan resmi makamlarınca oldukça fazla sevilen ve dikkate değer kişiliği ile Afganistan'daki Türk varlığının tecessümünde en az Türk hükümeti kadar rolü olan Memduh Bey, raporunda ayrıca;

➤ *Bu suretle gelişen bu iş bugün tekrar elden geçirilerek yeni baştan organize edilmesi zarurî bir merhaleye varmıştır. Bunun için yapılması düşünülen işler şöylece hülâsa edilebilir:*

❖ *Afganistan'la sıkı bir kültür münasebeti devam ettirileceğine göre orada bulunacak Sefirimizin bu münasebeti devam ettirmek ve geliştirmekle görevlendirilmesi ve merkezce zaman zaman aydınlatılması,*

❖ *Askerî heyetler hariç olmak üzere bundan sonra Afganistan'a gönderilecek bilim ve ihtisas adamlarımızın Afgan Hükümetiyle yapacakları mukavelelerin ana hükümlerinin birleştirilmesini ve Afganistan'a bilim ve ihtisas adamı göndermekle ilgili Bakanlıklarımızın bunların memleketteki aylıklarının verilmesi gibi şartların eşitlendirilmesini sağlayabilmek için bu işlerin bir elden idare edilmesi,*

❖ *Bu birliği temin için Başbakanlıkta bir büro kurularak ilgili Bakanlıkların seçecekleri bilim ve ihtisas adamlarının seçimlerinin son olarak bu büro tarafından gözden geçirilmesi,*

❖ *Afganistan'da bugün kurulmuş ve ileride kurulacak bilim ve iş kurumlarından, içinde Türk bilim ve ihtisas adamlarının çalıştığı her şubenin başında bu şubeden bir Başkan bulundurularak bunun bir taraftan Kâbil'deki Büyük Elçimizle, diğer taraftan da merkezî büro ile irtibatının sağlanması ve her Başkanın 2-4 üyeden teşkil eden bir kurulu bulunması ve bu kurulun bu şubede çalışan ihtisas*

adamlarının işlerini kontrol etmesi ve şube işlerini tanzim eylemesi için bir talimatname tanzim edilmesi,

❖ Ayrıca Büyük Elçimizin Başkanlığı altında şube Başkanlarından bir kurul teşkil ederek son kararın bu kurula bırakılması ve iki kurulun görev ve yetkilerinin bir talimatname ile tespiti.

➤ Bu işe ait dosya ve notların birlikte sunulmuş olduğunu arz ile en derin saygılarımı tekrarlarım Sayın Başbakanım.”³⁸⁴ Şeklindeki ifadeleri ile Afganistan’a yapılan hizmetlerin kurumsal hale getirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuş ancak buna rağmen 1945 yılından sonra yapılan eğitim yardımlarında herhangi bir ilerleme olmamıştır³⁸⁵. Nitekim bunda Afganistan’daki Alman ve Fransızların özellikle tıp olmak üzere diğer tüm alanlarda Türklerden boşalan makamları hiç vakit kaybetmeden doldurmaları, Afgan makamlarının Türk varlığına tahammül edememesi ve II. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan yeni uluslararası dengelerin etkisi oldukça büyüktür.

Burada şu hususa dikkat etmek gerekir ki Türk hükümeti 1943 yılında Fransız hükümetinin talebi üzerine aldığı bir karar ile Afganistan’daki Fransız menfaatlerinin korunma yönünde görüş birliğine varmış ve bu durum Afgan makamlarına iletilmiştir³⁸⁶. Bu karar Afgan hükümetince memnuniyetle karşılanmış olsa da Türk hükümeti için ileride bir takım problemlerin yaşanmasına neden olacaktır. Nitekim

³⁸⁴ Bir dönem Türkiye’nin Afganistan Büyükelçiliği görevini yürüten Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esenal’ın Başvekâlete sunmuş olduğu rapor, **B.C.A.** T. 15.05.1945, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 610.119.5.

³⁸⁵ Afganistan’daki önemini yitiren Türk varlığının yeniden canlandırılması için 1946 yılında General Tevfik Öge, Zonguldak Milletvekili Dr. Rebi Barkın ve Mehmet Ali Fuat Dağpınar’ın hazırlamış olduğu tavsiye niteliğindeki raporu, hem Afganistan’daki mevcut Türk varlığının durumunu ve alınabilecek önlemleri muhteva etmesi bakımından oldukça önemlidir. Tevfik Öge, Rebi Barkın ve Mehmet Ali Fuat Bey bu raporunda; “*Afganistan işlerinin daha fazla kötüye gitmemesi ve oradaki menfaatlerimizin imkân nispetinde kurtulmasını temin için aşağıdaki üç noktanın sağlanması ilk ve acil çare olarak düşünülmektedir;*

1-) Münasip bir büyükelçinin gönderilmesi,

2-) Halen orada çalışmakta olan Doktor Zühtü Berke’nin Sıhhi Heyet Başkanı olarak tanınması ve Elçilik nezdinde vaziyetinin takviyesi,

3-) Askeri Heyet Reisi Albay Remzi Atasoy yerine, vaktiyle orada başarıyla çalışmış ve Afgan büyük nişanını haiz Kurmay Albay Burhan Özkök’ün gönderilmesi.” şeklindeki ifadeleri ile imkan dâhilinde bir reçete sunmuşlardır, bkz.; **B.C.A.** T. 05.04.1946, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.18.

³⁸⁶ Başvekâlet Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü tarafından 08.05.1943 tarihinde Hariciye Vekâleti’ne gönderilen tezkire, **B.C.A.** T. 08.05.1943, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 245.656.10.

yukarıda değindiğimiz üzere Afganistan'da Türk varlığının etkisini kaybetmesindeki nedenlerden birisi de bu ülkedeki Fransız nüfuzudur.

SONUÇ

18. yüzyılın ortalarından itibaren Türk-Afgan ilişkilerindeki belirleyici unsur şüphesiz İngiltere olmuştur. İngiltere'nin Hint Yarımadası'ndaki varlığı ve bu bölgeyi sömürgeciliğinin beşiği olarak algılaması bu unsurun temel nedenidir. Bu durum, gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin Afgan coğrafyasına duyduğu ilginin de stratejik amilleri arasındadır. Nitekim İngiltere'yi Hint coğrafyasında zor durumda bırakmanın derinliğini fark eden de II. Abdülhamid ve sonrasında İttihat Terakki yönetimi olmuştur. Yeni Türkiye'ye miras kalan bu olgunun, İngiltere'ye karşı mücadele eden M. Kemal Paşa'nın dikkatinden kaçması pek mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda bir yandan Sovyetler ile yaklaşan M. Kemal Paşa, diğer yandan da Afganistan'ı Türkiye'nin etki sahasına dâhil ederek Rusya ile birlikte İngiltere aleyhine bir takım çıkarımlar meydana getirme niyeti gütmüştür. İngilizler, fark ettikleri bu planın gerçekleşmesini engellemek ve Afganistan'ı kendi yanlarında tutabilmek için, bir takım tavizler vererek Afganistan'a bağımsızlığı adeta hediye etmişlerdir. Bazı kaynaklarda bu durum, Türkiye'deki Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasındaki sürece benzetilse de arada ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Yukarıda kısaca izahını yaptığımız gerekçelerin ardından, Cumhuriyet Türkiye'si ile Afganistan arasındaki siyasi, askeri ve diplomatik ilişkiler, ilk defa 1921 yılında imzalanan ve 1928 yılında da çerçevesi genişletilen Dostluk Anlaşması ekseninde şekillenmiştir. İki ülke arasındaki sıcak ilişkilerin en önemli boyutu şüphesiz Türkiye'nin Afganistan'ın Batılılaşma sürecine sunduğu katkılardır. Bu doğrultuda büyük bir özveri sergileyen Türkiye, siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve bilhassa eğitim alanlarında Afganistan'ı kalkındırma düşüncesi ile birçok Türk uzmanı Afganistan'a göndermiş ve Afganistan'dan gelen çok sayıda öğrenciyi Türkiye'de eğitmiştir. Bu yardımlar iki ülke arasında her ne kadar duygusal bir yaklaşma meydan getirirse de Afganistan'ı Batı ve Rus nüfuzundan kurtarmaya yetmemiştir. Özellikle 1920-1945 yılları arasında Batı'nın ve Türklerin Afganistan'daki varlığı karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde bu durumun nedenleri daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

‘‘Batı Dışı Modernleşme’’ modeli olarak nitelenen Afganistan, bize göre bu nitelemenin oldukça dışındadır. Afganistan’ın Batılılaşma denemelerine Türkiye’nin sağladığı katkılar kadar Batılı ülkelerde katkı sağlamıştır. Batı’nın gittiği yoldan gitmeyen, yaşadığı deneyimi bünyesinde barındırmayan Afganistan, kendine özgü bir gelişme materyali geliştirememiş ve yerel bir metot ortaya koyamamıştır. Ayrıca Batılılaşma denemesinin kaçınılmaz bir sonucu olmak üzere Batı’nın ekonomik ve siyasal nüfuzu altında kalmıştır. Bu yönü ile Afganistan’ın coğrafi olarak her ne kadar Batı dışı olsa da, gelişmeyi içselleştirememesi nedeniyle ‘‘Batı Dışı Modernleşme’’ kavramının sınırları içerisinde olmadığını rahat bir biçimde söyleyebiliriz ki; Türkiye için de bu durum çok farklı değildir.

Bugün Afganistan’ın Batı formunda bir yapıya kavuştuğunu elbette iddia edemiyoruz. Bunu, Batılılaşma denemelerinin başarısızlığı olarak yorumlayabileceğimiz gibi, ülkedeki yerel unsurların istikrarsızlığı ve Afganistan’a yapılan dış müdahalelerin meydana getirdiği yıkımla da açıklama imkânına sahibiz. Ancak bizce burada önemli olan Afganistan’ın 1901-1945 yılları arasında Batılılaşma adına ortaya koyduğu çabanın takdir edilmesidir. Bu yönü ile Afganistan’ın şansı, Habibullah ve oğlu Amanullah ile başlayan reform hareketlerinin her dönem bir sonraki safhaya taşınması ve rol model olarak bir İslam unsurunun var olmasıdır. Şanssızlığı ise, ülkedeki mevcut kabilecilik anlayışının ve dini çerçeve içerisindeki tutuculuğun aşılammamasıdır. Bunun yanı sıra ayrıca, Afganistan’ın 1800’lü yıllardan beri İngiltere ve Rusya’nın nüfuzu altında kalması ve çoğu zaman tam anlamı ile iç dinamiklerini devreye sokamaması bu şanssızlığın nedenleri arasındadır. Bütün bu gelişmelerin ülkede yarattığı güvensizlik ve siyasi parçalanmışlık, Afganistan’ın gelişme çabalarının önündeki en büyük sorunlardan birini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)**, Tarih (T.): 25.L.1329, Dosya No (D.N.): 3951, Gömlek No (G.N.): 2962533, Lef (L): 3 (Afgan emirinin Dersaadet yangınzedeleri için bin İngiliz lirası verdiği).
- BAO, BEO**, T. 12.S.1329/ D.N. 3997/ G.N. 299768/ L. 2 (Afganistan'dan şimdiye kadar hiçbir iane gelmemiş olduğundan Afgan emirinin himmetiyle toplanan ianatın ne vasıta ile nereye gönderildiğinin ve bu tarihe kadar miktarı neye balığ olduğunun Bombay Başşehbenderliğinden sorularak neticenin ve frank itibarıyla kıymetinin neye müadil olduğunun inbası).
- BOA, BEO**, T. 20.C.1330/ D.N. 4049/ G.N. 303621/ L. 4 (Afganistan müslümanları tarafından toplanan 6000 İngiliz lirasının havi çekin maliye Nezareti'ne gönderildiği).
- **B.O.A. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)**, T. 09.25.1928, D.N. 228, G.N. 64 (Mekteplerimizde tahsil eylemek üzere Afganistan'dan onbeşi kızve yüzü erkek olmak üzere yüzonbeş talebe geleceğinden İstanbul'a geldiklerinde kendilerine gereken kolaylığın gösterilmesi).
- **B.O.A. HR.İM.**, T. 18.10.1928, D.N. 24, G.N. 70 (İstanbul'a gelen Afgan talebelerin memurin'i iadesi tarafından karşılandıkları ve yerleştirilmeleri için alınan tedbirlerin ifa olunduğu).
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)**, Tarih (T.): 27.11.1922, Fon Kodu (F.K.): 30.10.0.0, Yer Numarası (Y.N.): 257.731.2 (Türkiye-Afganistan antlaşmasını Emir Amanullah Han'ın 12 Ekim 1922 tarihinde Kabil'de imzalayıp tasdik ettiği).
- **B.C.A.** T. 21.01.1933, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 33.6.9 (Kabil Büyükelçiliği'ne Elazığ Milletvekili Memduh Şevket Bey'in tayni).
- B.C.A.** T. 25.05.1928, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.5 (Türkiye ve Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının iki ülke Dışişleri Bakanlarınca imzalandığı).

- B.C.A.** T. 14.04.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.7 (Afganistan'da Emanullah Han ve muhaliflerinin çalışmalarına dair Kabil Büyükelçiliği'nden gönderilen rapor).
- B.C.A.** T. 07.02.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.6 (Kandihar ve çevresi halkının Emanullah Han'ın yeniden göreve dönmesine dair isteği)
- B.C.A.** T. 27.11.1933, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.9 (Nadir Han'ın öldürülmesi olayına ait Kabil Büyükelçiliği'nden gönderilen ayrıntılı rapor).
- B.C.A.** T. 29.07.1931, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.21 (Afgan Emiri ile yapılan görüşme hakkında Kabil Büyükelçiliği'nin raporu).
- B.C.A.** T. 29.07.1931, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.20 (Afganistan'da Emanullah lehinde propagandalara engel olmak için alınan tedbirler).
- B.C.A.** T. 31.08.1930, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.13 (Afganistan'da yeni idamların olduğu, Emanullah'ın Harbiye Nazırı, Veziri ve Jandarma Kumandanının da içinde bulunduğu 25 kişinin hudut dışı edildiğine dair Kabil Büyükelçiliği'nin raporu).
- B.C.A.** T. 14.12.1933, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.11 (Yeni Afgan Kralı Muhammed Zahir Han'ın özgeçmişi).
- B.C.A.** T. 17.11.1934, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.12 (İran-Afgan hudut anlaşmazlığının çözümlenmesi için hakem tayin edilen Korgeneral Fahreddin Paşa'nın telgrafı).
- B.C.A.** T. 11.07.1940, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.6 (Afganistan-İran hudut anlaşmazlığının halledilmesinden dolayı Afgan Hükümeti'nce Türk Dışişleri'ne gönderilen teşekkür telgrafı).
- B.C.A.** T. 08.08.1935 F.K.30.10.0.0, Y.N. 258.733.16 (Afganistan ile İran arasındaki hudut anlaşmazlığının halli ve hakem kararı münasebetiyle Kabil'de çıkan İslah Gazetesi'nde yayınlanan haber).
- B.C.A.** T. 28.09.1935, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 261.760.9 (İran-Afgan sınır ihtilafı ve bu husustaki hakem kararı).
- B.C.A.** T. 20.10.1936, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.20 (Afgan Harbiye Bakanı'nın Ankara ziyareti ve görüşmeleri).
- B.C.A.** T. 21.02.1932, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.2 (Afganistan'da bulunan yabancı mütehasşisların isim ve meslekleri ile hangi Bakanlığa bağlı buldukları).

- B.C.A.** T. 05.08.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.17 (Eski Afgan Kralı Emanullah Han'ın Süveys'ten geçişi esnasında El Eham gazetesi muhabiri ile yaptığı görüşme).
- B.C.A.** T. 29.07.1931, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.732.19 (Nadir Han'ın Afganistan Millet Meclisi'nin açılışında yapmış olduğu konuşma).
- B.C.A.** T. 25.08.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.21 (Afgan Emiri ile yapılan görüşme hakkında Kabil Büyükelçiliği'nin raporu).
- B.C.A.** T. 20.09.1945, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.16 (Eski Afganistan Kralı Emanullah'ın babası Habibullah Han'ın özel doktorluğunu yapmış olan vatandaşlarımızdan Dr. Fahiman Baygurlar'a memlekete dönebilmesi için pasaport verilmesi).
- B.C.A.** T. 15.05.1945, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 610.119.5 (Afganistan ile ilgili yazışmalar).
- B.C.A.** T. 13.09.1938, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.3 (Afganistan'da görevli bulunan doktor, subay ve öğretmenlerimiz ile bunların bu memlekette oynamakta oldukları rol ve Almanya'nın bize karşı rakip olma çalışmalarına dair Kabil Büyükelçiliği raporu).
- B.C.A.** T. 01.01.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 51.1.12 (Dr. Nevzat Eşref'in Afganistan'da devlet hizmetine girmesine izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 06.04.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 73.27.11 (İstanbul Belediyesi Emrazı Zühreviye Teşkilatı Baştabibi Dr. Abdurrahman Derman'ın öğretim üyesi sıfatıyla Afganistan hizmetine geçmesine izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 10.05.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 74.38.13 (Samsun Adli Tabibi Dr. Şakir Tural'ın Afganistan'ın Kabil Tıp Fakültesi Tababeti Adliye ve Ruhiye Profesörü olarak çalışmasına izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 18.05.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 75.41.3 (Afganistan'ın Kabil Tıp Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışacak İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Kimya Doçenti Dr. Saip Ragıp Atademir'e izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 08.04.1938, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 82.30.1 (Dr. Yakup Çelebi'nin Afgan Hükümeti hizmetine girmesine izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 27.10.1940, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 93.101.10 (Dr. Zühtü Berke'nin Afganistan'da vazife görmesine izin verildiği).

- B.C.A.** T. 20.08.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 78.72.13 (Dr. Nuri Kamil'in Afganistan hizmetinde çalışmasına izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 28.11.1938, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 85.98.19 (Dr. Faruk İlhan ile Dr. Adnan Atam'ın Afganistan Hükümeti emrinde vazife kabul etmelerine izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 10.05.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 74.38.14 (Afganistan'ın Kandahar Hastahanesi Baştabibliği'nde çalışacak Dâhili Mütchassısı Dr. Tahsin Tolga'ya izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 08.04.1938, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 82.29.11 (Afganistan memleket hastahanelerinde çalışmak isteyen 4 doktora izin verilmesi).
- B.C.A.** T.28.04.1948, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 198.11.15 (Dr. Bnb. Selim Sıtkı Selek, Ali Selim Aksel, Dr. Alb. Rıfki Urgan ve Kd. Yzb. Turhan Onuktay'ın emekliye sevkleri).
- B.C.A.** T. 09.02.1943, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 101.9.17 (Dr. Nuri rüştü Pasiner ile Dr. Asım Aral'ın Afgan Hükümeti emrinde görev almalarına izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 14.02.1947, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.19 (Afganistan'da vazife gören doktorumuzun durumu ile Afgan Hükümeti'nin Türk mütchassıslara karşı tutumu).
- B.C.A.** T. 26.02.1922, F.K. 30.18.1.1, Y.N. 4.50.11 (Kâbil Sefareti'ne tayin edilen Fahri Paşa ile Afganistan'a gönderilecek general ve subaylara verilecek hacırâh ve yevmiye miktarlarının tespiti).
- B.C.A.** T. 10.03.1926, F.K. 30.18.1.1, Y.N. 18.20.16 (Kabil'de açılan subay okulunda öğretmenlik yapmak üzere Afganistan'a gönderilecek subaylara siyasi pasaport verilmesi).
- B.C.A.** T. 05.06.1932, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 20.119.18 (Afganistan ordusuna memur edilen zabıtlar hakkında kanun teklifi).
- B.C.A.** T. 08.09.1926, F.K. 30.18.1.1, Y.N. 20.57.16 (Türkiye'de öğrenim görmek üzere Afganistan'ın gönderdiği 30 subayın maaşlarının Müdafaa-i Milliye bütçesinden ödenmesi).
- B.C.A.** T. 05.08.1927, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 33.18.15 (Ordumuzda eğitim görmek üzere Afganistan'dan gelen 11 subayın masraflarının bütçeden karşılanması ile P.

- Bnb.lar Küçükpazarlı Nazif, Trablusgarplı Ahmed Nuri ve Erzurumlu İsmail'in emekliye sevkleri).
- B.C.A.** T. 09.11.1927, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 35.29.18 (Tümg. Naci'nin Afganistan Hükümeti Harbiye Vekaleti Müsteşarlığına ve 1. ve 9. Kor. K.larına Tümg. Asım ve Tuğg. Sedad ile Askeri Akademiler K. V. Tuğg. Basri ve Divan-ı Harb Üyeliğine Tuğg. Şükrü'nün tayini).
- B.C.A.** T. 23.07.1936, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 67.63.11 (Afganlı Mehmet Ekrem'in ziraat okullarından birine parasız yatılı olarak alınması).
- B.C.A.** T. 15.07.1929, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 257.731.10 (Afgan Kralı'nın kayınvalidesi Resmiye Tarzi Hanım'ın beraberinde 11 kişi olduğu halde İstanbul'a geldiği).
- B.C.A.** T. 12.09.1929, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 5.44.2 (Türk ordusunda tahsillerini bitirmek üzere, Ankara'ya gelen 5 Afgan zabitanın ordu kadrosuna alınması).
- B.C.A.** T. 22.05.1930, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 11.36.14 (Maaşları Milli Müdafaa Vekâleti Bütçesi'nden ödenmek üzere, 6 Afgan subayının geçici olarak Türk ordusunda görevlendirilmesi).
- B.C.A.** T. 07.06.1930, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 12.41.17 (Afgan subaylarından Tavvabe Tarzi Efendi'nin, Türkçe öğrenmesi için süvari yüzbaşılığı rütbesi ile ordu kadrosuna alınması).
- B.C.A.** T. 17.10.1933, F.K. 30.18.1, Y.N. 40.73.9 (2 Afgan subayın geçici ve stajyer olarak orduda çalıştırılmaları)
- B.C.A.** T. 25.08.1939, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 88.81.8 (Afganistan tabiyetinden çıkarılan Amanullah Han ailesine mensup Yzb. Tavap Tarzi'ye parasız ikamet tezkeresi verilmesi).
- **B.C.A.** T. 19.11.1936, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 69.89.13 (Liseyi yurdumuzda bitiren Afganlı Kasım, Mansur ve Kayyum'un Askeri Tıbbiye'ye parasız yatılı olarak kabulü).
- B.C.A.** T. 20.10.1938, F.K. 30.19.1.2, Y.N. 85.92.4 (Adana Maarif Lisesi'ni bitiren Afganlı öğrencilerden Abdülgani'nin Harp Okulu'na, Payende Mehmed'in Askeri Tıbbiye'ye kabulü).

- B.C.A.** T. 13.12.1936, F.K. 30.11.1.0, Y.N. 109.43.11 (Türk ordusunda tahsilini tamamlayıp memleketindeki siyasi huzursuzluklar sebebiyle memleketine gidemeyen P. Tğm. Afganistanlı Mehmet Asgar'ın muvazzaf sınıfa nakli).
- B.C.A.** T. 20.04.1949, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 119.31.14 (Her yıl 50 Efgan subayının kurs ve staj görmek üzere orduya kabulleri).
- B.C.A.** T. 20.02.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 72.14.9 (Afganistan Harbiye Mektebi için seçilen ve Kabil'e gidecek olan 11 subaya siyasi pasaport verilmesi).
- B.C.A.** T. 17.04.1941, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 94.33.15 (Afgan Askeri Lisesi'ne 4 öğretmen daha gönderilmesi).
- B.C.A.** T. 12.08.1942, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 99.74.16 (Kabil Askeri Lisesi'nde öğretmenlik yapmak üzere 5 öğretmenin Afganistan'a gönderilmesine izin verilmesi).
- B.C.A.** T. 27.07.1945, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 108.46.16 (Öğretmenlik Yapmak Üzere Kabil'e Gönderilen Muhittin Sandıkçioğlu ile Gani Kuturman'ın devam süresinin uzatılması).
- B.C.A.** T. 19.12.1949, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 121.90.14 (2/15640 sayılı karar'la Afganistan Askeri Lisesi'nde öğretmenlik yapmak üzere gönderilen, 3/2903 sayılı kararla çalışma süresi uzatılan Biyoloji öğretmeni Gani Kuturman'ın 1 yıl daha orada kalması).
- B.C.A.** T.14.06.1937, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.25 (Afganistan'a gönderilen Askeri Heyet'in Başkanı Tuğgeneral Ziya Kayan'ın yolculuk ve çalışmalarına dair gönderdiği rapor).
- B.C.A.** T. 19.03.1940, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.5 (Afgan Türk Talim Heyeti Başkanlığı'nın Afgan askeri okullarının ders, talim ve terbiye ile öğretmen mevcut ve ihtiyacı hakkındaki raporu).
- B.C.A.** T. 27.08.1940, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 143.21.13 (Tahsillerini Türkiye'de bitirmiş ve bitirecek Afganistanlı talebelerin daire ve müesseselerde staj yapmaları için yayınlanan genelge).
- B.C.A.** T. 10.01.1939, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 143.21.11 (Mülkiye Mektebi'nde okuyan 16 Afganistanlı talebenin okuldan mezun olduktan sonra Türkiye'deki mali ve ticari müesseselerde staj görmelerinin kabul edildiği).

- B.C.A.** T. 02.05.1936, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.18 (İstanbul'da bulunan Afgan vatandaşı Abdussabur Han Abdülhalik'in sınır dışı edilmesine dair Afgan Elçiliği'nin isteği).
- B.C.A.** T. 09.09.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 58.71.7 (Romanya Mutaf Georgen ve Acar Nikola ile Afganlı Emin Can'ın parasız yatılı olarak Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsüne kabulü).
- B.C.A.** T. 07.09.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 78.77.7 (Balıkesir Lisesi'ni bitiren Afganlı Melih Şahın Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne parasız yatılı olarak kabulü).
- B.C.A.** T. 05.11.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 59.83.9 (Afganlı Hamid ve Dar Mehmet ile İran tebasından Türkmen Abdurrahim'in parasız yatılı olarak Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne alınmaları).
- B.C.A.** T. 05.11.1935, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 59.83.8 (Afganlı Gaffar'ın parasız yatılı olarak Yüksek Mühendis Okulu'na alınması).
- B.C.A.** T. 24.08.1937, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 78.74.7 (Türkiye Liselerinden mezun 3 Afganlı öğrencinin Ankara Hukuk Fakültesi'nde parasız yatılı olarak alınması)
- B.C.A.** T. 13.01.1936, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 61.3.5 (Afganlı Ubeyd ile Emircan'ın İstanbul Tıp Fakültesi'ne yatılı olarak alınması)
- B.C.A.** T. 30.10.1937, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 1197.193.1 (Afganlı talebe Sıddıkullah'ın İstanbul Halkevi talebe pansiyonunda kalarak, Yüksek Ticaret Okulunda tahsiline devam edeceği).
- B.C.A.** T. 13.01.1939, F.K. 30.18.1.2, Y.N. 85.114.19 (Afganistan Maarif Nezareti Müşavirliği'ne tayin edilen İsmail Hikmet Ertaylan'a siyasi pasaport verilmesi).
- B.C.A.** T. 18.02.1932, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.1 (Afganistan'ın istemiş olduğu subayların askeri şerefimizi küçültecek engeller kaldırılmadan gönderilemeyeceği).
- B.C.A.** T. 27.01.1944, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.15 (Kabil Tıp Fakültesi Adli Tıp ve Toksikoloji dersi için Afgan Hükümeti'nce istenilen mütchassısların gönderilmesine imkân bulunmadığı).
- B.C.A.** T. 06.07.1942, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.13 (Afganistan Harbiye Nezareti emrinde çalıştırılmak üzere istenilen subay doktorların gönderilmesine şimdilik imkân bulunmadığı).

- B.C.A.** T. 26.06.1942, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.12 (Afgan Hükümeti'nce istenilen levazım üst subayının gönderilmesine şimdilik imkân bulunmadığı).
- B.C.A.** T. 10.06.1937, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.733.23 (Afgan Hükümeti'nce istenen doktorlar ile Afganistan'daki kültür çalışmalarımızın genel durumu).
- B.C.A.** T. 05.04.1946, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 258.734.18 (General Tevfik Öge, Zonguldak Milletvekili Dr. Rebi Barkın ve Mehmet Ali Fuat Dağpınar tarafından Afganistan'daki Türk menfaatlerinin korunması için alınmasını gerekli gördükleri tedbirlere ait istekler).
- B.C.A.** T. 08.05.1943, F.K. 30.10.0.0, Y.N. 245.656.10 (Afganistan'daki Fransız menfaatlerinin tarafımızdan korunmasının uygun görüldüğü).

KİTAPLAR

- AKPINAR, Veysel: **Afganistan Faciası**, Er-Tu Matbaası, İstanbul 1979.
- ARAS, Bülent- Şule Toktaş: '*Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*', **SETA Yay.**, Nisan 2008.
- ARMAOĞLU, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.
- ARSLAN, Ali: **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, Kitabevi, İstanbul 1995.
- ARTUÇ, Nevzat: **Cemal Paşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- BAL, Halil: **Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- BAYTOP, Turhan: **Türk Eczacılık Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Afife Mat, İ.Ü. Eczacılık Fak. Yayınları, İstanbul 2001 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türk-Afgan Kardeşliği**, Doğu Matbaası, Ankara 1957.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK Yayınları, Ankara 1973.

- CEBESOY, Ali Fuat: **Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- CEVAT, Mehmet: **Afganistan**, Ankara 1934.
- CÖHCE, Salim: **Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- DEVLET, Nadir: **S.S.C.B'deki Türkler Ağırlıklı Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.
- DURMUŞ, İlhami: **İskitler (SAKALAR)**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2008.
- DURUKAL, Zeynep: **Tarihi Fotoğraflarla Türk-Afgan Dostluğu**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, 2011 Kabil.
- ERASLAN, Cezmi: **II.Abdülhamid ve İslâm Birliği**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992.
- EVREN, Refik: **Afganistan Gerçeği**, Haziran Yayınları, 1980.
- FAZLI, Mehmet: **Afganistan'da Bir Jön Türk-Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, Çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Atatürk'ün Not Defteri XI**, ATASE Yayınları, Ankara 2009.
- HAMDİ, Ahmed: **Hindistan ve suvat ve Afganistan**, Mehmed Bey matbaası, İstanbul 1300/1882-1883.
- HAN, İn'amullah: **Bugünkü İslâm Devletleri ve Ülkeleri**, Çev. Osman Keskiöglü, Sebilürreşad Neşriyat Bürosu, 1966.
- KARACASULU, Nilüfer: **Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan**, Beta Yay., İstanbul 2011.

- KESKİN, Alev-Nilüfer Altın: **Geçmişten Günümüze Türk Afgan İlişkileri**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Sratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- KOCATÜRK, Utkan: **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ocak 1999.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya: **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C.V, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.
- OĞUZ, Esadullah: **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001.
- : **Afganistan'ın Sovyetler Tarafından İşgâli ve İşgâlden Sonra Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZALP, Ömer Hakan: **Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları**, İstanbul 2002.
- ÖZASLAN, İsmail: **Afganistan**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, yayın no: 2002, S.44, İstanbul 2002.
- ÖZCAN, Azmi: **Nadir Şah ve Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- : **II. Abdülhamid DönemindeAfganistan İle İlişkiler ve İngiltere**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- ROY, Oliver: **Afganistan'da Direniş ve İslâm**, Çev. Mustafa Kadri Orağlı, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1990.
- SARAY, Mehmet: **Dünden Bugüne Afganistan**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.

- : **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara 2002.
- : **Türk-Afgan Münasebetleri**, Veli Yayınları, İstanbul 1984.
- SARIHAN, Zeki: **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- SELİM, Yavuz: **Ah Afganistan**, Türkiye Sağlık İşçisi Sendikalar Yayınları, Ankara 2003.
- SİYASİ MALUMAT SERVİSİ: **Afganistan İstiklâl ve İhtilâli Methal**, Hariciye Vekâleti Matbaası, 1930.
- SOYSAL, İsmail: **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, TTK Yayınları, C. I, Ankara 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N.: **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınları, Ankara 1996, s.328.
- : **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- : **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- TOĞAN, Zeki Velidi: **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yayınları, 3. Baskı, C.1, İstanbul 1981.
- TOKER, Halil: **Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları (1915-1922, 1933-36, 1937)**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- USLU, Recep: **İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a Kadar Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Hız. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- YAZICI, Orhan: **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Mengüceli Yayınları, Malatya 2011.

-----: **Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

--YURDAYDIN: Hüseyin G., **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

SÜRELİ YAYINLAR

--AKARSLAN, Mediha: “1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M) Arasında Kurulan İletişim”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara 1995, C.4, S.16.

--AKBAŞ, İsmail: “Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Gezisi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Bahar-Güz 2008, C.VII, S.16-17.

--ANDİCAN, Ahat: “Afganistan ve Türkler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.59, Nisan 1989.

--ASLAN, M. Yasin: “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2008, S.79.

--ATEŞ, Abdurrahman: “Nadir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra İran’da Hâkimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti’nin İran Politikası”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2006, C.VIII, S.2.

--BARKIN, Rebi: “Efganistan’da Türk Hekimleri”, **Dirim Dergisi**, S.III, Mart 1946; S.IV, Nisan 1946; S.V, Mayıs 1946; S.VI, Haziran 1946; S.VII, Temmuz 1946; C.21, S.X, Ekim 1946.

--BÖRKLÜ, Meşkure Yılmaz: “Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan’daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Kış 1999, C.4, S.3-4.

- BROXUP, Mary: ‘‘Bugünkü Afganistan’’, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, **O.D.T.Ü Yayınları**, Yayın No:21, Ankara 1985.
- CAN, Cahit: ‘‘Zerdüşçülük, Zerdüş ve Hukuk (Avesta)’’, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1968, C.25, S.1.
- ÇAVDAR, Ayşe: ‘‘Fahreddin Paşa-Türk Paşa’sı Afganistan’da’’, **Atlas Dergisi**, Ekim 2002, S.115.
- ÇINARLI, Özgür: ‘‘Afganistan’ın Etnik Yapısı’’, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Ocak 2012, C.4, S.1.
- DAĞPINAR, Mehmet Ali F.: ‘‘Afganistan’da Mülkiye’’, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 1976, S.43.
- DAVISON, Roderic H.: ‘‘Mondrostan Lozan’a Kadar Türk Siyaseti’’, Çev. Mine Erol, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1981, C.14, S.25.
- DENLİ, Metin- Adnan ATAÇ: ‘‘Afganistan Tıp Eğitimi ve Sağlık Hizmetlerinde Türklerin Rolü’’, **Sendrom Dergisi**, Aralık 2003, C. 15, S.12.
- EKER, Şeref: ‘‘Afganistan’da Türk Eczacıları: ORD. PROF. Selahattin Tandal’’, **Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2010, C.12, S.1
- ERDEN, Ömer: ‘‘Afganistan’da Gerici Bir Hareket ‘Beççe-i Saka’’, **Atatürk Dergisi**, Erzurum 2004, C.4, S.1.
- ERMAN, Kubilay: ‘‘Ahmed Şah Durani Öncesinde Afganistan’da Türkler ve Diğer Kavimler’’, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara 2013, C.53, S.2.
- FEVZİ, Firuz: ‘‘Afganistan’da Türk Kültürü ve Edebiyat’ı Üzerine Bir Araştırma’’, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, 18-20 Nisan 2012 Batman, C.1, S.1.

- FURLANG, R.D.M.- Theodor WINKLER: “Sovyetler’in Afganistan’ı İşgali”
Çev. Fehmi Arabacıoğlu, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Haziran 1981, S.278.
- HAN, Ahmet K.: “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süpergüç
Müdahalelerin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik
İnceleme”, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Ortadoğu
Etütleri**, Ocak 2001, C.2, S.2.
- HÜLAGÜ, M. Metin: “Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-İslâm Ülkeleri
Münasebetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk
Yolu Dergisi**, Ankara 1994, C.4, S.13.
- İMAMHOCAYEV, Rahmanhoca: “Afganistan ve Türkiye”, **Atatürk Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Erzurum 2011, C.8, S.17.
- : “Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzi ve
Osmanlı-Türkiye”, Akt. Osman Mert, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2002,C.9, S.20.
- KAYAOğLU, İsmet: “İslâm Ülkelerinin Yakın Tarihi”, **Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1972, C.20, S.1.
- KRAKOEKİ, Elie D.: “Afganistan: Unutulan Savaş”, Çev. Hüseyin Dirmiş,
O.D.T.Ü Yayınları, Yayın No: 36, Ankara 1987.
- KULOğLU, Armağan-Sercan DOğAN: ‘Afganistan ve Pakistan’da Yaşanan
Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri’, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar
Merkezi (ORSAM)**, Rapor No: 31, Mart 2011.
- KURTCEPHE, İsrail- Mustafa BALCIOğLU: “Birinci Dünya Savaşı Başlarında
Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi”, **Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 1993, S.3.
- KÜÇÜK, Abdurrahman: “Sihizm”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi**, 1987, C.28, S.1.

- KÖÇER, Mehmet: “Bolşevik İhtilalı Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ 2004, C.9, S.1.
- OKUR, Mehmet: “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara 2004, C.9, S.33.
- ÖGEL, Bahaeddin: “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1957, C.15, S.1/3.
- ÖZASLAN, İsmail: “Afganistan”, **İstanbul Ticaret Odası**, Yay. no: 2002, İstanbul 2002, S.44.
- ÖZKOÇAK, Şevket: “Dünü, Bugünü ve Geleceği İle Afganistan”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1980, S.7.
- ÖZTÜRK, Rıdvan: “Afganistan Türkmencesinde Standart Dışı Şekiller”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz 2010, S.28.
- ÖZTÜRK, Yaşar: “Anılarımızın Temelindeki Afganistan”, **Bütün Dünya Dergisi**, Aralık 2001.
- PALABIYIK, Mustafa Serdar: “Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937):İttifak Kurumları Açısından Bir İnceleme”, **ORSAM Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2010, C.2, S.3.
- SAĞLAM, Soner: “Mahtumkulu’nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)**, 2013, S.2/2.
- SARI, Nil-A.D. Ataman-İ. Topçu-Ü.Z. Belbez-E. Karlıkaya-E. Vatanoglu-F. Gündoğdu-Ü.E. Kurt-N. Kınık: “Hematoloji Tarihinde Bir Türk ‘Hasan Reşat Sığındım’”, **Nobel Medicus Dergisi**, 2007, C.3, S.1.
- ŞAHİN, Savaş: “Afganistan ve Stavropol Türkmenler’inin Kullandıkları Şimdiki Zaman Ekleri”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)**, Kış 2014, C.9/3.

- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk: “Medine Müdafii Fahreddin Paşa’nın Afganistan Yılları-Kâbil’de Yangın Söndüren İki Türk”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Kasım 2001, C.16, S.95.
- “Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan’daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Nisan 1002, S.372.
- TOPAL, Coşkun: “Soğuk Savaş Öncesi Dönemde Türkiye’nin Afganistan’daki Faaliyetleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Mayıs-Haziran 2007, S.168.
- “Türkiye’nin Şark, Cenup Komşuları”, **Aynı Tarihi**, Ağustos 1934, C.8; “Milletler Cemiyeti”, **Aynı Tarihi**, Birinci Teşrin 1934, C.10; “İtimatnameler”, **Aynı Tarihi**, 1931, C.25, S.84-85.
- ULUSAN, Şayan: “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Bahar-Güz 2008, C.VII, S.16-17.
- YAZICI, Orhan: “Hazaralar’ın Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş”, **Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2011, S.29.
- : Numan Durak Aksoy, “Afgan Devleti’nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, C.9 S.2.
- YENİGÜRBÜZ, Ethem: “TBP. KD. ALB. Rıfkı Kamil Urga (1880-1966)”, **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Ağustos 2006, S.1.
- YILMAZ, Aliye: “Amanullah Han’ın Islahatları ve Atatürk”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2010, S.21.
- YILMAZ, Nuh: “ABD’nin Af-Pak Stratejisi ekseninde Afganistan Seçimleri”, **Siyaset-Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)**, Eylül 2009, S.11.

--YOLDAŞ, Muhammed Asıf: “Afganistan’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler”, **Akademik Bakış Dergisi**, Ekim 2007, S.13.

BİLDİRİLER

--AŞIROV, Tahir: “Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun Düşünce Yapısı ve Etkisi”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**” **Eskişehir Üniversitesi Sempozyumu**, 26-28 Kasım 2014, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları 2014.

--KARAKUŞ, Yusuf: “Mahtumkulu Firâkî ve Düşünce Dünyası”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Eskişehir Üniversitesi Sempozyumu**, 26-28 Kasım 2014, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları 2014.

--KELEŞYILMAZ, Vahdet: “I. Dünya Savaş’ında Osmanlı Devleti’nin Afganistan’a Yönelik Girişimleri”, Atatürk **Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2015, C.IV, Basım Yeri ve Yılı: Ankara 2012.

--KONUĞÇU, Enver: “Hindistan’daki Türk Devletleri’nin Kuruluş ve Yıkılışlar’ı”, **Kuruluş ve Yıkılış Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu**, Sakarya Üniversitesi, 5-6 Kasım 2007, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Basım Yılı: Haziran 2008.

--YAZICI, Serpil: “Orta Doğu’da Türk Dili”, **Uluslararası Ortadoğu Kongresi**, Kocaeli Üniversitesi, C.2, V.2, Kocaeli, Ekim 2012.

TEZLER

--AHMADY, Enamullah: “Cemaleddin Afgâni’nin Düşünce Dünyası”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012.

- AKBAŞ, İsmail: “Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Gezisi ve Türk Afgan İlişkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.
- AKKURT, Mehmet: “Afganistan’ın Yeniden Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler”, **Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2004.
- ATEŞ, Abdurrahman: “Afşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.
- BASHARDOST, Abdülhakim: “Afganistan’da Sosyal Çözülme ve Televizyon Etkisi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014.
- BÜYÜKBAŞ, Murat: “Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.
- ÇELİKKANAT, Ersin: “Atatürk’ün Afganistan’a İlgisi, Bakışı, Türk-Afgan İlişkileri, Hakkındaki Görüşleri ve Günümüze Yansımaları”, **Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- GÜRSOY, Göker: “Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin Bir Rol Model: Türkiye”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011.
- GÜLECEN, Sadık: “Afganistan ve Türkiye Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.

- HAJIYARALI, Farhad: “Afganistan’ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu”, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2011.
- HAMŞİOĞLU Oğuz: “Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihî Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- HASBAL, Dilek: “Kuşanlar Dönemi’nden Selçuklular Dönemi’nin Sonuna Kadar Afganistan Şehirleri”, **Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- KOÇ, Hasan: “Osmanlı’nın Son Döneminde Kamuoyunun Afganistan Hakkındaki Bilgi Kaynaklarının Tahlili”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- KORKMAZ, Özlem: “Türkiye’nin Afganistan’a Olan Yardımları (1920-1960)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- KÖÇER, Mehmet: **Türk-Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2004.
- NAZAMUDİN, Asaludin: “Sâb-zvân Kıoyıklâri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- NOORULHAK, Ahmad Javid: “İlk Fetihlerden Gazneliler’in Son Dönemine Kadar Afganistan’ın İslâmlaşma Süreci”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.
- ÖZMEN, Süleyman: “Mahmud Tarzi’nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

- SAAİE, Mohammad Aleem: “Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009.
- SİDDİQİ, Jawad: “Afganistan’da Yükseköğretimde Din Eğitimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.
- SÜRÜCÜ, Şefika: “İstanbul Yangınları 1900-1923”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Kürsüsü**, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İstanbul 1978.
- YILMAZ, Aliye: “Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.
- ZİYAYİ, Najiba: “Afganistan Türklerinin Dini İnanç ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2004.
- : “Zerdüştlüğün Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

ANSİKLOPEDİLER

- ABDÜLHALUK, Mehmet- İlhami DURMUŞ: “İskitler”, **Türkler Ansiklopedisi**, (2006), C.1.
- ALGAR, Hamid: “Necmeddîn-i Kübrâ” **Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi (DİA)**, (2006), C.32.
- : “Nakşibendiyye”, **DİA**, (2006), C.32.
- ALPARGU, Mehmet: “Özbekler”, **(DİA)**, (2007), C.34.

- AZAMAT, Nihat: “Kâdiriyye”, **DİA**, (2001), C.24.
- BELGÜ, İlhan: “Afganistan: Sovyet İşgali ve Sonrası”, **DİA**, (1988), C.1.
- CÖHCE, Salim: “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.1.
- HANİOĞLU, M. Şükrü: “Cemal Paşa”, **DİA**, (1993), C.7.
- KARAMAN, Hayreddin: “Cemâleddin Afgâni”, **DİA**, (1994), C.10.
- KONUKÇU, Enver: “Babürlüler: Hindistan’daki Temürlüler”, **Türkler Ansiklopedisi**, (2002), C.8.
- KURTULUŞ, Rıza: “Nâdir Şah”, **DİA**, (2006), C.32.
- MERÇİL, Erdoğan: “Gazneliler”, **DİA**, (1996), C.13.
- NİZAMİ, K.A: “Çiştîyye”, **DİA**, (1993), C.8.
- ÖNGÖREN, Reşat: “Sühreverdiyye”, **DİA**, (2010), C.38.
- ÖZCAN, Azmi: “Nâdir Şah”, **DİA**, (2006), C.32.
- P’YANKOV, İgor: “Sakalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Çev. Zülfiye Veliyava, (2006), C.1.
- SARAY, Mehmet: “Afganistan”, **DİA**, (1988), C.1.
- : “Emânullah Han”, **DİA**, (1995), C.11.
- SİDDİQU, İqtidar Husain: “Gurlular”, **DİA**, (1996), C.14.
- SÜMER, Faruk: “Selçuklular”, **DİA**, (2009), C.36.
- TARZİ, Abdülvehhap: “Efganistan”, **İslam Ansiklopedisi (MEB)**, (1964), C.4.
- TAŞAĞIL, Ahmet: “Türk”, **DİA**, (2012), C.41.

--TEZCAN, Mehmet: ‘‘Kuşanlar’’, **Türkler Ansiklopedisi**, (2006), C.1.

--TÜRKOĞLU, İsmail: ‘‘Tacikler’’, (**DİA**), (2010), C.39.

--ULUDAĞ, Süleyman: ‘‘Abdullah-ı Şüttâr’i’’, **DİA**, (1988), C.1.

--USLU, Recep: ‘‘Habîbullah Han’’, **DİA**, (1996), C.14.

--YAVUZ, Hulusi: ‘‘Ahmed Hulûsi Efendi’’, **DİA**, (1989), C.2.

--YATAK, Süleyman: ‘‘Fahredden Paşa’’, **DİA**, (1995), C.12.

GAZETELER

--‘‘Afganistan ve Milletler Cemiyeti’’, **Hakimiyeti Milliye**, 7 I.Teşrin Pazar 1934.

--‘‘Afgan Zabitleri’’, **Cumhuriyet**, 08.06.1926.

--‘‘Harikzedaðane İmdat Edelim’’, **Tanin**, 25. 07. 1911.

--‘‘İran-Afgan İhtilafı’’, **Hakimiyeti Milliye**, 10 İkinci Teşrin Cumartesi 1934.

--‘‘İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığı Kotarıldı’’, **Ulus**, 16 Mayıs Perşembe 1935.

--‘‘Türk-Afgan Münasebati’’, **Hakimiyeti Milliye**, 4 İkinci Kanun Pazartesi 1932.

DİĞİTAL KAYNAKLAR

--<http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/afghanis.pdf> (24.12.2014)

--<http://www.orsam.org.tr/tr/haritaGaleri.aspx?HaritaID=46> (12.05.2015)

--Abdullah Mohammadi, ‘‘Hazaralar’ın Tarihi ve Etnolojik Yapısı’’, (Çevrimiçi)
<https://guneyturkistan.wordpress.com/2009/01/08/hazaralarin-tarihi-ve-etnolojik-yapisi> (26.12.2014).

- Afganistan Ekonomisi (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> (29.11.2014).
- Afganistan'ın Milli Geliri İstanbul'un Onda Biri (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/108328.asp?cp1=1> (25.11.2014).
- Ahmet Gökhan Arı, ‘‘Afganistan: Etnik Yapı Üzerine Bir Değerlendirme’’, (Çevrimiçi) <http://akademikperspektif.com/2013/05/15/afganistan-etnik-yapi-uzerine-bir-degerlendirme> (03.01.2015).
- Esas Düşman Yoksulluk (Çevrimiçi) <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/09/24/ekonomi/ekonomidevam.htm> (25.11.2014).
- Fikret Ertan, ‘‘Hazaralar ve Yükselişleri’’, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/hazaralar-ve-yukselisleri_936077.html (26.12.2014).
- Hülya Baykal, ‘‘Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Mart 1989), C.V, S.14, (Çevrimiçi) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-14/milli-mucadele-yillarinda-mustafa-kemal-pasa-ile-cemal-pasa-arasinda-yazismalar> (03.02.2015).
- İlbeyi Özer, ‘‘Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Remi Konuğu Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları (1928)’’, **international Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, (2003), V.8/11, (Çevrimiçi) <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=5802>. (10.02.2015).
- K. Tuncer Çağlayan, ‘‘Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetleri Karşı İngiltere'nin Politikaları’’, **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, (Temmuz 2001), C.XVII, S.50, (Çevrimiçi) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-50/afganistanda-bir-turk-alman-heyetinin-faaliyetlerine-karsi-ingilterenin-politikalari> (02.02.2015).
- Loya Jirga: Afganların ‘İslami Şura’sı, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/157493.asp> (10.12.2014).

- Orhan Yazıcı, “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, (Çevrimiçi)
<http://www.historystudies.net/Makaleler> (23.01.2015).
- Sadi Bayram, “Afganistan Tarihine Kısa Bir Bakış”, (Çevrimiçi)
<http://www.sadibayram.com> (06.02.2015).
- Sektörler, “Afganistan”, **Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı**, (Çevrimiçi)
<http://www.ekonomi.gov.tr> (05.12.2014).
- Taner Tarhan, “İskitler’in Dini İnanç ve Âdetleri” (Çevrimiçi)
<http://journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/viewFile/1023002300/1023001924>
(20.01.2015).
- Tufan Turan, Esin Eylül Turan, “Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Sadâbad Paktı’nın İmzalanmasının Yansımaları”, **international Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, (2001), V.6,
(Çevrimiçi) <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=2475>
(14.02.2015).
- Türkiye’nin, sağlık alanında Afganistan’a yardımlarının dünü ve bugünü,
(Çevrimiçi) <http://www.sdplatform.com/Dergi/467/Turkiyenin-saglik-alaninda-Afganistana-yardimlarinin-dunu-ve-bugunu.aspx> (04.03.2015).
- Bahattin Demirtaş, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”,
Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, (2008), C.1, S.2, s.167,
<http://ataum.gazi.edu.tr/posts/view/title/aturk-doneminde-egitim-alaninda-yasanan-gelismeler-51559> (19.05.2015).
- Abdurrahman Boran, “Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Meydana Gelen Gelişmeler”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (2000), S.9, s.305-306,
http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_9/sayi_9.htm (19.05.2015).
- İzzettin Öztoprak, “Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Kasım 1984), S.1,

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-01/ataturk-cagdaslasma-ve-dis-dunyadaki-etkileri> (19.05.2015).

-- Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**,

<http://www.sevde.de/OsmanliTurkcesiSozlugu.pdf> (20.05.2015).

EKLER

EK-1

Türkiye ve Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının İki Ülke
Dışişleri Bakanlarınca İmzalandığı

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

U. No
H. No
Lef

Ankara : 193
Hulâsa :

417
5
aydeditor
22.11.1977

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

TÜRKİYE ve AFGAN İSTAN

Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi

Türkiye

Afganistan Devleteyni Âliyeteyni

Gerek maddî ve manevî rabita ve münasebetlerinin ve gerek biradiri vaziyetlerinin ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen asrı bazırın iki millet için günden güne ihdas ve istilsam eylediği vazaifi nazarı mülâhazaya alarak teyemmünen aralarında münakit 1 mart 1337 ve 11 hut 1299 tarihli müşede ile mevcut ve her karar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimî rûbitalarının daha sağlam ve metin esasata iptina ettirilmesini arzu eyledik. Ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyasi ve iktisadi teşriki mesai ahitnamesi aktini lâzım addederek

TÜRKİYE REİSİCUMHURU HAZRETLERİ

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyfendi Hazretlerini,

ve

ALÂ HAZRETİ MUGAYON AFGAN KRALI,

Afganistan Hariciye Veziri vekili Serdari Âla Gulam Sadık Han Hazretlerini,

Murahhas tayin buyurdular. Mûgarünileyhima Mura. haslar usulüne muvafık selâhiyetnamelerini fraeden sonra mevadı atiyeye muvafakat eylediler.

İki Devletin münasebatını işbu mevât tanzim edecektir.

./.

Cevabi muharrerata hangi daire ve sube ifadesine
030 10 257 731 5 1

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

U. No
H. No
Lef

3

Ankara :193

Hulâsa :

Beşinci Madde

Türkiye Cumhuriyeti Afganistanın Maarif ve Ordusunun terakki ve taalifi için talep edeceği Adli ve ilmi ve askeri mütahassısları intihap ile Afgan Devletinin hizmetine vermeği taahhüt eder.

Altıncı Madde

Tarafeyni Akideyn tebaası yekdiğerinin arazisinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine nail olacaklardır. Mahaza tarafeyni akideyn ayrıca ikamet ve ticaret mukavele-nameleri yapabilecekleri gibi gebbenderlik ve posta ve telgraf ve fide-i mücrimin mukavelenamelerini aktedeceklerdir.

Yedinci Madde

Tarafeyni âkideynden her biri, işbu muahedenede tayin edilen mütakabil taahhüdât haricinde, diğer devletlerle her türlü münasebatta serbesti hareketini temamilen muhafaza edecektir.

Sekizinci Madde

İşbu Muahdename Türkçe ve farsî yazılmıştır, ve her iki motin mütesaviyen müteberdir.

Dokuzuncu Madde

İşbu Muahdename musaddak nüshaların teatisinden itibaren meri olup mümkün mertebe kısa bir zaman zarfında âkitler tarafından tasdik olunacak ve musaddak nüshalar Ankara'ya teati olunacaktır.

Bu Muahdenin birinci maddesi daimî ve diğer maddeleri on sene müddetle müteberdir. Şayet Muahdename mezkûr on senelik müddetin hita-mından altı ay evvel tarafeyni âkideynden bir veya diğeri canibinden fesholunmazsa kendiliğinden bir sene daha meri addedilecek ve fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkızasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

030	10			257/731	5	..
-----	----	--	--	---------	---	----

Cevabi muharreratin hangi daire ve sına şifesiyle yazıldığına ve imzaları ve hususî numaralarına dahi meraatır

3

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

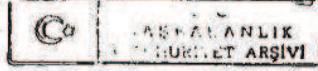
Ankara :193

Hulâsa :

U. No

H. No

Leif

İki taraf Murahhasları yukarıda mezkûr dokuz maddede ahkâmını kabul ve tasdik ile bu muahedeyi imza ve tahtim eylemişlerdir.

Ankarada 25 Mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Gulam Sıdık

Doktor Tevfik Rüştü

Cerahi muharreratı hangi idare ve şube ile yazıldığı ve imzalandığı ve bu sayıların tamamının aynı anda yazıldığı

030	10			257231	5	4
-----	----	--	--	--------	---	---

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

Ankara :193

Hulâsa :

U. No

H. No

Lef

PROTOKOL

Bu gündü Tarihli Türk ve Afgan dostluk ve teğriki mesai muahede-
sini imza eden Tarafeyn Murahhasları hususatı atıye hakkında mutabık
kalmışlardır.

Tarafeyni Âliyeyni Akıdeyn arasında iktisadî sahada teğriki me-
sai kabul olunmuştur. Gerek bu hususun suveri tatbikiyesinin tetkikkile
tanzimi ve gerek iki memleket arasında münakale ve muvasala keyfiyoti-
nin mütalâasıle bu bapta ittihazı icap eden ve mümkün olan tedabirin
tayin ve tesbiti için tarafeynin mutahassis murahhasları mümkün olan
kısa bir zaman zarfında müzakerata iptidar edeceklerdir. İğbu proto-
kol muahedenamenin bir cüzü mütemminini teşkil etmek üzere mügarün-
ileyhima murahhaslar tarafından imza edilmiştir.

25 Mayıs 1928

Gulam Sıdık

Doktor Tevfik Rıfıd

030 10 | | | 257 731 5

Cevabi muharrerata hangi daire ve saba şifadesile yazıldıgını ve senesini ve hususi numaralarını derat mezcunur

5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

Ankara : 435 / 193

Hulâsa : 5

U. No _____
H. No _____
Tef _____

İMZA PROTOKOLU

Bu günkü tarihle imza ettiğimiz muhadenet ve tegriki mesai muahedenamesi bir muahedename ile dokuz muahedenen ve bu imza protokolu dahil olmak üzere merbutu iki protokoldan ibarettir.

Bundan başka tarafeyn murahhasları tegriki mesai ve tevhidî mesai tabirlerinden maksatlarının bir mana olup Fransızca mukabilî (Collaboration) olduğunu da tasrih için mutabık kalmışlardır.

25 Mayıs 1928

Gulam Sıdık

Doktor Tevfik Rüşdî

030	10			257	731	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

Cesubi muhaverata hangi daire ve suva ifadesile tasaldığını ve imtiaz ve hususî numaralarının dersi merodur

6

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Birinci Madde

Türkiye Cümhuriyeti ile Afgan Krallığı beyninde ve kocalık iki millet arasında ihlâli gayri kabil sulh ve samimî ve ebedî muhadenet cari olacaktır.

İkinci Madde

Tarafeyni Akideynden biri aleyhinde ahâr bir veya bir kaç devlet tarafindan bir hareketi hasmane vaki olduğu takdirde diğer tarafl âkit o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarfetmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emri vaki olduğu halde iki Hükümet yüksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı taharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayırhahane ve itina ile mütalâa etmeği taahhüt ederler.

Üçüncü Madde

Tarafeyni Akideynden her biri ahâr bir veya bir kaç devlet tarafindan diğer tarafl âkideyn aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasî ve askerî ve iktisadî ve malî hiç bir itilâfa ve keza ahâr bir veya bir kaç devlet tarafindan diğer tarafl akideyn emniyeti askeriyesi aleyhine tevcih edilen hareketi hasmaneye iştirak etmemeği taahhüt ederler.

Dördüncü Madde

Devleteyni âkideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtiyaç hissedilen her türlü vesail ve vesaiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelâtı, mahsusa ile temin ve onun ihtiyacatını teshil ve telvine çalışmağı taahhüt ve diğer taraf muahide o hususta muavenet ederler.

Cevabi muharreratta hangi daire ve sube ifadesile yazıldığını ve umumî ve hususî muavazatının dereci mencaur

030	10			257731	5
-----	----	--	--	--------	---

2

**Afganistan'da Emanullah Han Ve Muhaliflerinin alışmalarına Dair
Kabil Büyükelçiliği'nden Gönderilen Rapor**

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

2. Halkiyeye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
3. nci Daire Umum Müdürlüğü
I. nci Şube

Başvekelele

Hulâsa:
Afganistandaki vekayi
hakkında malûmat.

Leffi: I

Başbakanlık
CUMHURİYET ARŐIVİ

Afganistandaki vekayi hakkında Kâbil
Büyük Elçiliğimizden alınan 12 Şubat 1929 tarihli ve
I625/4 numaralı Şifre tahriratın sureti leffen takdim
olunmuştur efendim.

Ankara, 7 nisan 1929, Hariciye Vekâleti Vekili

W M.

Ferit

S. Sarıca

J

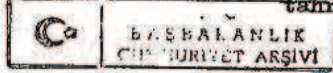
BAŐKANLIK EVRAKI
Tarih Numara Lef
12-4-29 2499 1

030	10			257731	7
-----	----	--	--	--------	---

1
M.N.

Kâbil Büyük Elçiliğimizden mevruz

tahrirat sureti

Amanullahın mükerreren arzolunan orduya Türklere ve iktidar ve şahsiyet sahibi her kese karşı evham ve bu yüzden etrafına hep işe yaramaz hırsızları toplaması yalancı ve kendisine kuran şikest unvanı verdiren yeminlerini daima nakzeylemekle şöhret kazanmış olması insan kullanmasını bilmemesi, yaptığı ıslâhat dolayısıyla menafiini ihlâl ve hissiyatını rencide eylediği zümrelerin kuvvetlerini ve bu kuvvetleri ezecek kadar kendi kuvveti olup olmadığını hesap etmek lüzumuna bir türlü kail olmaması kendisine karşı muhalefete sevkettiği eşhas ve zümreleri bu yola müteferrik surette sevk ve peyderpey ezecek yerde bunların kâffesine birden meydan okuması kendisini biraz kuvvetli hissedince dünyayı kendi malikânesi zannedip gurur ve azemetine payan olmaması ve tehlike zamanlarında zahiri azemetini muhafazaya çalışmakla beraber dımağının muattal kalması seyahatından sonra kendisine fevkalâde bir gurur ve itimadınefs gelip hiç bir nasihatı dinlemez olması ve nasihat edenleri tahkır ve tezyif eylemesi ilâhîri....Kendisinin ve Afganistanın felâketini intaç eylemiştir.

2 @ Merkezi Celâlabat olup Senti meşriki tesmiye olunan muntakada ve Hayber geçidi Celâlabat yolunun cenubunda ve hudut boyunca sakın Şinvari aşiretinin Kırılın kâfirliği, Kırılğanın Avrupada çıplak dolacağı ve kâfirlerle şarap içtiği, Afgan ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ kızlarının kâfiristana tahsil için cebren gönderildikleri memlekete kâfirler adetleri ithal olunduğu ilâ propagandası Amanullah tarafından daima tahkir ve menfaatları ihlâl olan ülema ve Hanların teşviki Afganistanda ordu yapılmasına kat'iyen razı olmayan İngilizleri (Piri Keremşah) namı tahtında o hevaliye gönderdikleri mahut miralay Lavrensin tahriki üzerine ve muntakalarındaki Afgan memurunu badema aşiretin de sair ahali misillu vergilere ve Ahziasker usulüne tabi olacakları hakkındaki tebliğ vesilesiyle isyan etmiş ve malûm hadisatın

030	10			257731	7
-----	----	--	--	--------	---

.1.2

başlamasını mucip olmuşlardı.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

3 - Aşiret teşkilâtını zayıf menatik meyanında ahalişi cengâver olan yegâne mintaka Gûhistan'dır. Bu itibarla devletin hemen bütün askerleri oradan gelir. Umum memlekette ikinci maddedeki propagandayı yapanlar bunu gûhistan'da son derece tekâsûf ve devletin asker menbaini kurutmağa çalışmışlar, ve muvaffak olmuşlardı.

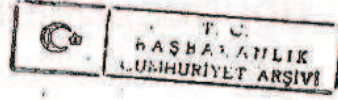
Ziya Beyin teşkil ettiği nümüne alayında Şeref beyin bölüğü efradından unvanı "Beçei Saka" ve ismi Habibullah olan Gûhistanlı biri uzun zamandan beri şakavetle meşgul olup bizdeki Çakırcalı misillü fukarayı himaye ve zenginlerle memurini soymakta idi. Bu yüzden Gûhistan ahalişi kendisine müteveccih, Amanullahın düşmanları mumaiyleyi elde etmeğe çalışmış ve kendisini teşvik etmişler ve kendisi okuyup yazmak bilmemekle beraber fitrâ bir zekâyâ ve hakikî bir devlet adamı evsafına malik olduğundan yavaş yavaş kendisine Gûhistanın mümessili vaziyetine sokmuş, Gûhistanlılara devletin bütün askerlik yükünü ve vergilerini yükledikleri halde manasibin hep PATANİlerin elinde bulunduğunu göstererek bütün Gûhistanı etrafına toplamağa muvaffak olmuştur.

5 8 Ağustosta elli kişilik bir çetenin başında olan mumaiylehin kânunusanide bir kaç bin kişi ile Kâbili zapt ve tahta çıkması gibi şayanı hayret bir hadise ancak bu suretle yani memur ve zabitan dahil olmak üzere bütün Gûhistanlıların kendisine filen yardım etmesiyle kabili izahdır. Bundan maada mumaiyleh Gûhistanlı olmayan fakat muhtelif esbap dolayısıyla Amanullahın düşmanı olan bir çok ricalin de muzaheretine nail olmuştur. Bunlar bir şakinin Emaretini istememekle beraber Amanullahı onun yardımıyla devirmeği ve badehu onu atlatmağı düşünmüşler, fakat şaki hepsinden kabiliyetli çıkıp tahtını işgal etmiş, telgrafla arzolunduğu vechile şaki

./.

030 10 257 731 7

3

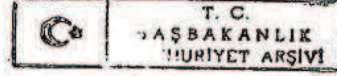
evvelâ hükümetle barışmış, silâh para almış ve nüfuz kazanmış badehu tekrar ısyan edip Kâbile ilk baskını yapmıştır.

6 - Bu ihanetler hakkında sarih bir şey söylemek mümkün değildir. fakat pek kuvvetli emmareler vardır. Amanullaha en çok muhalefet edenler ikinci safta bırakılan genç erkânî askeriye idi. Bunların başında ordudan çıkarılmış fakat ısyanlar başlayınca tekrar celbedilmiş olan Harbiye Müsteşarı Habibullah vardır. "Ankaraya da gelmişti" Ondan sonra Erkânîharbiye Reisi Ömer ve muavini Seyit Abdullah gelir. Bu son zat aynı zamanda Kırallın vekili Mehmet Veli Han ile çok sevişir ve mahremi esrarı görünür ve Kırall aleyhinde bulunmaktan hiç sakınmazdı. Becelî Sakanın buraya ilk taarruzu esnasında onunla muhabere ettiği ve bilâhare gidip gizlice Bece ile görüştüğünü bizzat itiraf etmiştir. Zehir isteyenlerden biri de odur. Kırallın sukutu sabırsızlıkla beklediği vaziyet sıkışınca zabitanın Kırallı iskat edeceklerini ve Kandihara firarına meydan vermeyeceklerini ve bunun için tayyara meydanında daima adamları olduğunu kendisi söylemekte idi. Kırall bütün bunları bildiği halde bu muhaliflere güler yüz göstermeğe ve bunlara ihsanlar vermeğe mecbur oluyordu. Hususatı askeriyede ise bunlar menfi mukavemette bulunup hiç çalışmıyorlardı ve müsteşar Habibullah aslâ asker olmayan ve ancak bir mahalle bekçisi olmaya liyakati bulunan Harbiye Veziriniñime ederek "madamki Kırallın bize itimadı yok ve başımıza böyle adamları geçiriyor, işi onlardan beklesin" demekte idi. Kırall ihtimal bunların korkusu ile bir gece evvel bozulmağa başlamış olan cebhenin inhidamı devam edeceğini düşünerek tayyara meydanına gitmeğe cesaret edememiş ve yalnız bir kaç kişi ile gezmeğe gider gibi otomobille çıkıp Kandihara kaçmıştır. Kaçarken hazinedeki bütün İngiliz liralalarını beraber götürmesi de gösterir ki Kandiharda tekrar hükümet kurmak

./.

030 10 257 731 7

4

emeline idi. ve istifası takip edilmeden tehlikeli mntakadan çıkarak için vermiştir.

7 - Veli Hanın rolü en anlaşılmalıdır. Kırkala karşı çok muğber olduğunu bir mikâlemede hissettiğimi arz etmişim. İhanetini gösteren kuvvetli emmareleri arzedeceğim.

a) Beçei Saka kânunuevvel bidayetinde dehalet eder gibi görünüp hükümetten para ve silâh aldığı vakit Semti Şimaliye Heyeti Tanzimiye Reisi Ahmet Ali Hanı görmek için Cebelisarâç Kalesine gelmiştir. Mumailleyh Ahmet Ali Han "bunu Celâlabatta Kırak olan Ali Ahmet Han ile karıştırmamalıdır." sabık Berlin sefiri olup Almanyadan avdetinde Mavzer fabrikasının sureti mahsusada imal olunmuş bir tüfenğini beraber getirmiş ve bunları muhtelif ricale hediye etmiştir. Beçei Saka maliye o tüfenklerin biriyle gelmiş ve numarasından Ali Ahmet Han bunun Veli Hana hediye ettiği tüfenk olduğunu hayretle görmüşmüş. Şaki mügateme esnasında bu tüfenklerle ve Kâbil ricali arasında dostları olmakla iftihar etmiştir. Bunu anlatan Ahmet Ali Han ile beraber bulunan Şurayı Devlet Başkâtibidir.

b) Beçei Saka Kâbili zapttettikten sonra fakat henüz sarayı almadan evvel Veli Hanın yiyenini maiyetinde Beçei Sakanın adamları olduğu halde şehirde gezerken ve yolda gördüğü etibbamızdan birine dolaşmamasını ve oradaki askerlere kendisini muhafaza etmelerini tenbih etmiştir.

Bu sırada Veli Han henüz sarayda mahsurdu.

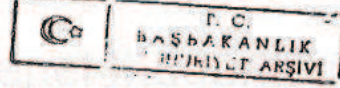
c) İki hükümet zamanında da Hariciye Müsteşarı kalan Mirza Mehmet Han Veli Hanla beraber Hindighun şimalindeki mntakada müstakil bir hükümet teşkilini düşündüklerini Veli Hanın zaten Badıhşan şehzadesi olduğunu ve artık Afgan dahilinde yaşamının kabil olamayacağını pek mahrem olarak söylemiştir. Müsteşar da

./.

030 10 257 731 7

5

-v-

Heratı sorduğumda orası Afganlaşmıştır, ayrılmaz dedi. Müsteğarın bazı sözlerinden teşekkülünü tasavvur ettikleri devlette ekseriyette bulunan Özbeklerin hükûmete hakim olmalarından endişe ettiğini de hissettim.

d) Meamafih bu emmareler hilâfına olan Veli Hanın da diğer bazı vükelâ ile bir müddet sarayda yeni Emir tarafından göz hapsine aldırıldığına ve badehu salıverildiğini söylemek iktiza eder. Elyevm sabık vükelânın ancak bir kısmı mevkuftur.

8 - Sarih surette bilinmeyen esbap dolayısıyla mahmut Sami paşa Amanullah saltanatının son iki ayı zarfında menkûp idi. Kendisi bu menkûbiyetini Kırala ıslâhatta gösterdiği isticâl dolayısıyla vermiş olduğu bazı mesaiye atfetmektedir. Bence bunun bir diğer sebebi de olacaktır. Geçen eylülün birinde vaki olan isyan teşebbüsü faillerini muhakeme eden Divanı harbe Mahmut Sami Paşa reis tayin edilmiş idi. O vakitki sözlerinden bunları idam ettirmeğe cesaret etmediğini sezmiştim. Bilâhare Riyaset ondan alındı, Harbiye Vezirine verilmiş ve Kıralan idamını arzu ettikleri arzusu vechile mahkûm olmu idiler. Bu hal menkûbiyetin asıl sebebi olsa gerektir. Her ne ise Mahmut Sami Paşa kendisinin ve yeni Amirin adamlarının itiraf ettikleri vechile henüz şaki olan Emir ile muhabereye başlamış ve ona pek keymettar malûmat ve nasihatler vermiş ve Amanullahın firar günü acele Kâbile girmesi için ona haber göndermiştir. Elyevm kendisi kolordu kumandanlığında ipka olunmuş isede lafzen nüfuzu var ve mazisini telgrafname ile arz ettiğim Harbiye Veziri Seyit Hüseyin kendisine hiç yüz vermemektedir. Kendisi Kerküklü olmak itibarıyla İngiliz tabiiyetine geçip buradan çıkmağa çalışmaktadır.

./.

030 10 257 731 7

6

9 - Bütün bu tafsilât Amanullahın sukutundan evveline kadar yalnız kaldığını gösteriyorlar. Bütün gün ihanet edenlerin hemen kâffesi yaptıklarına nadimdirler yahut öyle idareî lisan ediyorlar. Fakat iş işteş geçmiştir. Bunların çoğu elan Amanullah aleyhinde fakat Ali Ahmet lehinde bulunmaktadır.

10 - Kâbil ahâlisi dahi Amanullahtan müteneffir idi. Bunun başlıca sebepleri çadırıyı kadınlara menetmiş olması tüccarlardan otel inşa ettirmek için para toplaması bir zamanlar her polise sarıklı olarak rastgeldikleri her kesten bir PİSE "20 para" toplamak emrini vermiş olması (burada hemen burada bütün yerliler sarık giyerler) ilâahirihî gibi şeylerdir. Tabii bu hareketin diğer propagandaların tesiri munzam olmuştur. Yeni Emir Kâbilin zaptını müteakip bir kaç kilometre mesafede bulunan Bağı Balâya gelmiş olduğu vakit bir çok kişi memnunen kendisine biate gitmişlerdir. Bunlar meyanında Kırâlin kardeşleri ve vüzera dahi vardır. Tabii bunlar korku yüzünden yahut dalkavukluk maksadiyle gitmişlerdir. Kırâlin kardeşlerinden Sıhhiye Müdürü müstakilli olan Kebir Han saraya avdetinde henüz Hindistana gitmemiş olan büyük biraderi üç günlük Kırâlin İnaletullah Han nezdinde Peçei Sakayı Gazîye ve Musoliniye teşbih etmiş idi.

11 - Fakat yeni Emire tahtında yerleşince şehzadegân ve vükelânın çoğunu hapsetmiş ve Kebir Han meddahlığına rağmen aynı akibete uğramıştır. Mevkufinin hemen kâffesinin evleri yağma olmuş irtişa suretiyle kazanmış oldukları nisbeten azim servetleri dayak tesiriyle meydana çıkarmağa ivbar edilmişlerdir. Diğer bir çok hanelerin de yağma olduğu vakidir. Bu bapta en ileriye giden ve en çok müstefit olan yeni Harbiye Veziridir. Mumaileyh aynı zamanda bir çok kadın toplattırıp onlalarla eğlenmektedir. Bütün bu haller ticaretin durgunluğu kimsenin can ve malinden emin olmaması Kâbilliler

./.

030 10 257 731 7

7

-VII-

maziyi aratmaktadır. Fakat cebanetleri dolayısıyla kendilerinden hareket beklenemez.

12 - Emir bu hallerin mazarretını müdrük olmakla beraber şimdilik eski rüfeksiyle mücadele edecek halde değildir. Zira Amanullah ve Ali Ahmet Hanın teditleri dolayısıyla işbu rüfekasına muhtaçtır. Fakar tahtında rahat kalacak olursa etvarından muntazam devlet kurmağa da çalışacağı anlaşılmaktadır. Kendisini görenler zekâsını ve bunlara kabiliyetini söylemektedir. Umum hareketi dahi tedbir sahibi olduğuna delildir.

13 - Emirin en büyük za'fı mazisi ve maziden tevarüs ettikleri arkadaşlarıdır. Diğer büyük za'fı istinat ettiği Gûhistan ahâlisinin nüfusunun çok az olmasıdır. (nihayet 500,000 kişi) Halbuki Pataonlar iki milyondan fazladırlar? Elyevm ekseriya yüksek menasıp Gûhistanlılardadır. Kıral ve onu tutan münevver Gûhistanlılar ilk fersatta işleri düzeltmeğe çalışacak görünüyorlar ve ezcümle Hariciye Veziri tebaamız hakkında müteaddit şikâyetlerime ve mektep ve saire hakkındaki icraat dolayısıyla tenkidime (hakkınız var ben bu inkılâba sonradan dahil oldum, sözümlü geçiremeyorum fakat yavaş yavaş her şeyin düzelmesine çalışacağım) yolunda cevaplar vermektedir efendim.

aslına mutabıktır.

030 10 2577317

8

Afganistan'da Vazife Gören Doktorumuzun Durumu İle Afgan Hükümeti'nin Türk Mütchassıslara Karşı Tutumu

T. C.
Dışışleri Bakanlığı
İkinci Daire U. Mādūrlāđu

Şube 3.
U. No. 72788
H. No. 56
Lef: 2.

14 Şubat 1947

Ankara, 1947
Hulāsa Afganistan'da vazife
gören iki doktorumuz h.

Yüksek Başbakanlığa

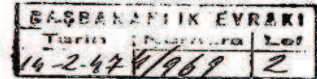
1 Şubat 1947 tarihli ve 71523/40 sayılı yazıya
ektir.

Afganistan'da vazife gören iki doktorumuzun durumu
hakkındaki Kâbil Büyük Elçiliğimizin 3 Ocak 1947 tarihli ve
8601/1 sayılı yazısı dikkate değer görüldüğünden bir örneği
yüksek makamlarına takdim edilmişti.

Bu yazıya ek olarak Kâbil Büyük Elçiliğimizden alınan
15 Ocak 1947 tarihli ve 8604/2 sayılı yazı örneğinin de ilişik
olarak bilece sunulduğunu saygılarımla arzederim.

Dışışleri Bakanı

M. Fasay Sakay

Yüksek Başbakanlığa, Millî Savunma, Millî Eğitim ve Sağlık ve Sosyal Yardım
Bakanlıklarına yazılmıştır.

030 10 258 734 19

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 734 - Sıra No: 19

T.C.

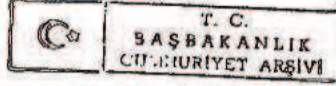
KABİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

No: 8604/2

Ek: 1

Kâbil, 15 Ocak 1947

Özü: Dr. Kâmil Kaptanoğlu ve Dr. Selâmi Acar hakkında.

Dışişleri Bakanlığına

3 Ocak 1947 tarihli ve 8601/1 sayılı yazıya ektir:

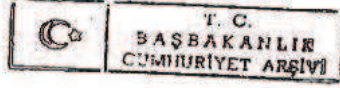
1- Harbiye Veziri Serdar Esadullah Han ile yapacağımdan bahsettiğim mülâkattan 4 gün evvel Aliabad Hastahanesi Müdürü Alb. Dr. Kâmil Kaptanoğlu ile Yb. Dr. Selâmi Acar'a, Türkçeye çevrilmiş suretini bu yazıma ilişik olarak bulacağınız, mektup mealinde yazılar göndermiş, veda esnasında onlara Devletin sıhhi teşkilatı bir küll halinde olup askerî ve sivil diye tefriki doğru olmayacağını söylemiş ve gerçi kendileri şimdi askerî idareye geçmekte iseler de kıymetli mütalâalarından sivil idarenin de her zaman istifade eylemek emelinde bulunduğunu ve kendileri, her defa lüzum gördükçe, bugün ayrıldıkları Aliabad müessesesine hastalarını getirmek ve hatta orada ameliyet yapmak imkânına da malik sayılacaklarını ilâve eylemiştir. Ertesi günü Aliabad Hastahanesi Müdürü ile Askerî Hastahane Müdürünün de muvacehesinde Doktorlarımızı kabul eden Serdar Esadullah Han onlara büyük iltifat eserleri göstermiş, "sizleri nihayet sivil idareden koparıp alabildim", cümlesini kullanmış ve kendilerini refakatine alarak Askerî Hastahane ile benzeri müesseseleri ve yeni getirttikleri malzeme ve ilâçları onlara göstermiş, yapacakları teşkilat hakkında mütalâalarını bildirmelerini rica etmiştir. Bu kabul şeklinin, bahis konusu iki vatandaşım üzerinde, müsaait bir tesir bıraktığını kendilerinden öğrendim. O tarihten beri Dr. Kaptanoğlu ve Dr. Acar yeni vazifelerine devam eylemektedirler. Bilgilerine arz ederim.

2- Harbiye Vezirinin yeniden getirecekleri askerî mütehasıslarımız hakkında benimle yapmak istediğini bildirdiğim mülâkat 11 Aralık 1946 Cumartesi günü vukubuldu. Bundan bugünkü tarihli ve 8605/3 sayılı ayrı bir raporunda bahsetmekteyim.

Seygılarımın kabulünü dilerim.

A.C.Üstün

15 Ocak 1947
94/2

Cerrahi Hastalıkları Mütahassısı Bay Dr.Selami;
Harbiye Vezareti Hastanelerinin fevkalâde ihtiyacı üzerine Sadaret'in emri mucibince sizi oraya Cerrahi Hastalıkları şefi olarak tayin etmişlerdir. Aliabad hastanesi baştababeti göstermiş, olduğunuz muvafakiyetlerden ve çektiğiniz zahmetlerden dolayı size memnuniyetini bildirir. Müessesemizde çekmiş olduğunuz zahmetler hususunda ayrıca Harbiye Vezaretine resmen yazılacaktır. Yeni vazifeze rağmen Afganistan sıhhiyesi ve hastaneleri yardımınıza muhtacdır. Binaenaleyh lüzum oldukça bizi bilginizden müstafit kılar-sanız çok memnun olacağız.

Saygılar.

Baştabib

Kayyum

Aslı P. Çiğdem
T.M.

030	10			258	734	19
-----	----	--	--	-----	-----	----

3

T.C.
Dışişleri Bakanlığı
İkinci Daire U. Müdürlüğü

Ankara, 1.2.1947
Hulâsa Afganistan hükümetinin
mütihassıslarımıza olan
muamelesi hakkında.

Şube 3.
U. No. 71523
H. No. 40
Lef: 3.

Yüksek Başbakanlığa

Afganistan'da vazife gören iki doktorumuzun durumu hakkında Kâbil Büyük Elçiliğimizden alınan bir yazının örneği, Afganistan Hükümetinin mütihassıslarımız hakkındaki düşüncelerini ve kendilerine yapılan muameleyi belirtmesi bakımından, dikkate değer görülerek bilgileri için ilişik olarak saygılarımla tekdîm kılınmıştır.

Dışişleri Bakanı

Hasan Sakay

030 10 258 734 19

1-2-957 6/11/47

T. C.
KÂBİL BOYOK ELÇİLİĞİ

Kâbil, 3 Ocak 1947.

Dış İşleri Bakanlığına

Özü: Dr. Albay Kâmil Kap-
tanoklu ve doktor Yarbay Selâmi
Asar'ın durumları hakkında.

1. 1945 yılı eylülünün 25 inde gönderilmiş olan 83 sayılı talimatlarını alırsanız Hariciye Vezaretine giderek, iç ve dış hasta -lıkları için Afgan Hükümetine istenilen iki doktorumuzun kontratlarının imzası hususunda Afgan Büyükelçiliğinin Kâbil'den beklemekte olduğu emrin tezelden gönderilmesini rica etmiştim. Bu teğebbüsüne karşılık olarak, bu hizmetler için Fransızca doktor getirilmesi kararlaştırıldığı cihetle bahis konusu iki vatandaşımıza lüzum kalmadığı söylenmesi üzerine bunu da 7 ekim tarihli 92 sayılı yazımla yüksek Makamlarına arzylemiştim. Bu cevaba atfen gönderilen 87 sayılı emirleri dairesinde tebligatta bulunmak üzere kendisini ziyaret ettiğim siyasi işler genel direktörü Necibullah Hana -ki şimdi Maarif Veziridir -her iki doktorumuzun kontratlarını imza etmiş ve hareirahlarını alarak yela da çıkmış olduklarını söylediğim zaman muhatabım: " Biz de bunu haber aldık. Telgrafımız biraz gecikmiş. Eh, ne yapalım..zarar yok.Afganistan'da onlara verilecek başka vazifeler mevcuttur " demesi üzerine kendisine bu iki vatandaşımızın hangi işler için çağırılmışlarsa e işlerde kullanılmaları gerektiği ve mukavelelerinde yazılı hükümlere riayet lâzım geleceği yerunda mukabele eylemiştim. Genel direktör, bu mealekette sık sık ve bilhassa kendileri için güç olan durumlarda baş vurulması bir itiyas hâlini almış bulunam, kardeşlik ve destluk temini bu defa da ele alarak, Türklerle Afganlılar arasında ayrılık gayrılık olmayacağını göre doktorlarımızın kendilerine verilecek işleri kabul edecekleri mütalaasında ısrar edince, kendisine Ankarada imzalanan mukavelelerin mahiyetini bilmediğimi, fakat bu mukavelelerde derpiş edilen vazifeler neler ise onlardan başkasının ilgililere kabul ettirilmek istenilmesi hem hakkaniyete hem de imkâna uymaz bir şey olduğunu söyledim. O zaman muhatabım bana aynen şu sözlerle mukabele etti idi: " Ben de mukavelelerin metninden haberdar değilim. Onlarda ne yazılı ise doktorlara tabii e vazifeleri vereceğiz! "

030 10 258 734 19

T. C.

KABİL BOYOK ELÇİLİĞİ

2. Bir kaç hafta sonra bu iki doktorumuz Kâbile geldiler. Bunlardan biri, operater yarbay Selâmi Acar 19 Kasım 1945 te beni ziyaret etti; kendisini Sıhhiye Vezirinin pek seğuk karşıladığından " biz sizi istememiştik, niçin geldiniz ? " diye yer siz bir sual serduğundan ve, Kâbil Tıp Fakültesi cerrahi profeserluguna bir fransız getirileceği için Fakültenin meresi elan Maarif vezaretinin kendisine iktiyacı kalmadığından, bu sebeple Sıhhiye Vezaretine tabi bir hastahanedeki istihdamı düşünülduğünden bahsettiğini anlattı, ve buraya cerrahi profeserlugu yapmak üzere celbelunduğu için şim'i kendisine vaki teklifin aei bir sürpriz teşkil ettiğini, kontrat hükümlerine riayet edilmiyese Kâbilde kalıyarak memlekete dönmeği tercih eylliyeceğini söyledi; ve bu takdirde, Afgan hükümetiyle imzaladığı mukavelelerin vücudüne inanarak yaptığı masrafların ve eşyasını sattığı cihetle yeniden ev açmak üzere yapmak zerunda kalacağı diğer masrafların da hükümetimizce kendisine üdenmesi ve Silesi efradiyle beraber Türkiyeye iadesinin temini riasında bulundu. O zaman ben Dr.Acar'ı Haricie Vezareti siyasi işler genel direkteru ile, kendi durumları hakkında yapmış olduğum, mukâlemeden haberdar ederek e zata bir mektup yazacağımı ve yukarıya nakleyeceğim mükâlatımızdaki ifadesine nazaran Necibullah hanın bu işi iyi bir hal şekline bağlayacağına bihakkin intizar edebileceğimi söyledim; yapacağım teşebbusun neticesini beklemesi tavsiyesinde bulundum; Necibullah hana da suretini bu yazıma ilishtirdiğim 19.11.1945 tarihli mektubu gönderdim idi. Bir kaç gün sonra endan gene örneğini bu yazıma ekli bulacağınız cevabı aldım. Okunmasa da görüleceği gibi, cevap bu zatın mukâlememizdeki ifadelerinin sen kısmında temamiyle tegafül eden bir cevaptı.

3. İç hastalıkları mütehassisi albay Dr.Kâmil Kaptanoğlu, doktor Acarla birlikte Büyükelçiliğe geldi ve bana karşılaştıkları teklif naheç bir sürpriz olmakla beraber kendisinin mukaveleyi bezarak memlekete dönmeğe ve altı kişilik Silesi efradının yel paralarını bizzat temin eylemeğe maddeten imkân bulamayacağı esasen Afganistana hükümetimizin teklif ve tavsiyesiyle geldiğine göre burada doktorluk ve profeserluk ödevlerini de aşan bir diğer ödevi yani iki millet arasındaki

030	10	1	258	234	13
-----	----	---	-----	-----	----

65

T. C.
KÂBİL BOYOK ELÇİLİĞİ

sevgi ve destluk duygularını, kendi sahasında ve kendine düşen gayret hissesi nisbetinde, takviye eylemek vecibesini göz önünde tutarak, Afgan makamlarının gösterdikleri biraz ılık kabul tarzına rağmen, kendisine verilecek elan vazifeyi kabul eyleyeceği ve biricik gayesi ahlâki ve mesleki ciddiyetinin muktezasına ittibadan ibaret bulunduğu yelunda söz söyleti. Yarbay Selâmi Aear da bu defa bu mutalâfaya iştirak eylediğinden bu iki dektezumuz Afgan Maarif Vezaretine bağlı bir müessesese elan ve Tıp Fakültesi profesörlerinin kliniklerini samî' bulunan Aliâbad Hastahanesinde kendilerine gösterilen vazifeleri -iç hastalıkları ve dış hastalıkları klinikleri şefliğini - kabul eylediler.

Hemen ilâve edeyim ki hem ahlâki bakımdan hem mesleklerin deki liyakat ve tecrübeleri bakımından burada umumî bir itibara bihakkin mazhar olan bu vakur, düşüncelerinde mutedil ve efendi tabîli iki dekte vatandaşımsız, kendilerine profesör unvanının verilmemiş olmasına rağmen, çalıştıkları servislerde maiyetlerindeki afganlı dekterlara, Afgan makamlarının talep ve ricası üzerine, kendi ihtisaslari dairesinde ders vermekten geri kalmamışlar ve hatta onlardan yetiştirdiklerine kendi imzalarıyla " ihtisas vesikalari " de tevzi eylemişlerdir; ve bu vesikalari hükümetçe muteber sayılmıştır. Bu suretle Fakülte kursusundan tıp talebesine elmasa bile hastalar önünde bir çek dekterlara ders vermek imkânını elde eylemiş bulunmaları onların izzeti nefislerini korumak ve dileklerini az çek yerine getirmek bakımından tatmin edici bir muamele teşkil eylemiş bulunuyordu.

4. Sundan beş altı ay evvel fransız dekterlari birer birer Kâbile gelmeye başladılar. Bunlardan bazılarının mukavelelerini bilvesile ben de gördüm. Gerek eski Maarif veziri serdar Naim hanın benimle vaki bir mülâkatındaki ifadesi, gerek ismi yukarda geçen Necibullah hanın mektubunda ekümüç olduğunuz şeyler hilâfıba olarak fransız hekimlerin hemen hepisi aleâde pratisyen dekterlardan ibaret olup bir veya iki tanesi istisna edilirse kendilerinde universitetelerde tedris salâhiyetini gösterir unvanlar da mevcut dektir ve bunların yaşları 28 ile 38 arasında görülmektedir (Kuvvetle zannediyerim ki ziyaret kartlarına ory

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

- 4 -

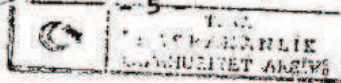
kelimesini ilâve ettirmiş elanların bu unvanları birer ve-
sika ile müeyyet te bulunmamakta ve şeyhin bizzat kendisinden menkul kerameti mahiyetini arz etmektedir).

Afgan hükümetinin hizmetine aldığı kimselerde arayacağı şartları ve meziyetleri incelemek meselesi bizi ilgilendirecek bir şey olmadığına göre ben bu ciheti burada sadece istitrat olarak ve bizim yağlı bağı, muhtelif hastahanelerimizde uzun seneler başhekimlik ve dahiliye ve cerrahi mütehassıslığı etmiş, ve salâhiyetli makamlarımızca liyakat ve muvaffakiyetlerine bakılarak seçilip buraya gönderilmiş elan doktorlarımızın fakültelerini her ne kadar Aix fakültesi gibi ilmi öneminde durumundaki aşağılık Avrupada okuyan bütün etüdiyanlarca maldım bulunan bir fakülteyi - heruz bir kaç sene evvel bitiren bu fransız mütehassısları arasında bir kıyaslama yapması mümkün kılmak için arz ediyorum.

Fransız hekimlerinden biri olan Dr. Tusque Afgan Maarif Vezaretine Kâbil Tıp Fakültesi ve ona bağlı bulunan Alişbad hastahanesi hakkında bir rapor vermiş; diğer fransız doktorları ile fakültenin erkânı ve Vezaretin ileri gelenleri arasında yapılan müzakereler sonunda da Tıp Fakültesinin özel bir bütçe sahibi müstakil bir müesseseye hâline kemulmasında ittifak edilerek ismi geçen fransız doktoru bu fakülteye dekan tayin olmuştur. Diğer fransız hekimleri de birer servise profesör olarak yerleştirilmişlerdir.

Bu arada Sıhhiye Vezareti müsteğarı, albay Dr. Kâmil Kaptaoğlu ile Dr. Selâmi Acarı nezdine çağırarak Tıp fakültesinin ve Alişbad hastahanesinin fransız doktorlara tevdi olunduğunu, bu sebeple kendilerinin hastahaneden alınarak Harbiye vezaretindeki askeri hastahaneye gönderileceklerini onlara tebliğ etmişlerdir. İlgili vatandaşlar bu ifadeye karşılık olarak, akdettikleri mukavelelerin kendileriyle Afgna Maarif vezareti arasında da imza edilmiş bulunduğunu, bu vezarete bağlı bir hastahane vazife görmekteler iken şimdi kontratlarının akdi zamanında hiçte akıllarından geçirmedikleri bir duruma kemularak Harbiye vezareti emrine verilmelerinin akit muktezası ile telif edilemeyecek bir şey olduğunu tebaruz ettirmişler; bunun üzerine müsteğar mukaveleyi bir tarafa bırakarak destluk, kardeşlik duygularını ilham almalarını ileri sürüp teklifinde ısrar etmesi üzerine

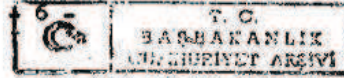
T. C.
KABİL BOYOK ELÇİLİĞİ

her iki doktorumuz Afganistana gelmelerinin kendileri tarafından Ankaradaki Sefaretlerine vaki hususi bir mirasaat mektubunda almayı iki memleket arasında teati edilen mihaberatin mahsulu bulunduğunu, Türkiye ve Afganistan arasında kararlaştırılan bir esas prensipin tatbikatı esnasından olduğunu, buna nazaran kendilerine yapılan teklifi hükümetimizin takdirine arz etmeksizin kabul edemeyeceklerini ve " eğer buradaki Büyükelçiliğimiz Harbiye ve zareti hizmetine geçmeleri için kendilerine talimat verirse, şimdiye kadar maruz kaldıkları yürek kırıcı muamelelere rağmen, bu ciheti de kabule mütemayil olacaklarını " söylemişler ve Afgan Makamlarının Benimle temasa gelmesini telkin etmişlerdir.

5. Aralık ayının 30 uncu günü Harbiye Veziri ve eski kral Amamullahın kardeşi serdar Esedullah han Büyükelçiliğe geldi. İki saatten fazla süren konuşmamızın hulâsası şudur: serdar bana vaki ziyaretini, kontratları sena erdiği için buradan gidecek olan bazı askerî mütehassıslarımızın yerlerine memleketimizden başka subaylar getirtilmesini istemek maksadıyla izah etti. Bu isteğinin tahakkukuna memnuniyetle delâlet edeceğim cevabını vermeliğim ve hangi şubeler için mütehassıs lazım olduğunu sormaklığım üzerine, bu hususta şimdiki Talim Heyetimiz başkanı albay Remzi Atası ile temas eyledikten sonra şunumuzdaki hafta içinde benimle tekrar buluşacağını ve hazırlayacağı ihtiyaç listesini kendisinin albay Remzi Atası'nın ve benim birlikte tetkik ettiğimizi söyledi; ve sonra konuşmamızı iki doktorumuzun durumlarına nakletti. Serdara göre, Amerikan ordusunun Hindistanda sattığı iki hastahaneyi bütün müstemiâtiyle beraber Afgan hükümeti satın almış; bunlarla Kâbildeki askerî hastahaneyi yeniden kuracakmış. Bu maksatla muhtaç oldukları iki kıymetli doktoru da kendisi albay Kaptanoglu ile yarbay Aearın şahıslarında bulmakta olduğu için onların Harbiye vezareti emrine verilmelerini bir arıza ile sadrazamdan istemiş, bu teklifi de tesvip olunmuş. Serdar bunları anlattıktan sonra doktorlarımızın askerî hastahaneye geçmelerine benim muvafakatimi istedi. Muhatabıma bu iki vatandaşımız hakkında yapılagelen muamelelerin yürek üzücü bir mahiyet arzettiği intibahı edindiğimi anlattım; bu hâlin kendilerini bihakkin kırmış olduğunu saklamağa lüzum görmediğimi söyleyerek Necibullah hanla teati edilen mektupları ona gösterdim. Serdar, profesörlük

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

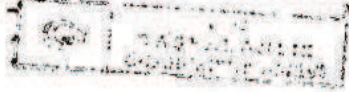

İçinde tutulan yelva emarı kırmaş elabileceğini teslimde muta-
bık kaldı; fakat kendi vezaretine geçtikleri takdirde Kaptaneğlu
ile Acara şahı müşavir unvanı vererek onların her yapacakları
teklifi yerine getireceğini ve böylece kendilerini memnun edese-
ğini söyledi. Fransızlarla Aliabad hastahanesinde işbirliğine
devamın doktorlarımız için güç elacağına temas eyledi. O zaman
kendisine " ben de aynı fikri besliyorum. Çegunluk arasında kala-
sak olan bu iki değerli vatandaşın bu çegunluk tarafından iz'ah
edilebileceklerini düşünüyorum. Bu sebeple, sizin izhar eylediği-
ni arzuya da bakarak, kendilerine Aliabad hastahanesinden ayrıl-
malarını telkin edebilirim. Fakat bu, sadece bir telkinden iba-
rettir; ve ben, mukaveleleri hilâfına, şu veya bu vazifeyi kabule
enları zorlamak hakkını kendimde bulamam. Doktorlarımızın teklif-
finize muvafakatleri mümkün elacağını umarım. Ama, bunun için hiç-
değise onların kırılan izetinesifilerini korumak çarelerine baş-
vurmalısınız. Silfarz fransızlara bırakılan sivil hastahane yanın-
da, enlara tevdi eylemek istediğiniz askeri hastahane de kendi-
lerine tam bir hareket serbestliği ve teşkilât salâhiyeti verme-
miş değru elur, diye düşünüyorum. O vakit her iki müessesese, afgan
menfaatleri bakımından pek hayırlı bir sonuç verecek olan, fennî
bir rekabete girişmek imkânını bulmuş elurlar. Bu rekabette Fran-
sızlar üstün gelirlerse benim vatandaşlarımızın nisbî aczi meydana
çıkır. Fakat, görünüşe göre, muhtemeldir ki askeri hastahane de di-
ğerini geride bırakacaktır. O takdirde, umarım ki, bu dest ve kar-
deş memlekete ellerinden geldiği kadar çek hizmet etmekten başka
bir kasıt beslemiyen ve ahdellerine, mukellef eldukları vazifeler
dışında başka ödevleri de ücretsiz elarak almış bulunan, bu iki
dokterumuzu rencide eylemiş elmaktan teessür hissedilecektir, de-
dim. Ancak, vatandaşlarımıza bu işte de itilâfseverlik göstermelerini
ni telkin eylemekle beraber durumlarını habiatiyle hükümetimin it-
tilâfına arz etmek vazifem muktezasından elduğum iştirak eldim.
Serdar Esedullah han albay Kaptaneğlu ile yarbay Acarın askeri
hastahane de afganlı bir müdür idaresinde çalışacaklarını, fakat
bu müdürün bulunmasıyle bulunmaması müsavi elacağını, çünkü dok-
terlarımızın değrudan değruya kendi şahsiyle temas edeceklerini ve
enların her yapacakları teklifi kabul eyliyeceğini söyledi; "ben
ilkın büyük bir vakte bulunmuş emun bir kısmını yerine getirmekten

030 | 10 | | 258 | 734 | 19 | 10

T. C.
KABİL BOYOK ELÇİLİĞİ

- 7 -

ise küçük bir vaat yaparak endan fazkasını tahakkuk ettirmek taraftarıyım. Göreceksiniz ki kontratlarının hitamında bu vatandaşlarımız benimle çalışmış olmaktan çok memnun kalsaklardı dedi. Bu sözlerle mükellemiz sana ermiş oldu.

6. Ziyaretine gelen iki doktorumuza serdar Esedullah hanla yaptığım konuşmadan bilgi verdim. Kardeş Afgan millet ve hükümetine karşı öteden beri hükümetimizce gösterilmekte olan yakınlık ve devamlı yardımseverlikten ilham aldığım için, karşı tarafta bizim bu duygularımıza uymaz gibi telâkki edilebilecek bir ihtilâf çıkmasını önlemek üzere adları yukarıda anılan doktorlarımıza, kendilerine yapılan teklifi kabul eylemelerini' şahsi bir mütalâa olarak, telkin eyledim. Bana, kendilerinin de esasen buna mütemayil oldukları cevabını verdiler.

Keyfiyeti arzeder ve gerek bu işde gerek ileride herhangi bir mütehassısımıza karşı yapılabilecek benzer muamelelerde nasıl bir hareket yolu tutulması gerektiğine dair Bakanlıklarının talimatına muntazır bulunduğumu ilâve ederek saygılarımı sunarım

030 10 258 734 19

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

S u r e t

Caboul, le 20.XI.1945.

Monsieur le Directeur Général,

Le docteur Selami Acar est venu, ce matin, m'entretenir de son cas en me faisant part, en même temps, de la conversation qu'il a eue avec S.E. le Ministre de l'Hygiène.

Au dire de ce médecin, M. le Ministre lui aurait fait connaître que le Ministère de l'Instruction Publique, ayant décidé d'engager des professeurs de nationalité française pour les chaires vacantes à la Faculté de Médecine, n'avait pas besoin de ses services et que, par conséquent, le Ministère de l'Hygiène se proposait de lui offrir un emploi dans un des hôpitaux dont il a la haute direction. Ainsi le docteur Selami Acar verrait son activité réduite au seul exercice de sa profession en tant que chirurgien.

L'intéressé m'a présenté son contrat signé à Ankara, le 4 octobre dernier, entre le Chargé d'Affaires afghan et lui-même. Je me permets de vous faire tenir ci-inclus copies du préambule et de l'article I de ce contrat où vous constaterez par vous-même que l'engagement pris vis-à-vis de mon ressortissant le fut au nom du Ministère de l'Instruction Publique et non point de celui de l'Hygiène.

Le Dr. Selami Acar affirme que ses obligations comportent aussi celle d'enseigner la chirurgie à la Faculté de Médecine. La correspondance échangée entre l'Ambassade Royale et le Ministre turc des Affaires Étrangères prouve amplement, dit-il, que telle était bien l'intention du Gouvernement Afghan en lui faisant l'offre de venir travailler à Caboul. Cette affirmation

Son Excellence

Nadjib-Ullah Han,

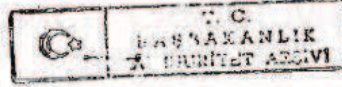
Directeur des Affaires Politiques.

030	10			258	734	19
-----	----	--	--	-----	-----	----

12

T. C.

KÂBİL BOYUK ELÇİLİĞİ

- 2 -

se trouve, du reste, confirmée par le texte de l'article 1 du contrat sur la foi duquel il a pris son engagement.

M.le Ministre de l'Hygiène aurait dit au Dr.Selami Acar que son cas a déjà fait l'objet d'une communication du Ministère des Affaires Etangères à l'adresse de notre Ambassade et que, par ailleurs, vu la résolution prise, il attendait de sa part une prompte réponse quant à l'acceptation ou au refus de l'offre qu'il venait de lui faire. Dans ces conditions, le susnommé a cru devoir venir me demander conseil. J'ai jugé bon d'engager mon interlocuteur à attendre le résultat de la démarche que je m'empresse de faire par la présente auprès de Votre Excellence. Je m'y vois d'autant plus autorisé qu'il me souvient de l'entretien que j'ai eu avec vous, voici quelques semaines, précisément au sujet des deux médecins turcs nouvellement engagés. Je vous saurai donc fort gré de me mettre à même de répondre à la prétention du Dr.Selami Acar, prétention qui vous paraîtra, j'en suis sûr, également justifiée.

Veillez croire, Monsieur le Directeur Général, à l'expression renouvelée de ma sincère amitié.

030 10 . . . 258 734 19

13

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

Sivasi İşler Genel Direktörünün
cevabının sureti.

24.XI.45.

Chère Excellence;

J'ai l'honneur d'accuser réception de votre lettre du 20 nov. 1945 et de vous informer que j'ai fait part de la contenu de cette lettre à S.Ex.le Ministre d'Hygiène et S.A.R.le Ministre de l'Instruction publique. Les explications qui me sont parvenues de leur part indiquent la raison suivant laquelle S.Ex.le Ministre d'Hygiène a proposé au Dr.Acar de travailler à l'Hopital comme chirurgien, la place vacante pour le moment; car votre Excellence est au courant qu'au moment où en a signé à Ankara le Centraf du Dr. Acar, le professeur de chirurgie pour la Faculté de Médecine était engagé et malheureusement une délai inattendue dans la transmission du télégramme n'a pas permis notre Ambassade d'être informé de ce fait. Comme le professeur engagé en France a déjà le degré d'enseignement pour les facultés de médecine, le Gouvernement Afghan a décidé de charger Dr.Acar en qualité de chirurgien de l'hopitale d'Aliabad. J'espère que l'hopitale d'Aliabad qui est la plus grande institution médicale de ce genre en Afghanistan et qui manque de Chirurgien profiterait beaucoup du Dr.Acar et que Monsieur le Docteur de son côté pourrait rendre de très grands services.

Veillez agréer, chère Excellence, l'assurance de mes sentiments les plus respectueux et de ma très haute considération.

Signé:

Nadjib-Ullah Teurwayana.

S.Ex. Cevad Uszun,
Ambassadeur de Turquie
en Afghanistan.

030 10 258 734 13

14

**Afgan Türk Talim Heyeti Başkanlığı'nın Afgan Askeri Okulların Ders,
Talim ve Terbiyesi İle Öğretmen Mevcut ve İhtiyacı Hakkındaki Rapor**

Ankara
19. Ocak 1990

M. M. V.
Ordu Dairesi
S: I . Kb. II
Sayı: 11414/3343

Öz: 1/3343
37

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İlişigi
5

Baş. Vekâlet Yüksek Makamına

Afgan Türk talim heyeti başkanlığının ,Afgan Askeri okulların ders ,talim ve terbiyesi ile Öğretmen mevcut ve ihtiyacı hakkındaki raporundan bir suretinin ilişik olarak sunulduğunu yüksek saygılarımla arz ederim.

J.B.
M.P.
S.

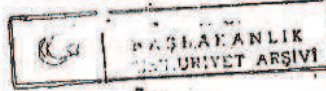
M. M. V.
11.12.1989

20 - 3 - 1990

030	10	258	734	5
-----	----	-----	-----	---

18-3-990 2417/5 1

C. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş:1
Sayı: _____

Ankara
/ / 194

433

Öz:

AFGAN TÜRK TALİM NİYETİ BAŞKANLIĞININ 39 SAYI
VE 17/2/940 GÜNLÜ YAZISI SUNETİDİR.

M . M . V .

Hişigi

1- Afgan Askeri okullarının ders yılı başlarını, maarif okullarının ders yılı başlarına uydurmak maksadıyla bu sene harp okulundan Subay çıkarılmamıştır. 940 Ağustosunda imtihanları müteakip (30) Subay çıkarılacaktır.

2- Harp okulunun senede (200) Subay verecek surette kadresunun tevsi için yeniden mukarrerat ittihaz edilmiştir. buna muktaza talebe her sene maarif okullarından verilecektir. bu suretle her yıl mevcut tedricen artarak nihayet dördüncü sene harp okulundan (200) Subay çıkarılacaktır.

3- Şimdiye kadar Harp okuluna Askeri orta okuldan talebe geliyordu. bu sebeble Harp okulundan çıkan Subayların genel bilgi ve seviyeleri noksanıdır. 940 Eylülünden itibaren yeniden ve ilk defa olarak Askeri lise okulu açılacak ve üç sene sonra genel bilgileri normal olan talebe harp okuluna gelmeğe başlayacaktır.

4- Harp okulunun mevcudu artınca bu günkü Türk muallim heyetile dersleri idare mümkün olmayacağı gibi, yeniden açılacak olan Askeri Lise içinde ayrıca öğretmene lüzum hasıl olacaktır. bu hususa ait olan Subay ve sivil öğretmen mevcudunu gösteren ihtiyaç cedvelleri bağlıdır. bu ihtiyacın tedricen ve Türkiyeden ikmal edileceğini Harp okulu komutanı bana söylediler.

5- Geçen 939 yılı Ağustosunda Kral Hazretlerinin iradesile Kabuldeki dört Piyade Tümeni ve bir Sv. Püçayından ibaret kuvvetlerin ve bunlarla beraber Harp okulu komutanlığına, Kral Hazretlerinin Enişterleri ve Sadrazam Hazretlerinin kardaşlarının eglu Serdar Tümgeneral Davathan getirilmiştir.

Sadrazam hazretlerinin göz bebeği mesabesinde olan ve Fransada

030	10			258	734	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş:1
Sayı: _____

Ankara
/ / 194

Öz:
(2)

İlişigi

tahsilli bulunan Serdar Davuthan ,Çok faal ve genç,inzibatçı bir şahsiyyet olup geniş bir selahiyete malik ve her hususta değrudan doğruya Kıral Nazretlerine ve (bu suretle tehaddüs eden anormal vaziyetin zevahirini kerumak için)şahsenâe Harbiye Vezirine Nazretlerine bağlıdır.

Merkezdeki piyade Tümenlerinin teşkilatı, iki sene evvel bana yaptırılan ve askeri Şurada kabul ve tastik olunan Piyade Tümeni teşkilatı olup yeni silah ve teçhizatla mücehhez katedir. bunların talim ve terbiye poruguramları heyetimiz tarafından yapılarak verilmiş ve Afgan ordusunun yarınki temeli olan bu birlikler ciddi bir mesai yelunu tutmuşdur.

Türk Askeri talim heyeti ,Harp okulundaki mesaileri haricinde bu işlerle de meşgul elmakta ve bu senenin tatil günlerini ,Kabul Garnizonunda mevcut katedin (600)ü aşan büyük ve küçük rütbeli Subaylarına her gün konferanslar vermek suretile geçirmektedirler, yukarıda arz et tigin ihtiyaçlar hükümetimiz tarafından tedricen ikmal edilecek olursa burada şayan itimat bir ordu çekirdeği vücuda gelebileceği kanaatindeyim.

6- bu yılın Nisanın itibaren tekrar başlayacak olan tedrisatı için ,Kontarata fesh edilen ve yakında Memlekete hareket edecek olan Kurmay Yarbay Nilmî Erbugün yerine bir tabiye muallimi ve Eylülün itibarende Piyadecilik için diğer bir muallim ihtiyaç bulunduğunu okul ke mutanına arz ettim. kabul buyurdular. Mükümetimize arz edeceklerdir.

7- Bir senedenberi devam eden büyük komuta kursu bu yıl başında bitti. kursun son günleri takviyeli Tümen çergivesi içinde yapılan ve bizzat tarafımdan idare edilen ve on beş gün süren bir harp oyunu ile nihayet buldu. bu harp oyunu bu memlekette ilk defa olarak yapılan bir harp oyunudur. Harbiye Veziri Nazretlerle Merkez kuvvetleri ke mutanı ve daha bir çok yüksek rütbeli komutan ve dinleyiciler tarafından büyük bir alaka ile takip olunan ve mütealliminin bir senelik ik-

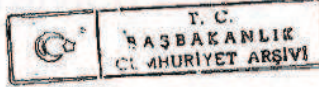
030	10			258	734	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

3

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi

Ş:1

Sayı: _____

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara

/ / 194

Öz:

(3)

İlişigi

tiğar ve ehliyetlerini tebarüz ettiren bu mesai ve neticesi elan muvafakiyetleri herkesi çok memnun etmiştir. Harbiye Veziri Hazretleri bu husustaki takdir ve memnuniyetlerini ,Askeri heyetimizin her birerlerine birer altın saat vermek suretile izhar buyurmuşlardır.

8- Kiral Hazretlerine Naftada üç defa ve birzaten vermekte olduğum derslere devam edilmekte olduğunu ilaveten arz ederim.

9- M . M . V . ve Genkur, Bşk. arz edilmiştir.

Aslının aynıdır.

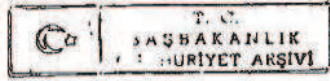
Afgan, Türk. Talim. M.Bşk

Tg

Ziya. Kayan

030 10 258 7345

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş:1

Ankara
/ / 194

Sayı: _____

Öz:

**AFGAN HARBIYE MEKTEBİ 3 SENE SONRA NORMAL VAZİYETİ
AIDIKTAN SONRA MUALLİM İHTİYACI**

Mektep ismi	Sınıfı	Talebe mevcudu	Şube adedi
Harbiye	3.	220	4
	2.	240	5
	1.	260	5

Hişigi

MUALLİM İHTİYACI

Tabiiye muallimi	Sınıfı	Ders saati	69
Er. Tarihi ve Coğrafiye	2	" "	42
Topogorafiya	2	" "	22
Hava ve Gaz	1	" "	14
Piyadecilik	3x1	" "	52 Biri Baş M.
Süvarilik	2	" "	34 " " "
Topçuluk	2	" "	34 " " "
İstihkâm	2	" "	34 " " "
Muhabere	2	" "	34 " " "
Hakliye	2 Kurslar hariç	" "	34 " " "
Levazım	2 Kurslar dahil	" "	18 " " "
muallim yekunu	24		
Muallim ihtiyacı	24		
muallim mevcudu	II		
İksali lazım gelen.	13		

Üç seneye kadar Afgan Harp okulu mevcudu tedricen artacağından yukardaki muallim ihtiyacı da buna göre tedricen ikmal olunacaktır.

Aslı gibidir.

030 10 258 734 5

5

T. G.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş:1
Sayı: _____

Ankara
/ / 194

Öz:

İhtiyacı

MEKTEP İSMİ	SINIFI	TALEBE MEVCUDU	Sube Adedi	Muallim İht.
İkâdi	3	510	5	Tabiyat 2
	2	370	6	Kimya 2
	1	440	7	Fizik 2
	Yekûn	1120	18	Coğrafya 2
				Tarih 2
			Riyaziye 4	
			Muallim yekûnu 14	

Rüştiye	3	530	8	Tarih 3
	2	630	10	Coğrafya 3
	1	760	12	Riyaziye 7
	Yekûn	2120	30	Kimya ve Fizik 5
				Tabiiyyat 3
			Yekûn 21	
			Elyevm mevcut (Türk) 5	
			Lazım olan Muallim(Türk) 16	

- 1- Bu muallimler tedricen celbedilecek
2- 1940 senesi için aşağıdaki muallimlere ihtiyaç vardır.

Coğrafya muallimi	1
Tarih "	1
Riyaziye "	1
Kimya ve fizik "	1
Tabiye "	1
Yekûn	5

- 3- Bu muallimler içinde Dil, Edebiyat, Felsefe ve terbiyeibedeniye muallimleri yoktur.
4- İkâdi ve Rüştiye 5 Terbiyeibedeniye muallimine ihtiyaç vardır.

Aslıman ayndır.

030 10 258 934 5

6

Afgan Hükümetince İstenilen Doktorlar İle Afganistan'daki Kültür Çalışmalarımızın Genel Durumu

Ankara 10 Haziran 1937 1937

Hulda Afganistan hükümetinde

İstenilen doktorlar n.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
II. nci Daire Reisliği
IV. Şube
12581
7650
Lef: I -

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
Yüksek Başvekâlete

Yüksek makamlarınca da malum olduğu üzere Afganistan hükümetinin talebi üzerine bir çok zabitanımız ve doktorlarımız elyevm Afganistan hizmetinde bulunmaktadırlar. Sekiz ay evvel, Afganistan'ın bazı mühim şehirlerindeki hastahaneler sertebabetine dört doktor daha istenmişti. Bu hususda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinde muvafık görülen doktorlarımıza tebligatda bulunulub Afganistan'a izamlarına çalışılmakta isede henüz katî bir netice istih-sal olunamamıştır.

Afganistan hükümeti hizmetinde bulunan doktorlarımız ve oradaki költür işlerimizin umumî vaziyeti hakkında ahiren Kâbil Büyük Elçiliğimizden alınan 24/5/937 tarihli raporun, ehemmiyetine binaen, bir örneğinin ilişik olarak sunulduğunu arzeylerim.

Hariciye Vekili

evvelî Paş

Lingü

10.6.37

H. Paş
6.5.1937

030	10			258	733	23
-----	----	--	--	-----	-----	----

ARŞİV	10-6-22	4156	1.2.1
-------	---------	------	-------

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

T. C.
Kâbil Büyük Elçiliği
No. 422/64

54.100/10 1937
Konu : Afgan Hükümetince istenilen dört doktor ve buradaki kültür işlerimizin umumî durumu h.

Siyasî.

Diş İşleri Bakanlığına

Buraya gelen Doktorlarımızın kendi başlarına Ankara'daki Afgan Elçiliği ile anlaşarak Kâbil'e gideceklerini; Hükümetimizce seçilerek gönderilmelerinin doğru olacağı ve bu işin Afgan Hükümetine anlatılması 11.3.1937 tarihli telgrafla emir buyrulmuştu .

Buradan izinli olarak memleketimize gidip dönen hekimlerimiz ağızından da ; Sağlık ve içtimaf yardım Bakanlığımızda da Afganistan'da açılan ve gittikçe büyüyüp ciddileşen Fakülte işlerinin geliş güzel idare olunup götürülmesinin doğru olacağı konuşulduğu esidilmiştir .

Bu sırada Afgan Sağlık Vezirliğince Elçiliğimizden Vilayet hastahanelerinde Baş hekimlik etmek üzere üç ve geçici bir heyet başında da bulunmak üzere bir doktor istenilmesi işi ve Hükümetimiz emrine uygun düşüğü cihetle bu isteği bildirilmiş idi . Buna alınan bir karşılıkta ; Bura Fakültesi başında bulunan Hasan Roşad'ın Sağlık Bakanlığımıza uğriyerek Afganlıların isteğişlerine bakmadan Afgan'a üç Dahiliye hekimi yerine üç pratisyen hekim gönderilmesini söylemesi Sağlık Bakanlığımızca da doğru görüldüğünden Elçiliğin buna karşı ne düşündüğü sorulmuş ve Elçiliğin görüşü ; düşünceyi 23 mart 1937 telgrafla bildirilmişti .

Bir az sonra alınan bir yazıda Afgan'a gidecek doktor bulunmadığı ; bir doktor bulunmuş ise de bunun da konturatinu bir takım şartlar daha konulacağı ve Afgan Hükümetinin bu şartlara kandırılması yazılmıştı .

030 10 258 733 23

Afganlular buna karşılık vererek Svadkilere her ne veriyorlarsa buna da onu verebileceklerini ve daha çoğunu vermenin başka mutahassıslar karşısında kendilerini büyük güçlüklerle düğireceğini söylediler ve Afgan Harbiye Veziri Ankara'da bulunduğu sırada Harbiye mektebine istedikleri öğretmen Subaylar işi konuşulurken kendi durumlarının darlığını bildirdiklerini ve güçlük anlaşılacak Türkiye Hükümetince kendilerine çok yardım gösterildiğini ileri sürerek yaptıkları konturatlaşları da anlattılar . Bu karşılık da 6 nisan 937 telgrafla yazılmış idi. Ondan sonra bir haber alınamamış ve bütübün "Olmaz" karşılığını almakdan korkarak iş yeniden de yazılmamıştı. Bu/ra Sağlık Vezirliği de Elçiliğimizden işi sorup durmaktadır .

Bugünkü şartlar altında "Olmayacak" karşılığını vermek buradaki işlerimiz için iyi olmayacağından Dahiliyece olmazsa Tratisyen -her ne olursa olsun- üç hekim bulup gönderilmesini Sağlık Bakanlığımızdan Elçiliğimiz adına rica ile istenilmesini dilerim.

Burada elde bulundurduğumuz yerlerde Almanların gözlemleri vardır. Her fırsat çıktıkça bu yerleri Afganlılardan istemektedirler. Sadrazam Serdar Haşim Han'a Almanya'da ameliyat yapan Profesör Zaverbruh'a Sadrazama oraya götürülen ve yanında bulunan Doktor Rifki Küll'in yerine büyük bir Alman doktoru alınmalarını söylemişlerdir.

Burada bizim yerimiz ; Tebaamızın aldığı para bakımından ve Kültürümüzün ettiği hizmet bakımından kolayca elden bırakılır bir iş değildir. Eski mevcudu 25 kişi olan kolonimiz 103 kişiye çıkmıştır. Afganın bunlara verdiği para yılda Kuzelli bin lirayı geçmektedir.

Buna göre iş bir Hükümet işi olarak alınıp buranın hekimlik ve Kültür işleri için gelecekte verilecek mutahassısların Harbiye mektebi öğretmen subaylarına yapıldığı gibi şartları ve aylıları iki Hükümet arasında kesilerek bitirilmesinin

030 10 258 753 23

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

ve bu üç doktorumuzun da aynı suretle birinin başkanlığında gönderilmesinin çok doğru olacağını ; Bu sefer gelen Süel Öğretmen heyetinin geliş ve işe başlayışında deneyerek öğrenmiş bulunuyoruz .

İşlerimizin bu bakımdan bitirilmesi ve bu sefer gönderilecek dört hekimin de ne kadar olursa çabukca yola çıkarılması için Sağlık Bakanlığımızda yüksek yardımlarınızı dilerim .

Büyük Elçi

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030 10 8733 23

Afganistan'da Görevli Bulunan Doktor, Subay Ve Öğretmenlerimiz İle Bunların Bu Memlekette Oynamakta Oldukları Rol Ve Almanya'nın Afganistan'da Bize Karşı Rakip Olma Çalışmalarına Dair Kabil Büyükelçiliği'nin Raporu

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İkinci Daire Reisliği
3. Şube

19448
473

Yüksek Başvekâlete

Ankara 1938
Hulâsa

Afganistan'da bulunan Doktorlarımız, Subaylarımız, Öğretmenlerimiz ile bunların bu memlekette oynamakta oldukları rol ve Almanya'nın Afganistan'da bize karşı rakip vaziyete geçmek istediği hakkında mütaleaları havi olarak bu kerre Kabil Büyük Elçiliğimizden aldığımız 3.8.1938 tarihli mühim bir raporun kopyesini Yüksek Katınıza sunuyorum.

Büyük Elçiliğin, Vekâletimizce de iştirâk edilen mütaleaları Yüksek Makamlarınca da tasvip buyurulduğu takdirde lâzımgelenlere emirlerinin tebliğ buyurulmasına müsaadelerini dilerim.

Hariciye V. Vekili

Lunçü
14-9-938

S. S. S.

030 10 258 734 3

BACI VE EYRAKI
149-787027 2

T.C.

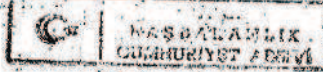
Kabil Büyük Elçiliği

Um.No. 4663

Hu.No. 89

Kabil: 3 Ağustos 1938

Öz: Afganistan'daki Umumi işleri-
miz h.

Big İşleri Bakanlığına

Buna Tıp Fakültesi Başkanı ve Afganistan'da bulunan Doktor arkadaşlarımızın göfi olan Ş. Görli arkadaşımız ve Doktorumuz Doktor Rifki Kamil Urgan buradan mezun olarak memleketimize gitmektedir.

Bu gidigin başlıca sebebi de bura Tıp Fakültesinde açılan yerlere memleketimizden Profesör getirmektir.

Aynı zamanda elde bulunduğumuz uzman ve bünye kadar pek çok emek verdiğimiz ve memleketimiz için ne kadar çalışacak eserler yapıp her türlü yokluk içinde herkesten çok takdir edebileceği işler bıraktığımız bu Sağlık işlerinin ve dolayısı ile kazandığımız mevki ve nüfuzun bundan böyle de elde bulunulması için bu günden alınmasına lüzumlu her türlü tedbirlerin alınması dileğinde bulunmaktayız.

Bu meselede ilkin şu noktaya dikkatle bakarak burada kendi dillerinde bir işe idare etmekde ve Bayındırlık işlerinin göçünü ellerinde bulundurmada olan Almanlar iki yıldır beri bu Sağlık işlerini de ellerine almak için çalışmaya başlamışlar ve bu yolda gizli ve açık toplantılar yapmaktan usanmamışlardır. Afgan ileri gelenleri arasında bir takım gençler de bilerek veya bilmeyerek, Alman desteği olarak geçirdiklerinden fırsat düşürülürse Almanlara yardım ederek emri vakitler içinde emekde ve bizzat gizli bir şekilde çalışmaya başlamışlardır.

Almanların elde etmek istedikleri başlıca hizmet, bugün Dr. Rifki Kamil Urgan'ın elde tutulması olduğu Afganistan'ın Musul doktorudur. Bu işe bir Alman profesörü verilmesi geçen yıl Berlin'de bulunduğu sırada Afgan Sağlık Bakanlığı iki defa teklif ve rica edilmiştir. Fakat bu teklifi kabul etmemiştir.

030 10 258 759 3

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

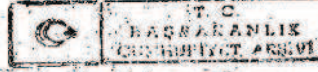

-- 2 --

ise de Almanlar O zamanlar Berlin'de bulunan Afgan Milli Bankası Başkanı üzerinde tesir yaparak Alman severlerden olan Afgan Sıhhiye Vezirinin yardımı ile Tübingen Üniversitesi profesörlerinden Dahiliyecisi -FİGER- adında birinin konturatını imza ettirmişlerdir. Profesör Figer için burada kararlaştırılmış bir hizmet olmadığı gibi Sıhhiye Vezirliği bütçesinde de köfi para olmadığından Sıhhiye Veziri buna verilecek paranın yarısını Devletiyeden bulmuştu. Buraya geldiği zaman da , kendisine bir iş verilmiş ve Belodiyeye doktorluğuna tayin edilmiş ve Fakülteye sokulması için çalışmasına bağlanılmıştır. Bir kerre Fakülteye girdikten sonra yavaş yavaş başka işlere ve derslere de el atarak Kiralin Mektuphanesine yanaşarak istenileceği ağıttır .

Bizim buradaki bu Sağlık işlerimiz daha eskiden olduğu gibi dağılmış bir halde olmayıp Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığımızın yardımı ile bir türe altına alınmış ve buradaki Doktor arkadaşlarımız Doktor Rifki Kamil Urga'nın Başkanlığı altında toplanmış ise de daha bu idare eyince yerleşmiş olduğundan olmaldığı gibi tam Profesör Figer ile mücadele halinde olduğumuz bugünlerde Fakültede Dahiliye dersi veren Yakub Çelebi adında bir Doktorumuz bizim Kültür Bakanlığımızın bilmen nerdeki Sanatoryosuna Başhekim tayin edilmiş olduğunu söyleyerek Afgan Hükümetine yaptıkları konturati bozup bizi Figer'in vaziyeti karşısında dar ve kötü bir mevkide bıraktığına aldırarak kalkıp gitmiştir. Bu gibi arkadaşlarımızın cemiyetin ve işin adamı oldukları ziyade kendi şahıslarının adamı olduklarından bu hareketine bakarak kendisinden daha fazlasına istenenin faydasız olduğunu görmek. Kalmış bu dar zamanda ve buradaki hizmet karşısında bu tayinin arkadaşların şahsiyeti dolayısı ile ehemmiyeti olmasa bile çalıştığı yerin habercizce ve birdenbire boş kalması dolayısı ile Alman'ın Fakülteye sokulmasının intaç ve gidiye kadar kurulmuş bir işin daha istenileceği kadar

030 10 258 734 3

-- 3 --

kuvvet bulmadığı bir zamanda yıkılması esbabını hazırlıyabilirdi.

Biz Afganistan'da bir Kültür merkezi açmağa ve yaratmağa başlanmış bulunuyoruz . Harbiye Okulu ve Masfaneleri ve Laboratuvarları ile Tıp Fakültesi ve Köpek Doktor mektebi bu irfan merkezinin iki esaslı müessesesidir.

Bu tatil gectiğince burada Devlet Hukuk Ağavirliği eden arkadaşımız Mehmed Ali Fuad Daggınar'ın idaresinde bir (Siyasi Bilgiler mektebi) açılıyor . Talebe kaydına başlandı.

İstenilen hâdîr gönderilince İretken mektebi de elimize geçecektir.

Bundan başka bütün Kültür işlerinde Şef olacak bir adamı bir yıldanberi bizden istenmektedirler.

Afya'nın ortasında böyle bir irfan merkezi yaratmak ve yaratmanın bize ne faydası olacağını düşünmek ve faydalarını aramak bizim işimiz değildir. Bu cihet Devletimizde düşünülmeğe ve istenilmeğe olduğu buraya, Afgan'a çok müsaide kartlarla gönderilen Askerî talim heyetimizden ve Sağlık ve Sosyal yardım Bakanlığımızın yüksek yardımlarıyla burada çalışan Doktorlarımız için Komutanımızdan çıkan Kanunun dolaylı olarak bellidir. Devletimizin bu siyaseti üzerinde yürümek ve bu Kültür müesseselerini burada yaratmak ancak Devletimizin kuvvetile olur. Burada çalışan arkadaşlarımızın yekûn Afganlıların kendi bulacakları ve buraya getirecekleri imkanlarla tu iş olmaz. Önce bile Askerî işlerinde gösterdiğimiz düşünceler göstermiş ve iş yerini kalır.

İşin düşünce ileri gitmesi istenilince garası da geç düşünce tutulmalıdırki başka Rifai Kamil Urge olmak kartile hiçbir arkadaşımız burada çalışmaya imkan bulmak fikrinde değildirler. Bunların yerlerini tutacak arkadaşları vakti geldikçe Askerîlik ve hizmetleri tanzim etmek hem burasını yürütür hem de adanmış mesleketimize ağır olmaz sanırım. İş tanzim olunsak kartile Afganistan bu gün bizden başka olduğu Doktorlardan fazla doktor alacak değildir.

Talim ve öğretim ile meslekî işleri burada çalışan dokteri

030 | 10 | | | 258 | 734 | 3 | . | 4

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

	T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	030	10	00	00	00	00	00	00
---	---	-----	----	----	----	----	----	----	----

Hiçyettiniz, memleketinizde gelişirag gibi vatan ile alakalarını, bağlarına elde tutarak , kendilerine lazımolan talimatlarını , hattâ Akademi neşriyat ve edebiyatı konularında olarak gelişmekte ve işlerini toplu olarak ileri götürmektedirler .

Üstün bu maruzatından gelişirag üzere yinelik halde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Kültür Bakanlığınızın alakadar eden bu için bir Devlet Meclesi olarak hal edilmesini iktiza ettirdiğinden ricalarınıza Başbakanlığınızın suretile tevcihi için gelişiragına yüksek müsaadelerini dilerim .

Saygı İliği

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030	10								
-----	----	--	--	--	--	--	--	--	--

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 734 - Sıra No: 3

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Türk-Afgan dostluk anlaşmasının maddeleri

‘‘Birinci Madde: İllâ mâşâllah bir hayât-ı müstakil süren Türkiye Devleti en sâmiî ve vicdanî revâbit ile merbut bulunduğu Devlet-i Âliye-i Afganistanı mânâ-yı hakîkî-i tâmmı ile tanımayı bir farîza bilir.

İkinci Madde: Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn bütün Şark milletlerini âzâdî ve hürriyet-i kâmileye ve hakk-ı istiklâle mâlik olduklarını ve bunlardan her milletin bizâhiti ve arzu ettiği herhangi bir usûl ve tarz-ı idâre-i hükûmet kendisini idârede muhtar olduğunu, Buhâra ve Hîve devletlerinin istiklâlini tasdik ederler.

Üçüncü Madde: Devlet-i Aliyye-i Afganistan asırlardan beri İslâmiyete rehberlik ve hidemat-ı bergüzîde îfâ etmiş olan âlem-i hilâfeti elinde tutan Türkiye'nin bu bâbda muktedâbihâ olduğunu bu münâsebetle de tastik eder.

Dördüncü Madde: Tarafeyn-i âkideynden biri, Şark'ı istilâ veya istismâr siyasetini tâkib eden herhangi emperyalist bir devlet tarafından diğerine vâki olacak tecâvüzü bizzât kendine vâki olmuş addederek vesâit-i mevcûde ve mümkinesiyle def' eylemeği kabûl eyler.

Beşinci Madde: Tarafeyn-i âkideynden her biri diğerinin hâl-i ihtilâfta bulunduğu üçüncü bir devletin menâfiine muvâfık veya taraf-ı diğer-i âkîdin menâfiine muzır hiç bir mu'hede ve mukavele-i düveliyeyi akdeylememegi ve herhangi bir devletle muâhede akedeceği zaman evvelce diğer tarafı haberdar eylemeyi taahhüd eyler.

Altıncı Madde: Tarafeyn-i âkideyn aralarındaki münâsebât-ı iktisâdiye ve ticâriyelerinin ve şebenderlik muamelâtının tanzîmi için lâzım gelen mukavelâtı ayrıca akdedeceklerdir ve şimdiden merkezlerine sefir göndereceklerdir.

Yedinci Madde: Tarafeyn-i âkideyn iki memleket arasında muntazam ve hususî postalar ihdâs ederek vaz'iyet-i siyâsiyeleriyle maârif, ticâret ve sâir ahvâl ü vaz'iyetten her nevi ihtiyacât ve arzularından müteakabilen ve en seri bir surette yekdiğerine mâlûmat vereceklerdir.

Sekizinci Madde: Türkiye, Afganistan'a harsen yardımı, muallim ve zâbit göndermeyi ve bu hey'et-i muallimîn ve zâbitânın lâekal beş sene hizmette kalmasını ve müddet-i mezkûrenin inkızasında Afganistan talep ettiği takdirde tekrar bir hey'et-i muallime göndermeyi taahhüd eyler.

Dokuzuncu Madde: Bu muâhedenâme asgârî müddet zarfında tasdik edilecek ve o andan itibaren mer'iyül ahkâm olacaktır.

Onuncu Madde: Bu muâhedenâme iki nüsha olarak Moskova'da tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından imzâ ve teâtî edilmiştir. Bu muâhede bin üç yüz otuz dokuz sene-i hicriyesi Cemaziyelâhırının yirmi birinci gününe müsâid bin üç yüz otuz yedi senesi martının birinci Salı günü Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler ile Afganistan adına Muhammed Velî Han tarafından imzâ edilmiştir',³⁸⁷.

³⁸⁷ Mehmet Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s.206-207; M. Saray, **Türk-Afgan.....**, s.31-32.

Sâdâbâd Paktı'nın hükümleri

“Madde 1- Bağıtlı yüksek taraflar birbirlerinin içişlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma siyaseti izlemeye yükümlenirler.

Madde 2- Bağıtlı yüksek taraflar ortak sınırlarının dokunulmazlığına saygılı olmayı yükümlenirler.

Madde 3- Bağıtlı yüksek taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunmak konusunda anlaşmışlardır.

Madde 4- Bağıtlı yüksek taraflar her biri, hiçbir durumda gerek yalnız olarak gerek bir ya da birkaç devletle birlikte, içişlerinden herhangi birine karşı hiçbir saldırı eylemine başvurmamayı yükümlenirler. Şunlar saldırı eylemi (acte d'agression) sayılır:

a-) Savaş ilanı;

b-) Savaş ilan edilmeksizin de olsa bir devleti silahlı kuvvetlerince, öteki bir devlet topraklarının istilası;

c-) Bir devletin kara, deniz ve hava kuvvetlerince savaş ilan edilmeksizin de olsa, öteki devletlerin topraklarına, gemilerine ve uçaklarına saldırı;

d-) Saldırıya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yardım ya da kolaylık;

Şunlar saldırı eylemi sayılmaz:

a-) Meşru savunma hakkını kullanma, başka deyişle, yukarıda tanımlanan biçimde saldırı eylemine karşı koyma;

b-) Milletler Cemiyeti Yasasının 16. Maddesi'nin uygulanmasından doğan bir hareket;

c-) Milletler Cemiyeti Kurulu ya da konseyince alınan bir karar uyarınca ya da Milletler Cemiyeti Yasası'nın 15. Maddesi'nin 7. Fırkası'nın uygulanması yoluyla yapılan bir hareket; yeter ki, bu sonuncu durumda, söz konusu hareket ilk saldırıya geçen bir devlete karşı yapılmış olsun;

d-) Bağıtlı yüksek taraflar dışında bir devlet tarafından bir saldırıya, istilaya uğrayan ya da Paris'te 27 Ağustos 1928 günü imzalanmış bulunan Savaşın Vazgeçilmesi Andlaşması'na aykırı olarak, kendisine savaş açılan bir devlete yardım.

Madde 5- Bağıtlı yüksek tarafların bir bu andlaşmanın 4. Maddesinin bozulduğu ya da bozulmak üzere olduğu kanısına varırsa, sorunu gecikmeksizin Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunacaktır. İş bu hüküm, söz konusu Bağıtlı Yüksek Tarafın, o koşullarda, gerekli göreceği tüm önlemleri almak hakkını zedelemeyiz.

Madde 6- Eğer bağıtlı yüksek taraflardan biri, bir üçüncü devlete karşı saldırıya geçerse, öteki yüksek bağıtlı taraf bir ön bildirme bulunmaksızın, iş bu andlaşmaya saldıracıyla ilgili olarak, son verebilecektir.

Madde 7- Bağıtlı yüksek taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir.

Madde 8- Bağıtlı yüksek taraflar kendi aralarına çıkabilecek, nitelik ve kaynağı ne olursa olsun, tüm uyuşmazlıkların çözülmesi olanağının ancak barışçı yollardan aranması gerektiğini 27 Ağustos 1928 günü Savaşın Vazgeçilmesi Andlaşması'yla zaten kabul etmiş olduklarından, o hükmü doğrulayarak bu konudan kendi aralarında ortaya konulmuş ya da konulacak yöntemlere başvuracaklarını açıklarlar.

Madde 9- İş bu andlaşmanın hiçbir maddesi, Milletler Cemiyeti Yasası uyarınca, bağıtlı yüksek taraflardan her birisince üstlenilen hükümleri, her ne konuda olursa olsun, kısıtlar nitelikte sayılmaz.

Madde 10- Fransızca ve dört örnek olarak yazılan ve birer örneği bağıtlı yüksek taraflarca alınmış olduğu doğrulanan iş bu andlaşma beş yıl süreyle yapılmıştır. Bu sürenin sonunda bağıtlı yüksek taraflardan birisinde ona son verildiği altı ay önceden bildirilmedikçe, andlaşma bütünüyle, yeniden beş yıl için uzatılmış sayılacak ve ondan sonra da bağıtlı taraflardan biri ya da bir kaçınca altı ay öncesinden ona son verilinceye dek, beşer yıllık dönemler için, yürürlükte kalacaktır. Bağıtlı taraflardan birisiyle bozulan andlaşma öbürleriyle yürürlükte kalır. İş bu andlaşma bağıtlı yüksek tarafların her birisince kendi anayasası

uyarınca onaylanacaktır. Andlaşmayı Milletler Cemiyetinde kütüğe yazdıracak olan Genel Sekreterden, onun Cemiyetin diğer üyelerine bunu bildirmesi rica edilecektir. Onay belgeleri bağıtlı yüksek tarafların her birisince İran Hükümeti'ne sunulacaktır. Onay belgeleri iki bağıtlı tarafça sunulur sunulmaz iş bu andlaşma o iki taraf arasında yürürlüğe girecektir. Üçüncü ve dördüncü bağıtlı taraflarca da onay belgeleri sunulduğu zaman andlaşma bu üçüncü ve dördüncü içinde geçerli olacaktır. Onay belgelerinin her sunulduğunda İran Hükümeti'nce durum, gecikmeksizin, iş bu andlaşmanın imzalayıcılarına bildirilecektir”³⁸⁸.

³⁸⁸ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, TTK Yay., Ankara 1989, C. I, s.584-587.

Afganistan Elçiliği, Ankara³⁸⁹.

³⁸⁹ Durukal, a.g.e., s.82.

Türkiye'nin İlk Afgan Büyükelçisi Fahreddin Paşa³⁹⁰.

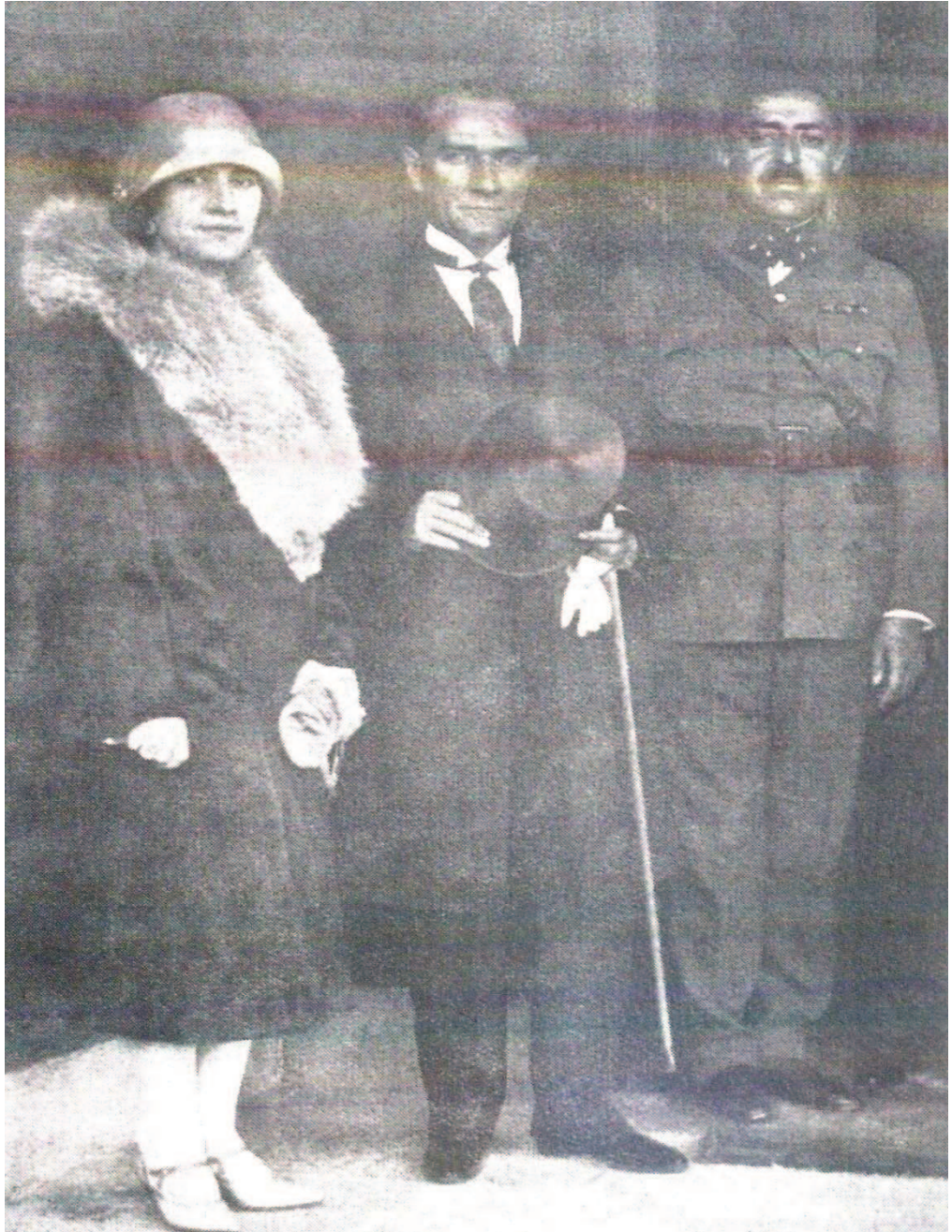
³⁹⁰ Durukal, a.g.e., s.18.

Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde Amanullah Han'ın Şerefine Düzenlenen
Resmi Geçit (1928)³⁹¹.

³⁹¹ Durukal, a.g.e., s.80.

Afgan Kralı'nın Eşi Süreyya, M. Kemal Atatürk ve Kral Amanullah Han
(1928)³⁹².

³⁹² Durukal, a.g.e., s.78.

Hasan Reşat Sığındım Kabil Tıp Fakültesi'nde³⁹³.

³⁹³ Nil Sarı v.d., 'Hematoloji Tarihinde Bir Türk 'Hasan Reşat Sığındım'', Nobel Medicus Dergisi, (2007), C.3, S.1, s.34.